

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
БУДІВНИЦТВА ТА АРХІТЕКТУРИ

Т.В. Креч, С.О. Дитюк

ПЕДАГОГІКА ВИЩОЇ ШКОЛИ

**Навчальний-методичний посібник
до самостійного вивчення дисципліни**

для здобувачів вищої освіти
усіх спеціальностей

Харків 2020

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
БУДІВНИЦТВА ТА АРХІТЕКТУРИ

Т.В. Креч, С.О. Дитюк

ПЕДАГОГІКА ВИЩОЇ ШКОЛИ

**Навчальний-методичний посібник
до самостійного вивчення дисципліни**

для здобувачів вищої освіти
усіх спеціальностей

Рекомендовано
науково-методичною радою
університету.
Протокол №4 від 28.05.2020

Харків
ХНУБА
2020

УДК 378(075)
К- 80

Рецензенти:

С.П.Домніч, канд.філос.наук,
Навчально-науковий інститут міжнародної освіти Харківського національного
університету ім. В.Н.Каразіна;
С.О. Даньшева, канд.пед.наук, проф.,
Харківський національний університет
будівництва та архітектури

Креч Т.В., Дитюк С.О.

К-80 Педагогіка вищої школи: навчально-методичний посібник до
самостійного вивчення дисципліни для здобувачів вищої освіти
усіх спеціальностей. – Харків: ХНУБА, 2020. 142 с.

Навчальний матеріал, що пропонується, містить найважливіші розділи з педагогіки вищої школи, дає здобувачам загальне уявлення про завдання та зміст дисципліни, розкриває структуру та логіку конкретної галузі педагогічної науки, взаємозв'язки з іншими дисциплінами гуманітарного циклу.

Призначено не тільки для здобувачів вищої освіти усіх спеціальностей, а й аспірантів.

Табл.22. Іл.10. Бібліограф.13назв

© Т.В. Креч, С.О. Дитюк, 2020

ПЕРЕДМОВА

Дисципліна «Педагогіка вищої школи» є важливою складовою частиною соціогуманітарної та психолого-педагогічної підготовки здобувачів вищої освіти. Майбутнє професійне життя здобувачів вищої освіти в тій чи іншій мірі пов'язане з науковою чи педагогічною діяльністю, а її ефективність залежить від знань основних законів педагогіки, уміння використати їх в певній ситуації. Отже, необхідно у зміст освіти здобувачів вищої освіти закласти не лише знання, що забезпечують суто спеціальну наукову підготовку з тієї чи іншої галузі науки, а і професійно-педагогічні, які б дали можливість здобувачам технічних ЗВО оволодівати основами педагогії та психології вищої школи.

Пропонований посібник призначений для здобувачів вищої освіти технічних університетів, які в процесі навчання за основним напрямом мають можливість водночас отримати знання основних законів педагогіки, уміння та навички використання їх в певній ситуації.

Презентований навчальний посібник призначений для самостійного вивчення дисципліни «Педагогіка вищої школи». Основною метою посібника є сприяння більш глибокому та усвідомленому засвоєнню теоретичних понять; формування професійно-педагогічного мислення майбутніх фахівців; включення у ситуації, які моделюють їх майбутню професійну діяльність; виявлення рівня засвоєння здобувачами вищої освіти теоретичних основ сучасної педагогічної науки. Фаховий матеріал, наданий у такому спеціалізованому виданні, сприятиме якнайкращому практичному застосуванню необхідних знань з педагогіки вищої школи. До кожного розділу подані питання та завдання для самоконтролю, що допоможуть закріпити теоретичний матеріал дисципліни, а також схеми і таблиці для кращого засвоєння дисципліни «Педагогіка вищої школи». До навчального посібника включені дидактичні тести для перевірки знань із дидактики вищої школи та організації навчально-виховного процесу у вищому навчальному закладі.

Розділ 1. ПЕДАГОГІКА ЯК НАУКА НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Мета: сформувати уявлення про сутність педагогіки як науки, принципи організації системи народної освіти в Україні та шляхи реформування вищої освіти України.

У процесі вивчення цієї теми увагу потрібно приділити сутності педагогіки як науки, предмету педагогіки вищої школи, принципам організації системи народної освіти в Україні та шляхам реформування вищої освіти України.

Ключові поняття: педагогіка, педагогіка вищої школи, парадигми, принципи, інновації, вища освіта, зміст навчання, стандарт вищої освіти, освітньо-кваліфікаційний рівень вищої освіти, професійна підготовка, вищій навчальний заклад, освітня діяльність, рівні вищої освіти, молодший спеціаліст, бакалавр, спеціаліст, магістр, навчально-виховний процес, педагогічний працівник.

1.1. Педагогіка вищої школи на сучасному етапі

Педагогіка, як і будь-яка суспільна гуманітарна дисципліна, чутливо сприймає всі зміни, що відбуваються в нашому суспільстві. Ціла низка нових завдань постала перед вищою школою у зв'язку з визначенням конкретних шляхів удосконалення підготовки спеціалістів для незалежної України.

Педагогіка вищої школи є галуззю загальної педагогіки.

Сучасна загальна педагогіка – це сукупність теоретичних і прикладних наук, що досліджують навчання, освіту і виховання як цілеспрямований і соціально організований процес, визначають умови розвитку особистості. Курс педагогіки вищої школи вміщує сукупність теоретичних законів та практичних рекомендацій щодо організації освітнього процесу у вищій школі, підвищення його ефективності, виховання здобувачів вищої освіти, формування їх світогляду, загальної та професійної культури.

Отже, *педагогіка вищої школи* — царина педагогічної науки, яка вивчає педагогічні закономірності й засоби організації та здійснення освітнього процесу (самоосвіти), навчання, виховання (самовиховання), розвитку (саморозвитку) і професійної підготовки здобувачів (слухачів) до певного виду діяльності й суспільного життя. Тому об'єктом педагогіки вищої школи є освітній процес, а предметом є відносини, які складаються під час організації освітнього процесу.

Предмет педагогіки вищої школи охоплює:

- вищій навчальний заклад як педагогічну систему, функціонування та ефективність педагогічного процесу у закладі вищої освіти (ЗВО);
- особистість науково-педагогічного працівника; педагогічну діяльність науково-педагогічних працівників, їх професійно-педагогічну підготовку;
- педагогічні закономірності формування й розвитку особистості здобувача вищої освіти/слухача;
- процес вищої освіти і самоосвіти;
- навчання у ЗВО;
- форми, методи і педагогічні технології у ЗВО;
- виховання і самовиховання здобувачів;
- педагогічні аспекти неперервної самостійної роботи здобувачів під час навчання у ЗВО та після його закінчення.

Докорінні зміни, що сталися в соціально-економічних умовах суспільства, висунули вимогу впровадження науково обґрунтованої підготовки

науково-педагогічних кадрів для вищої школи. Така підготовка передбачає не лише глибоке володіння предметною галуззю, до якої належить навчальна дисципліна, а й науковими основами педагогічної діяльності. Одним із реальних шляхів такої підготовки є магістратура та аспірантура.

У Законі "Про освіту" мету вищої освіти сформульовано так: "Вища освіта забезпечує фундаментальну наукову, професійну та практичну підготовку, здобуття громадянами освітньо-кваліфікаційних рівнів відповідно до їх покликань, інтересів і здібностей, удосконалення наукової та професійної підготовки, перепідготовки та підвищення їх кваліфікації". Стратегічні завдання системи вищої освіти, її пріоритетні напрями реформування викладено у Державній національній програмі "Освіта" ("Україна XXI століття").

Педагогіка вищої школи виконує такі функції:

– аналітичну (теоретичне вивчення, опис, аналіз педагогічних явищ і процесів, причинно-наслідкових зв'язків (аналіз, узагальнення та інтерпретація і оцінка педагогічно-го досвіду);

– прогностичну (забезпечення наукового обґрунтування цілей, планування педагогічного процесу, ефективного керівництва освітньою політикою);

– проєктивно-конструктивну (розробка нових технологій та втілення результатів досліджень).

Основні завдання педагогіки вищої школи:

– обґрунтування методологічних і теоретичних засад педагогічного процесу у вищій школі на сучасному етапі розвитку науки і людства;

– вивчення сутності, особливостей і закономірностей педагогічного процесу та його складових: навчання, виховання, морально-психічної і психологічної підготовки, розвитку, самовиховання й самоосвіти відповідно до вимог Болонського процесу;

– розроблення методичних систем та окремих методів соціалізації і професійної підготовки майбутніх фахівців, їхнього виховання й розвитку;

– розроблення й конкретизація принципів навчання та виховання здобувачів (слухачів), їхньої професійної, морально-психічної і психологічної підготовки відповідно до змін, які відбуваються в житті суспільства, ринкової економіки та ін.;

– виявлення та обґрунтування умов успішної реалізації вимог принципів навчання й виховання для діяльності в різних сферах;

– визначення шляхів удосконалення й розвитку організаційних форм навчально-виховної роботи, підвищення ефективності різних способів контролю, оцінки освітнього процесу, рівнів підготовленості здобувачів і груп;

– прогнозування розвитку педагогічного процесу залежно від перспектив науки і потреб суспільства;

- розроблення нових підходів, принципів, форм і методів професійної, морально-психічної й психологічної підготовки здобувачів (слухачів) та різних соціальних груп до діяльності в умовах конкуренції;
- пошук шляхів, прийомів, способів і засобів активізації пізнавальної діяльності здобувачів (слухачів), скорочення часу на їхнє ефективне та якісне професійне навчання;
- виявлення закономірностей педагогічного впливу на здобувачів (слухачів) з метою формування в них наукового світогляду, національної свідомості, гідності й гордості, національних почуттів і патріотизму, професійної відповідальності;
- формування у здобувачів мотивації до діяльності, конкуренції, активного суспільного й громадського життя;
- розкриття основних закономірностей, мети, змісту, методики самовиховання й самоосвіти здобувачів (слухачів), способів і прийомів їхнього стимулювання серед різних категорій людей;
- розроблення сучасних педагогічних технологій соціалізації й професійної підготовки фахівців та різних соціальних груп;
- вивчення різних колективів і розроблення технологій педагогічного впливу на них з метою їхнього згуртування, оптимізації стосунків і забезпечення взаємодії, злагодженості тощо;
- вивчення й критичне осмислення педагогічної спадщини вищої школи минулого, виявлення й використання всього того, що є цінним сьогодні;
- упровадження у систему вищої освіти нових педагогічних технологій освіти, навчання, професійної підготовки, виховання та інці.

1.2. Принципи організації системи народної освіти в Україні. Види вищої освіти

Принципи народної освіти України закріплені у ст. 5 Закону України «Про освіту». Зупинимося на основних:

- доступність для кожного громадянина всіх форм і типів освітніх послуг, що надаються державою;
- рівність умов для кожної людини з метою повної реалізації її здібностей, таланту, всебічного розвитку;
- гуманізм, демократизм;
- пріоритетність загальнолюдських духовних цінностей перед політичними і класовими інтересами;
- органічний зв'язок з національною історією, культурою, традиціями;
- незалежність державної системи освіти від програм і поглядів політичних партій, інших громадських і релігійних організацій;
- науковий, світський характер освіти в державних навчально-виховних закладах;

- інтеграція з наукою і виробництвом, взаємозв'язок з освітою інших країн;
- гнучкість і прогностичність системи освіти;
- єдність і наступність системи освіти світовому рівню;
- відповідність освіти світовому рівню;
- поєднання державного управління і громадського самоврядування в системі освіти.

Основними соціальними функціями ЗВО є підготовка кадрів, зокрема наукових працівників, підвищення кваліфікації і різні форми продовження освіти усіма бажаними.

Принципи організації народної освіти безпосередньо визначають систему і структуру вищої освіти країни.

Відповідно до Закону України «Про освіту» заклад вищої освіти – освітній, освітньо-науковий заклад, який заснований і діє відповідно до законодавства про освіту, реалізує відповідно до наданої ліцензії освітньо-професійні програми вищої освіти за певними освітніми та освітньо-кваліфікаційними рівнями, забезпечує навчання, виховання та професійну підготовку осіб відповідно до їх покликання, інтересів, здібностей та нормативних вимог у галузі вищої освіти, а також здійснює наукову та науково-технічну діяльність.

Випускникам закладів вищої освіти України присвоюється кваліфікація спеціаліста з вищою освітою певного професійного спрямування або спеціальності, яка, відповідно до обсягу державної освіти, визначається рівнями:

- молодший спеціаліст (освітньо-кваліфікаційний рівень вищої освіти особи, яка на основі повної загальної середньої освіти здобула неповну вищу освіту, спеціальні уміння та знання, достатні для здійснення виробничих функцій певного рівня професійної діяльності, що передбачені для первинних посад у певному виді економічної діяльності);

- бакалавр (освітньо-кваліфікаційний рівень вищої освіти особи, яка на основі повної загальної середньої освіти здобула базову вищу освіту, фундаментальні і спеціальні уміння та знання щодо узагальненого об'єкта праці (діяльності), достатні для виконання завдань та обов'язків (робіт) певного рівня професійної діяльності, що передбачені для первинних посад у певному виді економічної діяльності);

- спеціаліст (освітньо-кваліфікаційний рівень вищої освіти особи, яка на основі освітньо-кваліфікаційного рівня бакалавра здобула повну вищу освіту, спеціальні уміння та знання, достатні для виконання завдань та обов'язків (робіт) певного рівня професійної діяльності, що передбачені для первинних посад у певному виді економічної діяльності);

- магістр (освітньо-кваліфікаційний рівень вищої освіти особи, яка на основі освітньо-кваліфікаційного рівня бакалавра здобула повну вищу освіту, спеціальні уміння та знання, достатні для виконання професійних завдань та обов'язків (робіт) інноваційного характеру певного рівня професійної

діяльності, що передбачені для первинних посад у певному виді економічної діяльності).

Наукові ступені кандидата наук і доктора наук присуджуються спеціалізованими вченими радами закладів вищої освіти у встановленому порядку.

Учені звання професора, доцента, старшого наукового співробітника присвоюються вченими радами закладів вищої освіти і затверджуються в установленому порядку.

1.3. Педагогіка вищої школи та суміжні науки

Педагогіка вищої школи може успішно розв'язувати свої завдання не самотійно, а в нерозривній єдності і взаємодії з іншими, суміжними з нею науками. «Якщо педагогіка хоче виховувати людину в усіх відношеннях, то вона повинна спочатку пізнати її в усіх відношеннях» – стверджував К.Д. Ушинський. Це пов'язане з певними труднощами. Річ у тім, що людина виступає об'єктом вивчення багатьох наук, За даними академіка Б.Г. Ананьєва, людину вивчає понад 130 наукових дисциплін. Основні з них: філософія, психологія, соціологія, історія, логіка, етика, естетика, мовознавство, література і мистецтвознавство, а також фізіологія й анатомія людини, генетика, кібернетика, математика (зокрема, математична систематика), медицина тощо.

1.4. Криза освіти. Шляхи реформування вищої освіти в Україні

У другій половині ХХ ст. відбувається постіндустріальна революція, яка характеризується вибухом нової наукової інформації, новими досконалішими технологіями виробництва. Так, якщо на початку ХХ ст. обсяг наукової інформації подвоювався через 20 років, то в другій половині – спочатку через 10 років, а наприкінці століття – через 5, а в окремих галузях через 3 і менше років. Лише в сфері пізнання про людину з 1990 року з'явилося майже 90% нової інформації (ці дані опубліковані). Виникає досить гостра критика науки (наприклад, Капра Фрительф «Уроки мудрости», 1998). Докорінно змінюється стратегія підготовки фахівців із вищою освітою. Головним для спеціаліста стає самостійний пошук і відбір наукової інформації, яка необхідна йому для подальшого вдосконалення професійної діяльності.

Набуті знання дуже швидко «старіють», якщо їх не оновлювати. Саме тому у всьому світі актуальною є проблема розвитку в майбутніх фахівців із вищою освітою бажання і вміння вчитися самостійно протягом усього трудового життя. До того ж технічні засоби автоматизації деяких процесів розумової праці відкрили широкі можливості для творчості. У цих умовах освіченим стає той фахівець, який не тільки поповнює свої знання, а й виявляє творчість у процесі розв'язання професійних проблем. Важливо зрозуміти і такий факт: конкурентноспроможність фахівця з вищою освітою сьогодні базується не на сумі засвоєних під час навчання знань, а на вмінні їх творчого

застосування та здатності самостійно поповнювати і здобувати. Мета освіти сьогодні – виховання в молоді довіри до динамічних знань, усвідомлення потреби розвитку своїх творчих здібностей. Проте високий професіоналізм фахівця повинен поєднуватися з розумінням наслідків своєї діяльності для суспільства, з відповідальністю перед ним (і навіть перед людством загалом).

Стає зрозуміло, що підготовка фахівця з вищою освітою – це насамперед становлення його як особистості, людини гуманної, відповідальної, з громадянськими та моральними якостями.

В останні роки вчені всіх країн визнають, що масштаби недоліків у підготовці спеціалістів із вищою освітою дуже значні, тому можна говорити про кризу в системі освіти. Які риси кризи вищої освіти? Виникла потреба в підготовці фахівців нової формації, але для цього не було ні наукової, ні методичної бази. Тривалий час підготовка фахівців відбувалася на шкоду їх духовному й культурному розвитку (виник термін «технократичне мислення», для якого були чужими поняття «моральність», «гуманність», «гідність»). Тоталітарне управління освітою, уніфікація вимог пригнічували ініціативу, творчість, відповідальність викладачів вищої школи. Низька оплата праці фахівців із вищою освітою призвела до девальвації цінності вищої освіти. Соціальний престиж спеціаліста з вищою освітою дуже знизився. Десятиріччями не мав запиту професіоналізм, талант, інтелект. До особистості фахівця був усереднений підхід, що породжувало функціонерів, людей із технократичним мисленням.

Які шляхи реформування вищої освіти? Гуманітаризація освіти, що передбачає узгодження викладання технічних, природничо-математичних дисциплін із гуманітарними – науками про суспільство та людину. Ставиться завдання підвищити правову, моральну, психологічну культуру фахівця з вищою освітою. Гуманітаризація освіти тісно пов'язана з принципом гуманізації, який полягає у визнанні загальнолюдських цінностей формування громадянина – патріота з притаманними йому громадянською свідомістю і національною самосвідомістю. Головна цінність освіти – людина, особистість, індивідуальність із її потребами та інтересами. Гуманітаризація передбачає інтеграцію наук, їх співдружність (синергія), створення на цій основі дисциплін, ефективних для підготовки сучасного фахівця. У 1984 році вийшов підручник Е. Стоунса «Психопедагогіка», з'являються такі науки як математична лінгвістика, фізична хімія та ін. Чому увага вчених усього світу спрямована насамперед на удосконалення сфери освіти? Лише система освіти здатна принципово, системно та організовано, технологічно обґрунтовано виконувати функцію суспільства з підготовки молодого покоління до самостійного (трудового) життя. Підготовка пов'язана з розвитком особистості, відтворенням і збагаченням як індивідуального досвіду, так і суспільного духовного потенціалу народу, нації та людства загалом. Тому освіта повинна будуватися на вивченні проблем, які відображають глобальні зміни в світі. Основна ідея реформування системи освіти в Україні – це поетапне

трансформування національної системи освіти до європейського геокультурного простору, підняття престижу вітчизняних дипломів про вищу освіту. Ці ідеї конкретизуються в таких реформаторських завданнях: готувати фахівців із вищою освітою до подальшої самостійної безперервної самоосвіти, озброїти їх методами теоретичного мислення і наукового пізнання; навчити орієнтуватися в потоці інформації, яка нарощує темпи розвитку; виховувати потребу в подальшій самоосвіті та професійному самовдосконаленні. Освіченість – це насамперед вміння вчитися самостійно. Науково-технічний прогрес не має прямого зв'язку з духовним прогресом. Забезпечення останнього передбачає також реформування виховної роботи: конкретизація виховних завдань із підвищення рівня правової, політичної, моральної культури фахівця; розробка нових методів виховання у вищій школі. У результаті здобуття вищої освіти фахівець повинен чітко уявляти не лише що?, як? і чому? треба щось робити, а й навіщо?, задля чого? Напрями реформування вищої освіти визначені Законом України «Про вищу освіту»: «Зміст вищої освіти – це система наукових знань, умінь і навичок, а також професійних, світоглядних і громадянських якостей, що мають бути сформовані в процесі навчання і виховання з урахуванням перспектив розвитку суспільства, техніки, культури та мистецтва». По-перше, йдеться про систему наукових (теоретичних) знань, а не про окремі предметні знання. Лише узагальнення і поєднання предметних знань у систему професійних знань забезпечують вищу професійну кваліфікацію. По-друге, Закон України висуває вимоги до особистості фахівця з вищою освітою: володіння не лише необхідними професійними, а й відповідними світоглядними й громадянськими якостями. Це важливо, оскільки фахівці з вищою освітою – передова частина суспільства, його еліта. Це люди, які створюють теорію, розробляють методологію діяльності. Вони – рушійна сила розвитку культури суспільства. До завдань реформування вищої освіти можна віднести: розвиток системи неперервної освіти впродовж життя; підвищення якості навчання, виховання, кваліфікації, компетентності та відповідальності фахівців усіх напрямів, їх підготовки і перепідготовки; інтеграція освіти і науки, розробка і запровадження нових педагогічних технологій, інформатизація освіти; створення умов для особистісного розвитку і творчої самореалізації кожного фахівця; сприяння розвитку здібностей і мотивації здобувачів вищої освіти у процесі навчання.

Питання для самоконтролю знань

1. Визначте об'єкт і предмет педагогіки вищої школи.
2. Назвіть системи педагогічних наук і визначте місце в них педагогіки вищої школи.
3. Назвіть основні принципи народної освіти в Україні, визначені Законом «Про освіту». Який ступінь їх реалізації в наші дні?

4. Охарактеризуйте основні завдання та функції ЗВО, визначені в Законі України «Про освіту».

5. Розкрийте зміст галузевого характеру системи вищої освіти.

6. Визначте місце і роль нашого університету в загальній системі вищої освіти.

7. Чому педагогіка, не спираючись на суміжні науки, не може успішно виконувати свої функції виховання, навчання і освіти людини?

8. Для чого, як стверджує К.Д.Ушинський, треба знати людину в усіх відношеннях. Чи під силу це завдання педагогові-практику?

9. Назвіть риси кризи вищої освіти.

10. Які шляхи реформування вищої освіти?

Практичні завдання до розділу 1

Завдання 1. Поділіть базу знань теми на дві групи: 1) важливо засвоїти; 2) бажано засвоїти. Відобразіть цей розподіл у вигляді таблиці.

Завдання 2. Складіть термінологічний словник елементів бази знань теми, пам'ятаючи, що термінологічний словник це – перелік основних термінів теми з наведенням визначення кожного поняття.

Завдання 3. Складіть конспект теми, у конспекті намагайтеся відобразити й своє ставлення до проблемних питань.

Завдання 4. Складіть схему, у якій відобразіть що вивчає (досліджує) педагогіка вищої школи.

Завдання 5. Охарактеризуйте функції вищої школи та доповніть табл.1.1. необхідною інформацією.

Таблиця 1.1 – Функції педагогіки вищої школи

Назва	Зміст
Аналітична	???
Прогностична	???
Проективно-конструктивна	???

Завдання 6. Складіть схему зв'язку педагогіки вищої школи з іншими науками.

Завдання 7. Сформулюйте підсумки і висновки до теми.

Завдання 8. Виконайте дидактичний тест.

1. Педагогіка вищої школи – це:

а) наука про виховання дітей;

б) мистецтво впливу вихователя на вихованців з метою формування їх світогляду;

в) сукупність теоретичних законів та практичних рекомендацій щодо організації навчального процесу у вищій школі, підвищення його ефективності, виховання здобувачів вищої освіти, формування їх світогляду, загальної та професійної культури;

г) наука, що займається розробкою проблем підготовки здобувачів вищої освіти до їх професійної діяльності.

2. Об'єктом педагогіки вищої школи є:

а) освітній процес;

б) система відносин «учень – учень», «учень–викладач», «учень – навчальний матеріал»;

в) спеціально організована пізнавальна діяльність, система відносин «учень-викладач» та «учень-навчальний матеріал».

3. Педагогіка вищої школи виконує такі функції:

а) розвиваючу, виховну;

б) аналітичну, прогностичну, проєктивно-конструктивну;

в) освітню, аналітичну, проєктивно-конструктивну.

4. Основна ідея реформування системи освіти в Україні – це:

а) підготовка фахівців нової формації;

б) поетапне трансформування національної системи освіти до європейського геокультурного простору;

в) виховання всебічно розвинутої особистості.

Розділ 2. ДИДАКТИКА ВИЩОЇ ШКОЛИ

Мета : сформувати уявлення про дидактику найважливішу галузь наукового знання, яка вивчає і досліджує проблеми освіти і навчання.

У процесі вивчення цієї теми увагу потрібно приділити сутності та взаємозв'язку основних компонентів навчального процесу, структурі та змісту діяльності суб'єктів навчального процесу у вищій школі.

Ключові поняття: дидактика, навчання, освіта, мета, зміст освіти, методи навчання, організаційні форми навчання, реальний результат, знання, вміння, навички.

2.1. Поняття і функції дидактики

За своїм походженням термін «дидактика» сходить до грецької мови, в якому «didaktikos» означає повчаючий, а «didasko» – вивчає. Вперше ввів його в науковий обіг німецький педагог Вольфганг Ратке (1571-1635), в курсі лекцій

під назвою «Короткий звіт з дидактики, або мистецтво навчання Ратіхія» («Kurzer Bericht von der Didactica, oder Lehrkunst Wolfgangi Ratichii»). У тому ж значенні вжив це поняття і великий чеський педагог Ян Амос Коменський (1592-1670), опублікувавши в 1657 в Амстердамі свою знамениту працю «Велика дидактика, що представляє універсальне мистецтво навчання всіх усьому».

У сучасному розумінні дидактика являє собою найважливішу галузь наукового знання, яка вивчає і досліджує проблеми освіти і навчання. Дидактика – теоретична і одночасно нормативно-прикладна наука. Дидактичні дослідження своїм об'єктом роблять реальні процеси навчання, дають знання про закономірні зв'язки між різними його сторонами, розкривають сутнісні характеристики структурних і змістовних елементів процесу навчання. У цьому полягає науково-теоретична функція дидактики.

Отримані теоретичне знання дозволяють розв'язати багато проблем, пов'язаних з навчанням, а саме: приводити у відповідність до мінливих цілей зміст освіти, встановлювати принципи навчання, визначати оптимальні можливості навчальних методів і засобів, конструювати нові освітні технології та ін. Все це риси нормативно-прикладної (конструктивної) функції дидактики.

Дидактика вищої школи – галузь педагогічних знань, одна з "гілок" загальної дидактики. Сучасна дидактика вищої школи – це розділ педагогіки вищої школи, який вивчає закономірності і принципи навчання, досліджує проблеми змісту, методів, форм і технологій професійної підготовки майбутнього фахівця в умовах вищого навчального закладу.

Об'єктом дидактики вищої школи як науки є процес навчання у всьому його обсязі і у всіх аспектах, а предметом – визначається система відповідних відносин: "викладач – здобувач вищої освіти", "здобувач вищої освіти – навчальний матеріал", "здобувач вищої освіти – інші здобувачі вищої освіти".

Призначення дидактики вищої школи – поставити на наукову основу розв'язання таких проблем:

1 Обґрунтування специфічних цілей вищої освіти.

2 Обґрунтування соціальних функцій вищої школи.

3 Обґрунтування змісту освіти.

4 Наукове обґрунтування способів конструювання педагогічного процесу у вищій школі та здійснення навчальної діяльності.

5 Визначення оптимальних шляхів, вибір змісту, методів, форм, технологій навчання та інше.

2.2. Базові поняття дидактики

До базових понять дидактики відносять: вчення, навчання, освіта, знання, уміння, навички.

Вчення – цілеспрямований процес засвоєння здобувачами знань, оволодіння вміннями і навичками, в широкому сенсі – оволодіння соціальним досвідом в його узагальненому вигляді.

Навчання – цілеспрямований процес взаємодії викладача зі здобувачами з метою засвоєння здобувачами знань, умінь, навичок і способів пізнавальної діяльності людини. Навчання – двосторонній процес, який поєднує в собі вчення і викладання.

Освіта – процес і результат вдосконалення здібностей і поведінки особистості, при якому вона досягає соціальної зрілості (визначення, прийняте XX сесією Генеральної конференції ЮНЕСКО). Це оволодіння здобувачами наукових знань, практичних умінь та навичок, розвиток їхньої розумово-пізнавальних здібностей, світогляду, моральності та загальної культури.

Знання – це відображення людиною об'єктивної дійсності у формі фактів, уявлень, понять і законів науки. Вони являють собою колективний досвід людства, результат пізнання об'єктивної дійсності.

Уміння – це готовність свідомо і самостійно виконувати практичні та теоретичні дії на основі засвоєних знань, життєвого досвіду і набутих навичок,

Навички – це компоненти практичної діяльності, які проявляються під час виконання необхідних дій, доведених до досконалості шляхом багаторазового повторення.

2.3. Сутність, структура та рушійні сили процесу навчання

Основними структурними елементами навчального процесу є мета навчання, зміст освіти, методи навчання, організаційні форми та методи навчання, реальний результат. При цьому слід зауважити, що всі ці складові процесу навчання взаємозв'язані та взаємообумовлені (рис.2.1).

Мета навчання – початковий компонент педагогічного процесу. У ньому викладач і здобувач усвідомлюють кінцевий результат своєї спільної діяльності – це бажана модель результату навчання.

Зміст освіти (навчання) – частина досвіду попередніх поколінь людей, яку необхідно передати здобувачам вищої освіти для досягнення поставлених цілей навчання за допомогою обраних шляхів реалізації цих цілей. Це чітко окреслена система знань, умінь та навичок, якою повинен оволодіти здобувач протягом усіх років навчання у вузі. Зміст освіти уявляє собою науково - обґрунтовану систему дидактично і методично оформленого навчального матеріалу, визначеного програмою підготовки, навчальними програмами, нормативними актами органів державного управління освітою.

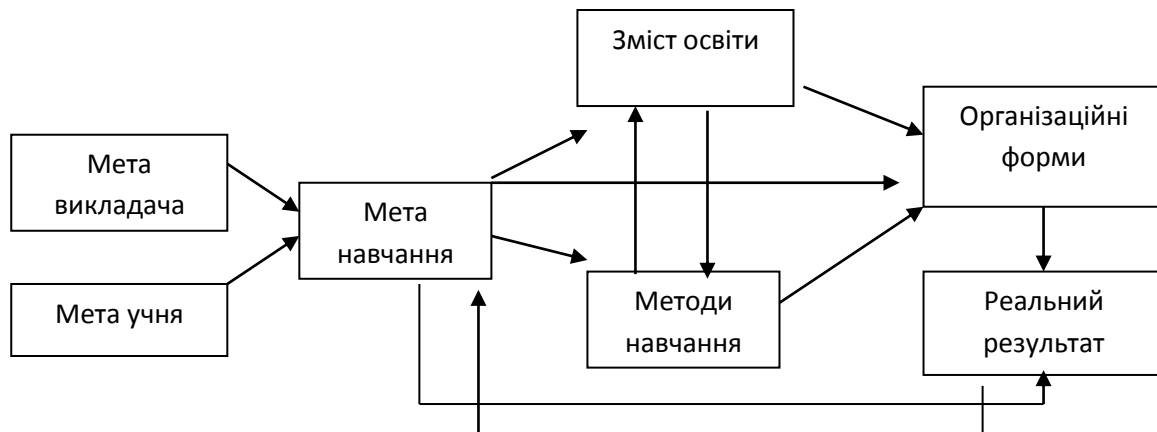

Рисунок 2.1– Основні компоненти навчального процесу

Методи навчання – логічний ланцюг взаємопов'язаних дій викладача та здобувача, за допомогою яких передається і сприймається зміст освіти, який переробляється і відтворюється.

Засоби навчання – матеріалізовані предметні способи обробки змісту навчання в сукупності з методами навчання. Це підручники, посібники, комп'ютери, навчальні контролюючі машини, відповідні спортивні знаряддя, за допомогою яких здобувачі одержують знання та удосконалюють навички.

Форми організації навчання забезпечують логічну завершеність процесу навчання: свідоме оволодіння навчальним матеріалом, відповідними вміннями та навичками. Це спеціально організована взаємодія викладача та здобувача, яка здійснюється в установленому порядку та певному режимі.

Реальний результат – об'єктивно зафіксовані кількісні та якісні зміни особистості здобувача вищої освіти, які відбулися у результаті засвоєння змісту освіти.

Як зазначалося вище, навчальний процес у вищій школі – це система організації навчально - виховної діяльності, в основу якої покладено органічну єдність і взаємозв'язок викладання (діяльність викладача) і учення (діяльність здобувача вищої освіти), спрямованих на досягнення цілей навчання, розвитку особистості здобувача вищої освіти, його підготовки до професійної діяльності. За висловом відомого дидакта, академіка Ю.К. Бабанського: "Процес навчання – це цілеспрямована взаємодія вчителя та учнів, у ході якої розв'язуються завдання освіти, виховання і загального розвитку особистості". У процесі навчання відбувається передача накопиченого попередніми поколіннями соціального досвіду і його трансформація. Навчання таким чином постає окремим, специфічним видом суспільної діяльності, перетворюється у засіб передачі соціального досвіду. Єдність викладання і учення є об'єктивною характеристикою навчального процесу у вищій школі, адже у процесі навчання у вищій школі беруть участь два діючі суб'єкти: викладач, діяльність якого спрямована на управління навчально-пізнавальною діяльністю здобувача на основі врахування об'єктивних і суб'єктивних закономірностей, принципів,

методів, організаційних форм і засобів навчання, та здобувачі, які в процесі учіння засвоюють знання, уміння та навички, регламентовані навчальними планами та програмами (табл.2.1).

Таблиця 2.1 – Структура діяльності суб'єктів навчального процесу у вищій школі Процес викладання	Процес навчання
1	2
<p>1 Дидактичне проектування навчання здобувачів: конкретизація мети, завдань навчання конкретизація змісту навчання; планування методів, засобів, форм навчання</p> <p>2. Організація дидактичного процесу, під час якого відбувається засвоєння здобувачами змісту освіти:</p>	
<p>формування позитивного ставлення до навчання;</p>	<p>Усвідомлення здобувачами навчальної мети, завдань, формування внутрішнього настрою</p>
<p>формування позитивного ставлення до навчання;</p> <p>організація сприйняття;</p> <p>організація усвідомлення;</p> <p>організація закріплення; організація застосування знань.</p> <p>Контроль і оцінка результатів навчання, корекція процесу навчання</p>	<p>на успішне навчання.</p> <p>Сприйняття навчального матеріалу (розгляд, прослухування, читання, спостереження тощо. Результат – уявлення).</p> <p>Усвідомлення (аналіз, синтез, порівняння, зіставлення, абстрагування, конкретизація, аргументація, класифікація, узагальнення тощо). В результаті – утворення понять, узагальнених уявлень про сутність явищ або предметів).</p> <p>Закріплення знань.</p> <p>Застосування знань, формування умінь, навичок., Самоконтроль</p>

Процес навчання у вищій школі спрямований на реалізацію таких функцій:

– освітньої, що припускає формування загальнокультурних, професійних знань, умінь і навичок, досвіду кваліфікованого виконання професійної діяльності; підвищення професійної компетентності, рівня освіченості здобувачів;

– виховної, що має на меті формування переконань, цінностей, установок, ідеалів, професійної спрямованості особистості здобувачів: потреби в професійному праці, стійких позитивних мотивів праці, схильності та інтересу до професійної діяльності; виховання професійно важливих якостей особистості: самостійності, здатності приймати рішення, творчого підходу до будь-якої справи, прагнення постійно вчитися, здатності до співпраці, соціальної та професійної відповідальності;

– розвиваючої, спрямованої на розвиток різних сфер особистості: емоційно-вольової, сенсорної, інтелектуальної, прогнозування професійного зростання, розвиток загальних і спеціальних здібностей особистості. Розвиваючий характер навчання знаходить реалізацію у відборі змісту освіти, дидактичної організації освітнього процесу.

Найважливішими етапами педагогічного процесу є: підготовчий, основний, підсумковий. На підготовчому етапі педагогічного процесу створюються належні умови для його функціонування в заданому напрямку і з заданою швидкістю. Розв'язуються такі завдання: мета, діагностика умов, прогнозування досягнень, проектування і планування розвитку процесу.

Сутність визначення мети полягає в тому, щоб трансформувати загальне педагогічне завдання в конкретні завдання, які досягаються на певному відрізкові педагогічного процесу і в наявних умовах. На цьому етапі виявляються суперечності між вимогами загальної педагогічної мети і конкретними можливостями учнів, навчального закладу, накреслюються шляхи розв'язання цих суперечностей.

Визначити правильно загальну мету неможливо без діагностики. Педагогічна діагностика («діа» – прозорий, «гнозис» – знання) – це дослідницька процедура, спрямована на «з'ясування» умов і обставин функціонування педагогічного процесу. Її головна мета — отримати достатньо чітке уявлення про ті причини, які допомагатимуть чи перешкоджатимуть досягненню запланованих результатів. У процесі діагностики збирається вся необхідна інформація про реальні можливості педагогів і вихованців, рівень їхньої попередньої підготовки, умови функціонування процесу.

За діагностикою здійснюється прогнозування функціонування і результатів педагогічного процесу. Сутність прогнозування полягає в тому, щоб наперед, ще до початку педагогічного процесу, оцінити його можливу результативність в наявних умовах. Використовуючи наукове прогнозування, можна дізнатися про те, чого ще немає, наперед теоретично розрахувати параметри процесу.

Завершується підготовчий етап скоректованим на основі діагностики і прогнозування проектом організації процесу, який після остаточного доопрацювання реалізується в плані. План завжди узгоджується з певною системою. У педагогічній практиці використовуються різноманітні плани – керівництва освітнім процесом у ЗВО, виховної роботи в кураторській групі, плани проведення окремих лекцій, семінарських, практичних, лабораторних занять тощо.

Етап здійснення педагогічного процесу — це відносно самостійна система, яка складається з таких взаємопов'язаних між собою елементів: визначення і роз'яснення мети й завдань майбутньої діяльності; взаємодія педагогів і здобувачів; використання визначених методів, засобів і форм педагогічного процесу; створення сприятливих умов; здійснення різноманітних заходів стимулювання діяльності здобувачів; забезпечення зв'язку педагогічного процесу з іншими процесами. Ефективність процесу залежить від того, наскільки цілеспрямовано ці елементи узгоджені між собою і чи не суперечить їхня спрямованість і практична реалізація загальній меті.

На етапі здійснення педагогічного процесу важливу роль відіграє зворотний зв'язок, який є основою для прийняття оперативних управлінських рішень. Зворотний зв'язок – основа якісного управління процесом. Його розвитку і зміцненню кожен педагог повинен надавати пріоритетного значення. Оперативний зворотний зв'язок сприяє своєчасному введенню поправок, які надають педагогічній взаємодії необхідної гнучкості.

Завершується цикл педагогічного процесу етапом аналізу досягнутих результатів. Це потрібно для того, щоб ще раз уважно проаналізувати хід і результат педагогічного процесу з тим, щоб у майбутньому не повторити помилок, які неминуче виникають навіть в бездоганно організованому процесі, і щоб у наступному циклі врахувати неефективні моменти попереднього.

Питання для самоконтролю знань

1. Дайте визначення поняття «дидактики» як основної складової частини педагогічної технології.
2. Що є об'єктом і предметом дидактики вищої освіти?
3. Назвіть та схарактеризуйте основні структурні елементи процесу навчання.
4. Яке значення мають рухомість, взаємозв'язок і взаємодія структурних елементів у процесі навчання?
5. У чому виявляється сутність і специфіка складових педагогічного процесу?
6. Назвіть функції процесу навчання, в чому полягає їх сутність?
7. Назвіть основні етапи процесу навчання, надайте характеристику кожного з них.

Практичні завдання до розділу 2

Завдання 1. Поділіть базу знань теми на дві групи: 1) важливо засвоїти; 2) бажано засвоїти. Відобразіть цей розподіл у вигляді таблиці.

Завдання 2. Складіть термінологічний словник елементів бази знань теми, пам'ятаючи, що термінологічний словник це – перелік основних термінів теми з наведенням визначення кожного поняття.

Завдання 3. Складіть конспект теми, у конспекті намагайтеся відобразити й своє ставлення до проблемних питань.

Завдання 4. Охарактеризуйте основні структурні елементи навчального процесу та доповніть табл.2.2

Таблиця 2.2 – Основні компоненти навчального процесу

Назва	Зміст
Мета	бажана модель результату навчання
зміст освіти	???
???	???
???	спеціально організована взаємодія викладача та здобувача вищої освіти, яка здійснюється в
	установленому порядку та певному режимі
реальний результат	???

Завдання 4. Охарактеризуйте функції процесу навчання та доповніть табл.2.3

Таблиця 2.3 – Функції процесу навчання

Назва	Зміст
1 освітня функція процесу навчання	формування загальнокультурних, професійних знань, умінь і навичок, досвіду кваліфікованого виконання професійної діяльності; підвищення професійної компетентності, рівня освіченості здобувачів
2 ???	???
3 ???	???

Завдання 5. Складіть схему щодо основних етапів процесу навчання, у якій відобразить послідовність та зміст кожного з етапів. Заповніть схему необхідною інформацією (рис.2.2).

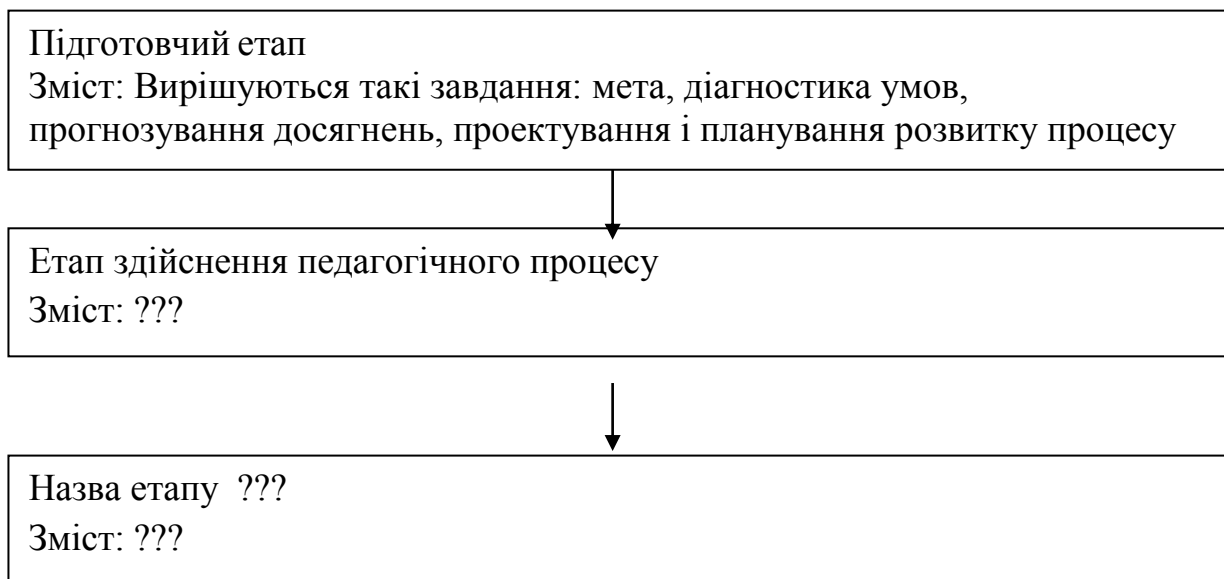

Рисунок 2.2 – Основні етапи процесу навчання

Завдання 6. Сформулюйте підсумки і висновки до теми.

Завдання 7. Виконайте дидактичний тест

Інструкція. Виберіть правильну відповідь з поданих можливих варіантів.

1. Дидактика – це:

- а) наука про закономірності розвитку особистості;
- б) наука про закономірності формування особистості;
- в) галузь педагогіки, яка розкриває теорію навчання і о світи;
- г) наука, що вивчає процес виховуючого навчання.

2. Предметом дидактики є:

- а) процес навчання, система відносин «учень–викладач» та «учень–учень»;
- б) система відносин «учень–учень», «учень–викладач», «учень–навчальний матеріал»;
- г) спеціально організована пізнавальна діяльність, система відносин «учень–викладач» та «учень–навчальний матеріал».

3. З перерахованих альтернатив виберіть ті, які визначають основні категорії дидактики:

- 1) виховання; 2) освіта; 3) розвиток; 4) уміння; 5) навички; 6) викладання;
- 7) методи виховання; 8) навчання; 9) структура; 10) знання; 11) виховний вплив; 12) мета; 13) зміст; 14) ефективність; 15) організація; 16) форма; 17)

метод; 18) засоби; 19) альтернатива; 20) процес; 21) формування; 22) комп'ютеризація; 23) результати.

4. Зміст освіти являє собою:

а) передачу молодому поколінню змісту соціальної культури для її збереження та розвитку;

б) освоєння основних понять, термінів, фактів;

в) науково-обгрунтовану систему дидактично і методично оформленого навчального матеріалу.

5. Зміст освіти визначається такими документами:

а) нормативні акти органів державного управління освітою, конспект, програма підготовки магістра;

б) навчальна програма, нормативні акти органів державного управління освітою, навчальна програма, навчальний посібник,

в) програма підготовки магістра, навчальна програма, нормативні акти органів державного управління освітою.

6. Навчання – це:

а) цілеспрямована взаємодія викладача і здобувачів вищої освіти, у процесі якої здійснюється формування у здобувачів вищої освіти наукових знань, умінь і навичок, способів діяльності, емоційно-ціннісного і творчого ставлення до оточуючої дійсності, відбувається загальний розвиток;

б) передача знань від викладача до здобувачів вищої освіти з метою підготовки їх до життя;

в) спілкування викладача зі здобувачами вищої освіти, вході якого відбуваються передача і засвоєння знань.

Розділ 3. ЗАКОНОМІРНОСТІ ТА ПРИНЦИПИ НАВЧАННЯ У ВИЩІЙ ШКОЛІ

Мета: сформувані уявлення про принципи навчання.

У процесі вивчення цієї теми особливу увагу потрібно приділити законам, закономірностям, основним принципам організації навчального процесу у вищій школі та їх ролі в організації навчального процесу у вищій школі.

Ключові поняття: закон, закономірність, принцип, принцип навчання, принцип свідомості й активності, принцип наочності, принцип систематичності, принцип науковості, принцип зв'язку теорії з практикою, принцип системності, принцип міцності, принцип досяжності.

3.1. Характер педагогічних законів, їх зміст та найважливіші функції

Процес навчання у вищій школі будується відповідно до законів, закономірностей та принципів навчання.

Поняття «закон» розуміють як необхідний, всезагальний, істотний, внутрішній, повторюваний зв'язок між предметами і явищами об'єктивної дійсності. Закони дидактичного процесу визначають стійкі внутрішні зв'язки, які відображають функціонування і розвиток процесу виховання і навчання.

Будучи цілісним явищем, педагогічний процес має спільні стійкі зв'язки, зміну або порушення яких вносить дисгармонію в його організацію. Такі зв'язки прийнято називати закономірностями. Початок наукового процесу виявлення закономірностей було покладено Я.А. Коменським, продовжено І. Песталоцці, Ф. Дистервегом, іншими вченими. Особливо активно йшов цей процес в ХХ ст. Спочатку педагогічною наукою були сформульовані і обгрунтовані закономірності і принципи навчання в середній школі, потім у вищій школі. Закономірності навчання виникли з освітньої практики і зазнають змін у міру зміни сутності та цільової спрямованості навчання. Одні з них функціонують тривалий час, інші, застарівши, залишаються лише в історії педагогіки освіти. Дидактичні закономірності – це об'єктивно існуючі, стійкі, повторювані зв'язки між умовами і результатами навчання. Їх виявлення допомагає розробити способи усвідомленого управління навчанням. Закономірності навчання – це теоретична база для розуміння навчання.

Виділяють зовнішні і внутрішні закономірності навчання.

1. Зовнішні закономірності процесу навчання характеризують залежність навчання від суспільних процесів та умов.

2. Внутрішні закономірності процесу навчання встановлюють зв'язки між його компонентами: між цілями, змістом, засобами, методами, формами.

Закономірності, обумовлені зовнішніми зв'язками:

– мета, завдання, зміст і методи навчання обумовлені соціально-економічними потребами суспільства;

– завдання, зміст і методи навчання залежать не тільки від потреб, але й від можливостей суспільства, від умов, у яких протікає цей процес;

– залежність результатів навчання від особливостей взаємодії учня з навколишнім світом і та. ін.

До внутрішніх закономірностей процесу навчання належать:

– взаємозв'язок виховання, освіти та розвитку;

– єдність викладання і навчання, освіти та самоосвіти;

– визначальна роль діяльності і спілкування в процесі навчання;

– взаємозв'язок завдань, змісту, форм і методів навчання;

– продуктивність педагогічного процесу залежить від ступеня взаємозв'язку його структурних компонентів, від професійної спрямованості їх змісту, а також від рівня керівництва самим процесом;

– вирішальну роль у продуктивності педагогічного процесу відіграє викладач, його рівень професіоналізму і майстерності, розвитку психолого-педагогічної та загальної культури, глибина знання базових навчальних дисциплін;

- підпорядкованість результативності навчання способам керування процесом останнього і активності здобувача вищої освіти;
- результативність педагогічного процесу зумовлюється узгодженістю дій, взаєморозумінням під час розв'язання основних завдань всіх суб'єктів цього процесу та інше.

Об'єктивні закономірності, типові для навчально-виховного процесу ЗВО, відображаються в принципах навчання.

3.2. Основні педагогічні принципи та їх роль в організації навчального процесу у вищій школі

Із закономірностей навчання, як відображення закономірного і характерного в навчальному процесі, впливає система дидактичних принципів (принципів навчання). Принципи навчання – керівні ідеї, основні положення, що визначають зміст, організаційні форми та методи навчальної роботи; це певна система основних дидактичних вимог до навчання, дотримання яких забезпечує його ефективність рис. (3.1).

Умовно дидактичні принципи можна поділити на філософські (загальнонаукові) – науковість, системність, зв'язок теорії з практикою; психологічні – індивідуальний підхід до здобувачів вищої освіти, урахування вікових особливостей тощо, а також безпосередньо дидактичні – систематичність, міцність засвоєння знань, цілеспрямованість навчання, активність здобувачів вищої освіти, відповідальність за результати навчання тощо.

Викладач вищої школи повинен використовувати у навчальному процесі всі дидактичні принципи у їх взаємозв'язку. Тому запропонуємо оглядову характеристику основних принципів навчання у ЗВО (згідно із Т.І. Туркот).

Принципи цілеспрямованості і науковості висувають такі вимоги до процесу навчання: ретельний відбір найсуттєвішого змісту навчальної дисципліни з урахуванням закономірностей і принципів дидактики, логіки вивчення предмета; розгляд явищ, фактів, закономірностей науки (навчальної дисципліни) з різних аспектів, з урахуванням взаємозв'язку конкретної науки з іншими; точність і однозначність словесного означення понять, законів, концепцій, їх відповідність рівню розвитку сучасної науки; створення у здобувачів правильних уявлень про методи наукового пізнання та його основні закономірності; використання у процесі викладу матеріалу методів наукового пізнання і способів формування творчого мислення, що спонукає здобувачів до творчої діяльності.

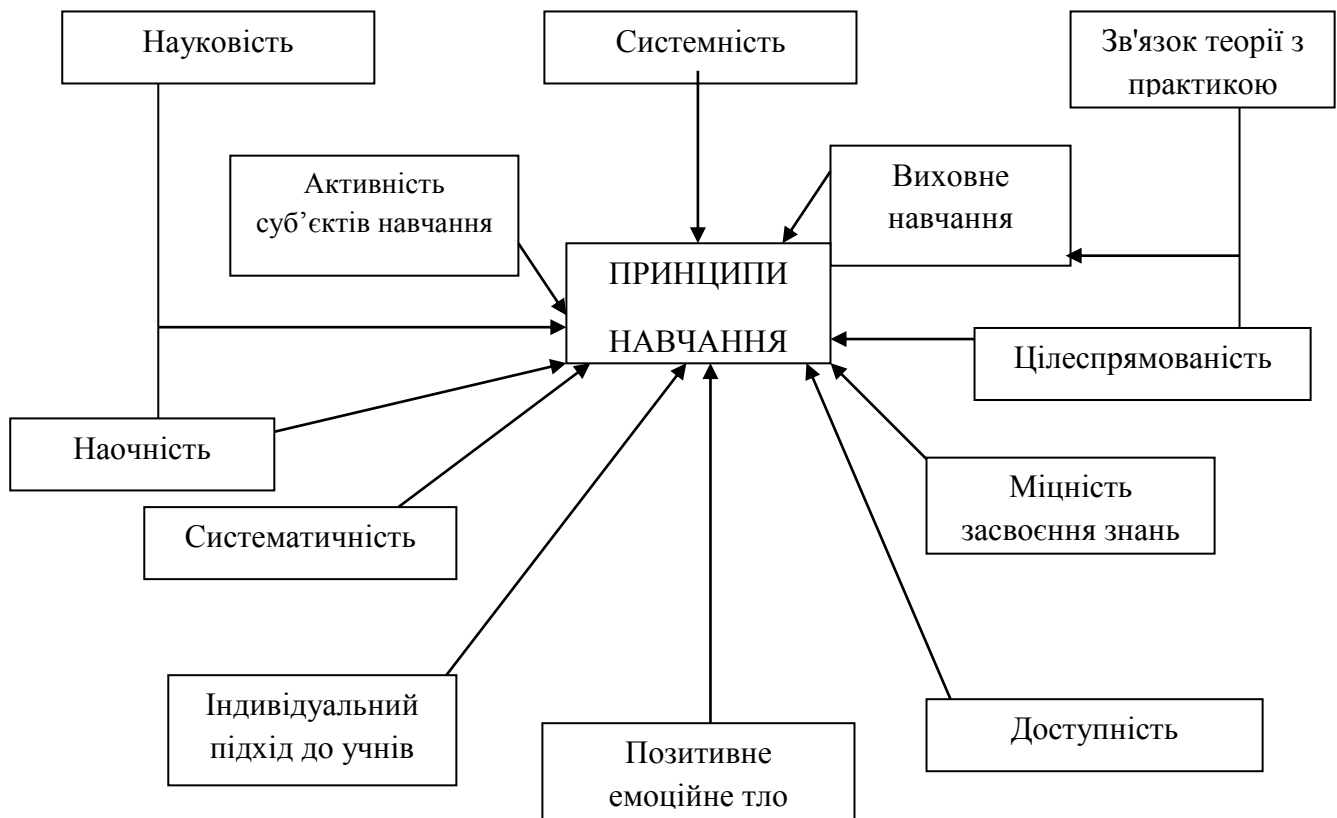

Рисунок 3.1 – Основні принципи навчання

У процесі реалізації принципу науковості водночас необхідно пам'ятати про *принцип доступності навчання*, лаконічно сформульований ще Я. А. Коменським: від легкого до важкого, від відомого до невідомого, від простого до складного. Реалізуючи принцип доступності, слід дотримуватися щонайменше трьох правил: 1) навчаючи, слід відштовхуватися від реального рівня знань та вмінь здобувачів вищої освіти, поступово підвищуючи рівень складності навчального матеріалу; 2) викладач-непрофесіонал повідомляє здобувачам вищої освіти істину, залишаючи її недоступною для розуміння, викладач-професіонал вчить істину відкривати, забезпечуючи можливість процесу відкриття; 3) доступність навчання не означає легкість навчально-пізнавальної діяльності здобувачів вищої освіти, і функція викладача полягає не в безкінечному полегшенні їх навчальної праці, а в тому, щоб стати консультантом здобувачів вищої освіти, стимулюючи їх зусилля, допомогти самостійно вивчити наукові проблеми.

Принцип доступності вимагає будувати навчальний процес у відповідності до вікових можливостей особистості, рівня її підготовленості й загального розвитку, тому викладачеві вищої школи необхідно спиратися на *принцип урахування вікових та індивідуальних особливостей здобувачів вищої освіти*. Сутність цього принципу полягає у вивченні та врахуванні індивідуальних психологічних і вікових особливостей кожного здобувача з метою максимального розвитку позитивних і подолання негативних

індивідуальних рис особистості, забезпечення на цій основі підвищення якості його навчання та всебічного розвитку.

Принцип гуманізації навчання означає створення умов для формування кращих якостей і здібностей здобувача вищої освіти, джерел його життєвих сил. Принцип гуманізації передбачає психологічну трансформацію особистості викладача, його перетворення з передавача інформації та контролера діяльності здобувача в порадника та консультанта. Таким чином у світлі сучасних вимог навчання здобувача вищої освіти постає центром навчально-виховного процесу, а повага до його особистості, розуміння запитів, інтересів, довір'я до здобувача вищої освіти визначаються як основні правила виховання гуманної особистості.

Принцип єдності освітніх, розвивальних і виховних функцій навчання є віддзеркаленням функцій навчання: освітньої, розвивальної і виховної. Викладач ЗВО, плануючи навчальний процес, має продумувати всі аспекти, щоб забезпечити оптимальні умови для реалізації принципу єдності навчання, розвитку і виховання.

Чільне місце у дидактиці вищої школи посідає *принцип забезпечення органічної єдності теоретичної і практичної підготовки фахівців вищої кваліфікації*. Основними напрямками реалізації принципу постають:

- розкриття значення теоретичних знань у практичній діяльності та загалом у життєдіяльності людини;
- розкриття фактів з історії науки для демонстрації того, як наука і техніка розвивалися внаслідок практичних вимог суспільства;
- введення в навчальні курси професійно значущого матеріалу і формування професійно значущих умінь;
- використання життєвого досвіду здобувачів, прикладів із навколишнього життя, спостережень здобувачів вищої освіти;
- організація практичної діяльності (участь у семінарах, виконання лабораторних робіт, проходження виробничої практики, підготовка наукових робіт) з метою набуття вмінь застосовувати отримані у ЗВО знання на практиці.

Принцип активності і творчої самостійності здобувачів вищої освіти та їх відповідальності за результати навчально-пізнавальної діяльності. Цей принцип передбачає опору на активність здобувачів вищої освіти при спрямовуючій та стимулюючій ролі викладача: той, хто навчається, повинен бути суб'єктом творчої пізнавальної діяльності, який чітко усвідомлює мету навчання, вміє планувати і організовувати свою роботу, здійснювати її самоаналіз і самоконтроль, усвідомлювати відповідальність за результати навчально-пізнавальної діяльності.

Принцип систематичності і послідовності у процесі навчальної діяльності викладача і самостійної роботи здобувача вищої освіти зумовлений логікою науки й особливостями пізнавальної діяльності, яка відбувається відповідно до вікових закономірностей розвитку особистості. Навчальний матеріал слід вивчати за системним принципом, завдяки чому досягається послідовність навчання: від простого – до складного. Цей принцип передбачає

системність у викладанні (опору на раніше розглянуте під час вивчення нового матеріалу, розгляд нового матеріалу частинами, фіксування уваги здобувачів вищої освіти на вузлових питаннях, продумування системи занять, забезпечення міжпредметних зв'язків), а також системність у роботі здобувачів вищої освіти (виконання домашніх завдань, систематичне повторення навчального матеріалу, цілеспрямована самостійна робота).

Принцип поєднання конкретного і абстрактного у навчальному процесі вищої школи (принцип наочності). Сучасна дидактика трактує наочність як принцип навчання, який ґрунтується на демонстрації конкретних предметів, явищ, процесів, моделей або їх образних відтворень. Ідея наочності навчання у сучасному ЗВО реалізується засобами використання наочних посібників, комп'ютерної підтримки навчального процесу, широкого упровадження INTERNET, залученням здобувачів вищої освіти до діяльності, пов'язаної з моделюванням та експериментуванням.

Принцип міцності знань, умінь і навичок, розвитку розумових сил здобувачів вищої освіти (принцип ґрунтовності) передбачає тривале та свідоме відтворення у пам'яті набутих знань, умінь і навичок.

У сучасній дидактиці вищої школи сформульовано дидактичні принципи, які відображають специфічні особливості навчального процесу у вищій школі: *забезпечення єдності наукової та навчальної діяльності здобувачів вищої освіти, професійної спрямованості, професійної мобільності, полікультурності та проблемності, емоційності та мажорності всього процесу навчання.*

Так, наприклад, *принцип професійної спрямованості навчання* передбачає вивчення тих предметів, які стосуються обраної професії. Цей принцип можна окреслити тезою: «Вчити не навчальній дисципліні, а фаху». Результат підготовки повинен відповідати вимогам, які висуваються конкретною сферою майбутньої професійної діяльності здобувачів вищої освіти, а тому зміст освіти і методи навчання у вищій школі мають відповідати сучасним тенденціям розвитку науки і виробництва, сприяти конкурентоспроможності випускників вищої школи на світовому ринку праці, мобільності здобувачів вищої освіти і науково-педагогічних працівників ЗВО, що висуває вимоги до знання іноземних мов, толерантності, розуміння культури і менталітету різних народів.

Отже, принципи навчання – це визначені провідні положення, які передбачають використання сучасних форм, методів та прийомів для здійснення навчально-пізнавальної діяльності здобувачів вищої освіти і основою яких є педагогічні закономірності.

Питання і завдання для самоконтролю знань знань

1. Що уявляють собою закономірності навчання?
2. Надайте характеристику зовнішніх і внутрішніх закономірностей навчання.

3. Яка специфіка загальних закономірностей навчання у дидактиці вищої школи?

4. У чому полягає сутність регулятивної функції принципів навчання у вищій школі?

5. Які принципи можна віднести до суто філософських?

6. Які принципи можна віднести до суто дидактичних?

7. Які принципи можна віднести до суто психологічних?

Практичні завдання до розділу 3

Завдання 1. Поділіть базу знань теми на дві групи: 1) важливо засвоїти; 2) бажано засвоїти. Відобразіть цей розподіл у вигляді таблиці.

Завдання 2. Складіть термінологічний словник елементів бази знань теми, пам'ятаючи, що термінологічний словник це – перелік основних термінів теми з наведенням визначення кожного поняття.

Завдання 3. Складіть конспект теми, у конспекті намагайтеся відобразити своє ставлення до проблемних питань.

Завдання 4. Охарактеризуйте основні принципи навчання та доповніть табл.3.1 необхідною інформацією.

Таблиця 3.1 – Принципи навчання в ЗВО

Назва	Зміст	Шляхи реалізації
1	2	3
Принцип науковості	Засвоєння точно встановлених в сучасній науці положень, тобто зміст освіти повинен знайомити з об'єктивними науковими фактами, поняттями, законами, теоріями.	1. Відбір змісту науки, втілення уявлень і понять у точні словесні означення і визначення. 2. Розробка навчальних програм і підручників у відповідності до змісту освіти. 3. Історизм у викладанні. 4. Використовувати методи проблемного навчання
Принцип гуманізації навчання	???	???
???	???	???
???	???	???

Завдання 5. Опираючись на власний досвід, проаналізуйте ступінь реалізації принципів навчання в нашому університеті.

Завдання 6. Виконайте дидактичний тест

Інструкція. Виберіть правильну відповідь з поданих можливих варіантів.

1. Що ви розумієте під принципами навчання:

а) принципи навчання – це початкові правила і закономірності, які вказують на шлях організації пізнавальної діяльності здобувачів;

б) початкові положення, які визначають зміст, організаційні форми і методи навчальної роботи;

в) виражають загальні закономірності й методи викладацької роботи відповідно до потреб суспільно-економічної формації?

2. До якого принципу належить правило: від легкого до важкого, від відомого до невідомого, від простого до складного:

а) наочності;

б) науковості;

в) доступності;

г) творчості;

д) зв'язку теорії з практикою?

3. До якого принципу ви віднесете правило: «У процесі викладання навчального матеріалу слід використовувати методи наукового пізнання, засоби формування творчого мислення здобувачів, підводити їх до пошукової, творчої, пізнавальної праці»:

а) наочності;

б) науковості;

в) доступності;

г) творчості;

д) зв'язку теорії з практикою?

4. Якому принципу відповідає така характеристика: «Навчання здійснюється успішніше, коли ґрунтується на безпосередньому спостереженні та вивченні цих предметів, явищ і подій, оскільки у більшості людей органи зору мають найбільшу чуттєвість до сприйняття інформації» :

а) наочності;

б) науковості;

в) доступності;

г) творчості;

д) зв'язку теорії з практикою?

5. Якому принципу відповідає така характеристика: «Людина тільки тоді володіє дійсним знанням, коли в її мозку відображується чітка картина зовнішнього світу, що являє собою систему взаємопов'язаних понять»

а) наочності;

б) науковості;

в) доступності;

- г) систематичності та послідовності;
- д) зв'язку теорії з практикою?

6. Якому принципу відповідає така характеристика: «Оволодіння змістом навчання досягається не тільки при його всебічному осмисленні, але й тривалим зберіганням у пам'яті найважливіших його компонентів»:

- а) міцності;
- б) науковості;
- в) доступності;
- г) систематичності та послідовності;
- д) зв'язку теорії з практикою?

7. Якому принципу відповідає така характеристика: «Учням потрібно надавати для засвоєння тільки дійсні, перевірені наукою і практикою знання»:

- а) міцності;
- б) науковості;
- в) доступності;
- г) систематичності та послідовності;
- д) зв'язку теорії з практикою?

8. Існують такі напрямки реалізації принципу виховного навчання:

- а) через точність і однозначність словесного означення понять, через сам процес навчання та особистість викладача.
- б) через сам процес навчання та через особистість викладача.
- в) через зміст навчального матеріалу, через сам процес навчання, через особистість викладача.

9. Оптимізація навчального процесу залежить від таких факторів:

- а) естетики навколишнього простору; сприятливих умов навчання, планомірної перевірки і контролю знань;
- б) сприятливих умов навчання, естетики навколишнього простору,
- в) доброзичливого морально-психологічного клімату, сприятливих умов навчання, естетики навколишнього простору.

10. Існують такі напрямки реалізації принципу зв'язку теорії з практикою:

- а) розкриття значення теоретичних знань у практичній діяльності та взагалі в житті людини; опора на життєвий досвід учнів, використання прикладів із навколишнього життя, спостережень учнів; організація практичної діяльності; розкриття фактів історії розвитку науки;
- б) опора на життєвий досвід учнів, використання прикладів із навколишнього життя, спостережень учнів; організація практичної діяльності; розкриття значення теоретичних знань у практичній діяльності та взагалі в житті людини;
- в) опора на життєвий досвід учнів, використання прикладів із навколишнього життя, спостережень учнів; організація практичної діяльності.

Розділ 4. МЕТОДИ ТА ФОРМИ ОРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАННЯ У ВИЩІЙ ШКОЛІ

Мета: сформувати уявлення про методи та форми навчання у ЗВО.

Під час вивчення цієї теми необхідно засвоїти визначення понять «методи навчання», «прийоми навчання», звернути увагу на різні підходи до класифікації методів навчання, розглянути характерні ознаки кожного з методів навчання, «організаційна форма навчання», «види навчання», «види навчальних занять», звернути увагу на різноманітність форм організації навчання у вищій школі, розглянути характерні ознаки кожної з них.

Ключові поняття: прийом навчання, метод навчання, класифікація методів, викладання, уміння, способи навчання, класифікація методів навчання, організаційна форма навчання, форми організації навчання у вищій школі: навчальні, індивідуальні заняття; практика, самостійна робота, контроль.

4.1. Методи навчання: сутність та класифікація

Методи навчання (від грец. *methodos* – шлях пізнання, спосіб знаходження істини) – це впорядковані способи взаємопов'язаної, цілеспрямованої діяльності педагога й здобувачів вищої освіти, спрямовані на ефективне розв'язання навчально-виховних завдань. Вони реалізуються через систему прийомів і засобів навчальної діяльності.

Прийоми навчання — це складова методу, конкретні дії педагога й здобувачів вищої освіти, спрямовані на реалізацію вимог тих чи інших методів.

Засоби навчання – це різноманітне навчальне обладнання, що використовується у системі пізнавальної діяльності (книги, письмове приладдя, лабораторне обладнання, технічні засоби та ін.).

Методи навчання у дидактиці мають двосторонній характер: а) з однієї сторони, вони впливають на розвиток свідомості здобувача, способів його мислення та оцінкої діяльності; б) з іншої сторони, вибір викладачем методів навчання дозволяє йому підвищувати ефективність педагогічної майстерності. Як багатовимірне утворення методи навчання мають багато сторін і ознак, у зв'язку з цим існує безліч класифікацій методів навчання, у які вони об'єднуються на основі однієї або декількох загальних ознак,

Розглянемо суть і особливості найбільш обґрунтованих класифікацій методів навчання.

Традиційна класифікація методів навчання

Як загальні ознаки беруться джерела знань: практика, наочність, слово. В ході культурно-освітнього розвитку приєднується ще одна ознака — книга, а в останні десятиріччя — потужні електронні джерела інформації — «відео» в сполученні з сучасними комп'ютерними системами. Цю класифікацію можна відобразити у вигляді табл.4.1.

Таблиця 4.1 — Традиційна класифікація методів навчання

Практичні	Наочні	Словесні	Робота з книгою	Відеометоди
Досліди, вправи, навчально-виробнича практика	Ілюстрація, демонстрація, спостереження учнів	Пояснення, розповідь, бесіда, інструктаж, лекція, дискусія, диспут	Читання, вивчення, реферування, переглядання, цитування, нотування, конспектування	Перегляд

Класифікація методів за етапами процесу навчання

(М. А. Данилов, Б. П. Йосипов)

Загальною ознакою виступають послідовні етапи, через які проходить процес навчання. Автори виділили такі методи навчання:

- методи набуття знань;
- методи формування умінь та навичок;
- методи застосування знань на практиці;
- методи перевірки і оцінки знань, умінь, навичок,

Класифікація методів за рівнями пізнавальної діяльності

(І. Я. Лернер, М. Н. Скаткін)

З цієї класифікації методів навчання випливає, що пізнавальна діяльність, організована викладачем, може характеризуватися різними рівнями пізнавальної діяльності здобувачів вищої освіти: низьким рівнем розумової активності (під час використання репродуктивних методів навчання) і високим рівнем розумової діяльності (під час використання проблемних, частково-пошукових і дослідницьких методів навчання)(Табл.4.2)

Таблиця 4.2 - Класифікація методів за рівнями пізнавальної діяльності

Діяльність викладача	Діяльність здобувачів
1	2
Пояснювально –ілюстративний (Знання здобувачам вищої освіти надаються у «готовому» вигляді.)	
- викладач пред'являє інформацію і організовує сприйняття та осмислення навчальної інформації	– здобувачі вищої освіти сприймають та осмислюють знання, закріплюють їх у своїй пам'яті

<p>Репродуктивний метод (Знання здобувачам вищої освіти пропонуються в «готовому» вигляді)</p>	
<ul style="list-style-type: none"> - викладач складає й подає завдання на відтворення знань; - керує і контролює виконання завдань 	<ul style="list-style-type: none"> - актуалізація опорних знань; - виконання завдань за зразком; - самоконтроль – критерієм засвоєння знань виступає правильне відтворення (репродуктивність) знань; –міцність засвоєння знань забезпечується багаторазовим повторенням знань
<p>Метод проблемного викладу (Є перехідним від виконавчої до творчої діяльності. На певному етапі навчання створюються проблемні ситуації, завдання, які розв’язуються в сумісній діяльності викладача та здобувачів вищої освіти.)</p>	
<ul style="list-style-type: none"> - постановка проблеми; - розкриття доказового шляху розв’язання проблеми; <p style="text-align: center;">Прийоми створення проблемної ситуації:</p> <ul style="list-style-type: none"> - пряма постановка проблеми; - цитування протилежних поглядів; - зіставлення життєвих знань з науковими; - повідомлення фактів, які викликають нерозуміння і т.ін. 	<ul style="list-style-type: none"> - актуалізація опорних знань; - осмислення проблеми; - прогнозування розв’язання проблеми; - розв’язання проблеми спільно з викладачем: -сприйняття та усвідомлення шляхів розв’язання проблеми, яка запропоновується викладачем
<p>Частково-пошуковий метод (Знання здобувачам вищої освіти не пропонуються у «готовому» вигляді, їх треба добувати самостійно) Цей метод отримав назву частково-пошукового, тому що частину знань повідомляє викладач, частину здобувачі вищої освіти самостійно здобувають, відповідаючи на поставлені питання або вирішуючи проблемні задачі.)</p>	
<ul style="list-style-type: none"> - постановка проблеми; - планування кроків розв’язання проблеми; -складання завдань для розв’язання проблеми на кожному етапі; - керівництво та контроль 	<ul style="list-style-type: none"> - актуалізація опорних знань; - осмислення проблеми; - прогнозування розв’язання проблеми; - самостійне рішення частини проблеми; - самоконтроль

Дослідницький метод навчання

(Навчальний процес характеризується високою інтенсивністю; знання здобувачам вищої освіти не повідомляються; здобувачі вищої освіти самостійно здобувають їх у процесі дослідження проблеми, порівняння отриманих результатів; здобувачі вищої освіти самі визначають засоби, способи досягнення результатів.)

- постановка проблеми;
- спонукання здобувача до самостійного розв'язання проблеми;
- керівництво та контроль

- актуалізація опорних знань;
- осмислення проблеми;
- прогнозування розв'язання проблеми;
- підбір матеріалу для розв'язання проблеми;
- самоконтроль

Деякі вчені-дослідники розробили **бінарні** (М. І. Махмутов) та **полінарні** (В. Ф. Паламарчук, В. І. Паламарчук) **класифікації методів навчання**, які базуються на декількох ознаках. Наприклад, бінарна класифікація М. І. Махмутова побудована на сполученні методів викладання та методів учення.

Класифікація німецького дидакта Л. Клінберга виділяє методи навчання у сполученні з формами спіробітництва під час процесу навчання:

- монологічні методи (лекція, розповідь, демонстрація);
- діалогічні методи (бесіда, дискусія);
- форми спіробітництва (індивідуальні, групові, фронтальні, колективні).

Організаційна класифікація Ю. К., Бабанського.

У ній виділяються три великі групи методів навчання:

- методи організації і проведення навчально-пізнавальної діяльності;
- методи стимулювання і мотивації навчально-пізнавальної діяльності;
- методи контролю і самоконтролю за ефективністю навчально-пізнавальної діяльності.

Виникає справедливе питання – наскільки доцільна та чи інша класифікація. Відповідь очевидна: лише ту класифікацію можна визначити доцільною, яка узгоджується з практикою навчання та слугує основою для її оптимізації (І.П.Підласий).

4.2.Сутність поняття «форми організації навчання»

Форма організації навчання – це обмежена в часі та просторі взаємозумовлена діяльність викладача й здобувача вищої освіти. Форма організації навчання – певна структурно-організаційна та управлінська конструкція навчального заняття залежно від його дидактичних цілей, змісту й особливостей діяльності суб'єктів та об'єктів навчання.

Форми організації навчання мають упорядкувати навчальний процес. Їхною провідною ознакою для класифікації є дидактичні цілі. Водночас кожна організаційна форма навчання може мати кілька дидактичних цілей.

4.3. Види форм організації навчання у вищій школі

У дидактичному процесі найчастіше відокремлюють чотири групи організаційних форм (рис.4.1):

- навчальні заняття;
- практична підготовка;
- самостійна робота;
- контрольні заходи.

До першої групи належать: лекція, семінар, лабораторне заняття, практичне заняття, індивідуальне заняття, навчальна конференція, консультація, навчальна гра та ін.

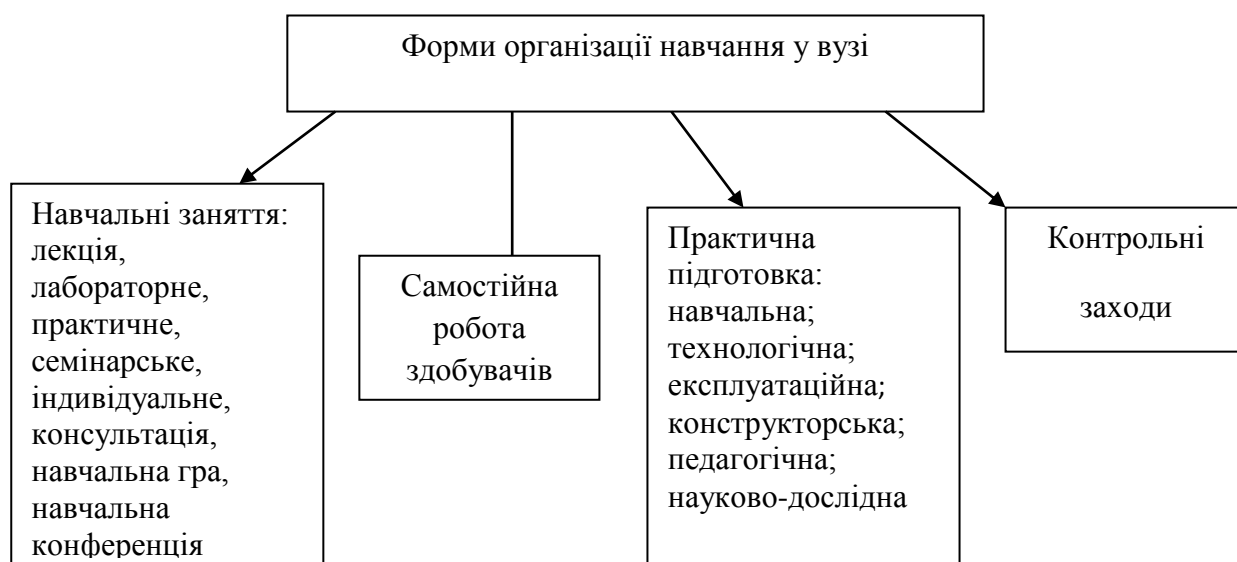

Рисунок 4.1 — Форми організації навчання у вузі

Лекційне заняття – форма заняття, на якому викладач організовує розгляд здобувачами вищої освіти теоретичних положень навчальної дисципліни. **Практичне заняття** – форма навчального заняття, на якому викладач організовує детальний розгляд здобувачами вищої освіти окремих теоретичних положень навчальної дисципліни та навички їх практичного застосування шляхом індивідуального виконання здобувачами вищої освіти відповідних завдань. **Семінарське заняття** – форма навчального заняття, на якому викладач організовує дискусію за попередньо визначеною темою, до якої здобувачі вищої освіти готують тези виступів на підставі індивідуально

виконаних завдань. **Лабораторне заняття** – форма навчального заняття, на якому здобувачі вищої освіти під керівництвом викладача проводять природні або імітаційні експеримент або досліди з метою підтвердження окремих теоретичних положень навчальної дисципліни; набувають навичок роботи з лабораторним устаткуванням, обчислювальною технікою, вимірювальною апаратурою; опановують методичку експериментальних досліджень. **Консультації** – форма навчання, у процесі якої здобувач вищої освіти отримує відповіді на конкретні запитання або пояснення складних для самостійного осмислення проблем. Консультації можуть бути **індивідуальними** (наприклад, під час підготовки здобувачам вищої освіти курсового проекту) або **груповими**, що проводяться перед модульною контрольною роботою, заліком чи іспитом. **Навчальна дидактична гра** – варіативна, з динамічним розвитком форма організації цілеспрямованої взаємодії її учасників під час педагогічного керування з боку викладача. Сутність цієї форми становить взаємозв'язок імітаційного моделювання і рольової поведінки учасників гри у процесі виконання ними типових професійних і навчальних завдань досить високого рівня проблемності.

Дидактична мета другої групи – організаційних форм практичної підготовки: формування у здобувачів вищої освіти професійних навичок, а також практичних умінь, необхідних для виконання завдань.

До третьої групи належить робота з друкованими джерелами (підручниками, навчальними посібниками, інструкціями, настановами тощо), самостійне вивчення певних питань, участь у роботі гуртків, експериментально-дослідницька робота та ін.

Мета самостійної роботи здобувачів вищої освіти – самостійне вивчення, закріплення й поглиблення раніше здобутих і нових знань, набування практичних навичок та умінь.

Дидактичні цілі самостійної роботи:

Закріплення, поглиблення, розширення й систематизація знань, здобутих під час аудиторних занять:

- самостійне оволодіння новим навчальним матеріалом;
- формування професійних навичок і вмінь;
- формування вмінь і навичок самостійної розумової праці;
- розвиток самостійного мислення, творчого підходу до розв'язання поставлених завдань;
- самоосвіта.

До четвертої групи – організаційних форм контрольних заходів – належать: іспити (заліки), модульний контроль, контрольні роботи, контрольна перевірка оволодіння професійними знаннями, навичками і вміннями з різних предметів, розв'язання кваліфікаційних завдань, захист.

Питання та завдання для самоконтролю знань

1. Обґрунтуйте сутність понять „методи та прийоми навчання”.
2. Які існують основні підходи до класифікації методів навчання?
3. У чому полягає відмінність репродуктивних і проблемних методів навчання?
4. Наведіть декілька класифікацій методів навчання, поясніть у чому полягає їх суть.
5. Розкрийте значення терміну «форми навчання».
6. Назвіть характерні ознаки організаційних форм навчання.
7. Які види організації навчання існують у вищій школі?

Практичні завдання до розділу 4

Завдання 1. Поділіть базу знань теми на дві групи: 1) важливо засвоїти; 2) бажано засвоїти. Відобразіть цей розподіл у формі таблиці.

Завдання 2. Складіть термінологічний словник елементів бази знань теми, пам’ятаючи, що термінологічний словник це – перелік основних термінів теми з наведенням визначення кожного поняття.

Завдання 3. Дайте письмові відповіді на питання

1. У чому полягають специфічні ознаки процесу навчання на відміну від інших видів діяльності?
2. Які існують основні підходи до класифікації методів навчання?
3. У чому відмінність репродуктивних і проблемних методів навчання?
4. Яка роль викладача в реалізації проблемних методів навчання?
5. Наведіть декілька класифікацій методів навчання, поясніть у чому полягає їх суть.
6. З чого, на вашу думку, слід виходити, здійснюючи вибір методів навчання для конкретного виду занять?
7. Наведіть характерні ознаки організаційних форм навчання.
8. Які види організації навчання існують у вищій школі?

Завдання 4. Зробіть порівняльний аналіз сучасних організаційних форм навчання. Які форми навчання ви вважаєте найдоцільнішими для використання в навчальному процесі у ЗВО. Аргументуйте свій вибір.

Завдання 5. Зробіть висновки щодо порівняння ефективності пояснювально-ілюстративного, репродуктивного, проблемного, частково-пошукового, дослідницького методів навчання та їх оптимального співвідношення у вивченні різних дисциплін на прикладі курсу та факультету, на якому ви вчитесь.

Завдання 6. Виконайте дидактичний тест.

Інструкція. Виберіть правильну відповідь з поданих можливих варіантів.

1. Яке з визначень, наведених нижче, розкриває зміст поняття «метод навчання»:

а) професійна діяльність викладача, яка направлена на передавання учням знань, умінь, навичок;

б) види та прийоми взаємопов'язаної педагогічної діяльності викладача та навчальної діяльності учнів, які забезпечують досягнення поставленої мета та завдань;

в) спеціально організована пізнавальна діяльність.

2. Визначте метод навчання.

Викладач сам формулює проблему і розв'язує її, показуючи здобувачам вищої освіти аргументований шлях її розв'язання. Здобувачі вищої освіти подумки слідують за логікою викладача, навчаючись способам поступового розв'язання проблеми:

а) пояснювально-ілюстративний метод;

б) метод проблемною викладу;

в) часткою-дослідний метод.

3. Розкрийте зміст репродуктивного методу навчання:

а) складання і пред'явлення завдань на відтворення знань. Керівництво та контроль викладача за виконанням завдань за зразком;

б) пред'явлення інформації; організація сприйняття і осмислення поданої інформації;

в) створення проблемних ситуацій; спонукання учнів до самостійного розв'язання проблеми.

4. За пояснювально-ілюстративного навчання передбачається:

а) утворення проблемних ситуацій; обґрунтування викладачем наукових положень; вияв пізнавального протиріччя;

б) обґрунтування викладачем наукових положень, організація сприйняття та осмислення навчальної інформації;

в) утворення проблемних ситуацій; вияв пізнавального протиріччя; розкриття доказового шляху розв'язання проблеми; використання засобів наочності.

5. До методів проблемного навчання відносять:

а) репродуктивний, проблемний, дослідницький, частково-пошуковий;

б) пошуковий, дослідницький;

в) проблемний, дослідницький, частково-пошуковий.

6. За традиційною класифікацією методів навчання передбачаються такі:

а) практичні, наочні, словесні, робота з книгою, відеометоди;

б) наочні, словесні, практичні;

в) практичні, наочні, словесні, робота з книгою.

7. До словесних методів навчання належать:

а) пояснення; бесіда, розповідь, ілюстрація, лекція, дискусія, диспут;

б) бесіда, інструктаж, пояснення, розповідь, лекція, диспут, дискусія;

в) демонстрація, спостереження здобувачів, ілюстрація.

8. До наочних методів навчання відносять:

а) досліди, вправи, навчально-виробнича практика;

б) демонстрація; спостереження здобувачів, ілюстрація;

в) читання, вивчення, реферування, цитування, конспектування.

9. До практичних методів навчання належать:

а) читання, вивчення, реферування, цитування, конспектування;

б) досліди, вправи, навчально-виробнича практика;

в) демонстрація; спостереження здобувачів, ілюстрація.

10. Яке з визначень, наведених нижче, характеризує організаційну форму навчання?

а) сукупність розумових і практичних дій та прийомів викладача або учня, які направлені на досягнення поставленої мети та завдань;

б) спеціально організована діяльність викладача і учня, яка здійснюється в установленому порядку та режимі;

в) цілеспрямована взаємодія викладача і учня, в процесі якої здійснюється формування знань, вмінь та навичок, досвіду творчої діяльності.

11. Яка організаційна форма навчального заняття, наведена нижче, відповідає даному визначенню?

Заняття, на якому здобувач під керівництвом викладача проводить природні чи імітаційні експерименти або дослідження з метою практичного підтвердження окремих теоретичних положень даної навчальної дисципліни, набуває практичні навички роботи з лабораторним улаштуванням, обчислювальною технікою, вимірювальною апаратурою, засвоює методику експериментальних досліджень у конкретній предметній ділянці (галузі) є:

а) практичне заняття;

б) семінарське заняття;

в) лабораторне заняття.

12 У дидактичному процесі найчастіше відокремлюють такі групи організаційних форм:

а) навчальні заняття, практична підготовка, самостійна робота;

б) навчальні заняття, практична підготовка, самостійна робота контрольні заходи;

в) лекційні, практичні, семінарські, лабораторні заняття та самостійна робота.

Розділ 5. СУЧАСНА ЛЕКЦІЯ У ЗАКЛАДІ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Мета: сформувати уявлення про сучасну лекцію у закладі вищої освіти.

Вивчаючи тему, особливу увагу потрібно приділити лекції як формі організації та методу навчання; завданням, перевагам та недолікам лекційного

навчання; проблемам лекційного навчання; основним дидактичним вимогам до лекційного курсу; структурі академічної лекції.

Ключові поняття: лекція; переваги та недоліки лекційного навчання; вступна, тематична, завершальна, оглядова та установча лекції; дидактичні вимоги до лекційного курсу; структура академічної лекції.

5.1. Із історії питання про виникнення лекції у вищій школі

Слово «лекція» (від латин. *lectio*) – це читання. В умовах середньовіччя, коли книга була рідкісним явищем, лекція стала провідним джерелом знань для здобувачів. Разом із диспутом вона відіграла найважливішу роль у навчальному процесі.

У середньовічних університетах лекція була лише читанням та конспектуванням визначних духовних джерел.

У XVII сторіччі на противагу лекціям в університетах Англії виникла тьюторська система – метод навчання, що офіційно був визначений складовою англійської вищої освіти. У традиційному розумінні тьюторська система передбачає кількісне співвідношення викладачів та здобувачів як 1:1 або 1:2. Тьюторство виникло та розвинулось як метод навчання та виховання британської еліти з метою класової диференціації людей з університетським вихованням. Сьогодні тільки у відомих Оксфордському та Кембриджському університетах навчальний процес дотримується вищезгаданого співвідношення у 75–90% випадків. У всіх інших університетах тьюторські заняття здійснюються одним викладачем з невеликими групами здобувачів. Заняття переважно проводять не професори, а практиканти та аспіранти. Поширення набули заняття з приватними тьюторами. Спеціалісти ставляться до таких тьюторських занять по-різному, При всіх своїх безперечних перевагах за три сторіччя тьюторська система так і не витиснула лекційну (або так звану професорську) систему навчання, хоч із самого початку свого існування конкурувала з нею.

Після занепаду першої на території Східної Європи вищої школи (звичайно, йдеться про Кнево-Могілянську академію (1615–1817)), з утратою педагогічних традицій у Росії XVII сторіччя у XVIII і навіть у XX ст. поступово стала переважати лекція у вигляді «читання з листа». Проти цього типу лекцій боровся М.В. Ломоносов, що виступав за проведення практичних занять поряд з читанням лекцій. Водночас, і на це треба звернути особливу увагу, практичні заняття, як і лабораторні роботи, посіли гідне місце у навчальному процесі вищої школи значно пізніше, лише у кінці XIX – на початку XX сторіч. Практичні та лабораторні роботи у їх сучасному розумінні уперше були застосовані водночас з читанням лекцій у Петербурзькому університеті – проф. Ф.Ф. Петрушевським (1864), у Московському – проф. О.І. Столетовим (1871), у Київському – проф. М.Г. Авенаріусом (1874).

Сучасні ЗВО спрямовують процес навчання здобувачів на підставі об'єднання різних форм його організації. Основні лекції, семінарські заняття, практичні та лабораторні роботи, консультації, курсові та дипломні роботи, різноманітні форми організації самостійної роботи (сучасні НДРС), колоквиуми, заліки, іспити, групова та колективна форми організації роботи зі здобувачами, наукові здобувачські семінари, конференції, конкурси. Зауважимо, що лекція відіграє важливу роль в організації навчально-виховного процесу вітчизняного вузу. Ця роль виявляється у тісному взаємозв'язку лекції з самостійними, практичними та лабораторними роботами. У цьому контексті і розуміється лекційно-семінарська система навчання.

5.2. Лекція як форма організації та метод навчання. Завдання, переваги та недоліки лекційного навчання

У сучасних умовах, коли основна увага зосереджена на всебічному підвищенні якості професійної та соціально свідомої підготовки фахівців, коли підвищується роль самостійної роботи здобувачів, значення лекції зростає. Це обумовлено передусім тим, що лекція надзвичайно ємне педагогічне явище, а лекційному курсу притаманний цілий ряд переваг у порівнянні з іншими формами організації та методики навчальної роботи здобувачів.

1. Вона надає здобувачам не лише знання, а й переконання, вміння давати критичну оцінку матеріалу, що викладається.

2. Лекція, на відміну від підручників, оперує значно більшими можливостями відносно врахування специфіки аудиторії, новітніх наукових досягнень.

3. На лекції враження від матеріалу, що викладається, значно підвищується завдяки живому слову, інтонації, міміці та жестам викладача, лектора.

В історії вітчизняної школи є багато прикладів професорсько-педагогічного таланту. Блискучими лекторами були Тимірязєв, Менделєєв, Грановський. А.П. Чехов так згадував лекції свого викладача, професора Г.А. Захар'їна: "Видані лекції Захар'їна. Я придбав та прочитав. Але, на жаль, є лібрето, але немає опери. Немає тієї музики, що я слухав, коли був здобувачем."

4. Лекція відкриває можливість прямого контакту лектора зі слухачами, що значно підсилює її значення. До того ж, у залежності від сприйняття аудиторією матеріалу, що викладається, лектор може вносити необхідні корективи у своє викладання під час лекції.

5. Лекційне викладання дуже економне у часі: за 2 академічні години здобувач отримує інформацію, на яку самостійно йому було б потрібно витратити набагато більше часу.

6. Лекція має особливе професійно-педагогічне значення для тих здобувачів, що готуються до педагогічної діяльності.

У сучасних умовах важливо забезпечити значне підвищення ролі лекції та її місця у формуванні наукового мислення здобувачів. Слід намагатися, щоб лекція мала проблемний характер, відбивала сучасні досягнення науково-

технічного та суспільного розвитку, теорії та практики, сприяла поглибленню самостійної роботи майбутніх фахівців, розвитку їх творчих здібностей. З цією метою необхідно залучати до читання лекцій найкваліфікованіших викладачів, використовувати наочність, ТЗН, організовувати взаємовідвідування лекцій, допомагати молодим викладачам оволодівати лекторською майстерністю.

Лекція як форма організації навчання в певних умовах може мати й недоліки.

1. Лекція привчає до пасивного сприйняття чужих думок,
2. Лекція відбиває "смак", бажання до самостійних занять.
3. На лекції не враховується достатньою мірою індивідуально - психологічні особливості здобувачів (різна швидкість сприйняття і осмислення, записи тощо).

5.3. Сучасні проблеми лекційного навчання

Незважаючи на те, що лекційна форма навчальної діяльності загальноновизнана у всіх ЗВО, її активно використовують практично всі викладачі, суперечки навколо неї не припиняються близько ста років. Одна група дидактів заперечує цінність і важливість лекцій, вважаючи, що це пасивний метод навчальної роботи, що не дозволяє встановити зворотний зв'язок з аудиторією. Вони пояснюють це тим, що лекція застаріла, так як в даний час є необхідна база підручників, навчально-методичних посібників та засобів, і викладачеві не треба займатися «диктантом», а орієнтувати здобувачів на самостійну навчально-пізнавальну діяльність. Інша група вчених підтримує лекційну форму навчального процесу. По-перше, лекція сьогодні дуже різноманітна в методичному відношенні і її слід гнучко і творчо використовувати; по-друге, це не автономна форма навчання: вона дозволяє розв'язати свої завдання в комплексі з іншими компонентами навчального процесу; по-третє, це активна форма освітнього процесу, так як у лектора з аудиторією існує зв'язок. Крім того, лекцію неправомірно відносити до методів навчання, це - організаційна форма навчального процесу. І незалежно від подальшого розвитку інших форм і технологій навчання лекція як живий засіб спілкування викладача із здобувачами зберігає пріоритетне значення в професійній підготовці здобувачів.

Отже, лекція – один із найважливіших видів навчальних занять, що складають основу теоретичного навчання. Лекції повинні давати систематизовані основи наукових знань з дисципліни, розкривати стан і перспективи розвитку конкретної галузі науки і техніки, концентрувати увагу здобувачів на найбільш складних та вузлових питаннях, стимулювати їх активну пізнавальну діяльність, формувати у них творче мислення.

5.4. Основні дидактичні вимоги до лекційного курсу

Є всі підстави стверджувати, що лекційний курс з будь-якої дисципліни тільки тоді виконує свої навчально-виховні функції, коли він відповідає вимогам його побудови. Суттєвою ознакою лекції є логічно перевірене, точне, глибоке викладання основних положень даної науки. Зокрема, це такі вимоги:

- вирізнення як обов'язкових компонентів лекційного курсу: вступна, тематична, завершальна, а також оглядова та установча лекції;
- втілення добре обміркованої системи взаємозв'язків викладачів та здобувачів на лекції;
- активізація пізнавальної діяльності здобувача на підставі принципу проблемності.

Вступна лекція повинна надати здобувачам загальне уявлення про завдання та зміст всього курсу, розкрити структуру та логіку розвитку конкретної галузі науки, техніки, культури, взаємозв'язку з іншими дисциплінами. Основне завдання вступної лекції – сприяти розвитку у здобувачів зацікавленості стосовно предмета з метою його творчого засвоєння.

Тематична лекція повинна бути різноплановою у загальній структурі курсу. Вона розкриває конкретну тему з навчальної програми.

Оглядова лекція часто читається під час виробничої практики. Її найважливіша мета полягає у тому, щоб сприяти забезпеченню належного взаємозв'язку та спадкоємності між теоретичними знаннями та практичними вміннями та навичками здобувачів. Оглядову лекцію читають також здобувачам перед виконанням дипломної роботи або перед державними іспитами або абітурієнтам перед вступними іспитами, здобувачам заочної форми навчання. В останньому випадку її дуже часто називають установчою. У переддипломній лекції основна увага приділяється висвітленню методологічних проблем разом з рекомендаціями з організації самостійної роботи здобувачів.

У *завершальній лекції* підбиваються підсумки матеріалу, що був викладений та вивчений як у цілому, так і в окремих найважливіших моментах лекційного курсу з зосередженням уваги на практичному значенні набутих знань для подальшого навчання та майбутньої професійної діяльності здобувачів. Особливе завдання лекції полягає у тому, щоб стимулювати зацікавленість здобувачів у глибокому вивченні даної дисципліни, визначенні методів самостійної роботи в цій галузі.

Дуже важливо також розкрити поняття наукового змісту лекційного курсу. Науковість передбачає відбиття в лекційних курсах основних проблем, а також відповідних сфер науково-практичної галузі, основних фундаментальних понять та ідей, сучасних наукових концепцій, перспектив подальшого розвитку науково-теоретичної сфери. Викладач, лектор, кафедра, розробляючи свій лекційний курс, повинні визначити його місце у єдиній системі знань на підставі вимог, зумовлених кваліфікаційною характеристикою спеціальності. Методологічні проблеми, яким приділяється головна увага в лекційних курсах, повинні доповнюватись експериментальним підтвердженням в межах предмета, що ви-

вчається, на семінарських заняттях, в практичних, лабораторних роботах. Це перша дидактична вимога до побудови лекційного курсу, яка визначається як науковість.

Друга вимога – встановлення добре обміркованих взаємовідносин між лектором та здобувачами на лекції. У структурі лекції це перш за все чітке, доступне викладення тексту, роз'яснення важкого для засвоєння матеріалу, створення атмосфери доброзичливості та вимогливості, поступове від лекції до лекції підвищенням рівня наукового викладення, методів теоретичного аналізу, інтенсифікації пізнавальної діяльності здобувачів, розвиток їх активності та зацікавленості у дисципліні, що викладається.

Третя вимога – активізація пізнавальної діяльності здобувачів на підставі принципу проблематичності.

5.5. Структура академічної лекції

Розглянемо структуру академічної лекції (табл. 5.2)

Таблиця 5.2 – Структура академічної лекції

Частини лекції	Завдання	Прийоми залучення уваги
1	2	3
1. Вступна частина Формулювання цілей та завдань. Коротка характеристика проблеми. Показ стану питання	– пробудити цікавість до теми; – встановити контакт; – підготувати здобувачів до сприйняття інформації; – обґрунтувати постановку питання. Основна умова – максимальна лаконічність	– звертання; – виклад цілі, – огляд головних розділів теми; – виклад парадоксальної ситуації; – апеляція до інтересів здобувачів; – апеляція до подій

<p>2. Головна частина, виклад</p> <p>Доведення, факти, аналіз понять, освітлення подій, демонстрація дослідів, слайдів, таблиць, схем і т.ін. Зв'язок з практикою. Галузь застосування отриманих знань</p>	<p>–послідовно роз'яснити висунуті положення;</p> <p>–довести їх правильність;</p> <p>–підвести здобувачів до необхідних висновків.</p>	<p>–апеляція до авторитетів або відомих джерел;</p> <p>–прийом співучасті;</p> <p>–апеляція до особистості здобувача;</p> <p>–юмористичні зауваження</p>
<p>3. Завершення</p> <p>Формулювання основного висновку. Установка для самостійної роботи. Методичні поради, відповіді на питання</p>	<p>–підсумувати висловлене;</p> <p>–підкреслити значення висловленого;</p> <p>–закликати до безпосередніх дій</p>	<p>–питання до аудиторії;</p> <p>–риторичні питання</p>

5.6. Проблемне викладання у структурі лекційного курсу

Проблемне викладання взагалі досить складна річ, воно вимагає певного досвіду, майстерності лектора. Існують різні види проблемних ситуацій (рис.5.1).

Рисунок 5.1 – Методика створення проблемних ситуацій під час проведення навчальних занять

Але при всій різноманітності методів проблемного викладання мета залишається загальною. Це залучення здобувачів до наукового пошуку шляхом демонстрації перед ними зразків дослідної діяльності. Лектор сам формулює проблему і сам розв'язує її, тобто показує здобувачам засоби розв'язання протиріч, що є, за думкою О.І. Герцена, «ембріологією істини». Здобувачі у своїх думках стежать за логікою лектора, навчаючись засобам розв'язання проблеми. У цьому процесі можна вирізнити декілька етапів; а) ознайомлення здобувачів із історією виникнення проблеми, б) методами її розв'язання, в) усне або писемне (у вигляді відповідей) проведення експериментів, розкриття «лабораторії» наукового пошуку; г) ознайомлення здобувачів із різнобічними точками зору, з зосередженням на тих проблемах, що не мають остаточного розв'язання, д) постановка питань, відповіді на які пропонується дати здобувачам (повторити експеримент або поставити новий, вивчаючи відповідну літературу); є) постановка в лекції парадоксальних питань; е) залучення проблемних завдань з демонстрацією декількох варіантів їх можливого розв'язання (здобувачам пропонується розв'язати, які із наведених засобів розв'язання більш раціональні та чому); ж) постановка питань, які покажуть здобувачам вади в їх знаннях з метою викликати зацікавленість у подальших пошуках.

Проблемне викладання передбачає також частково-дослідний метод. Він допомагає поетапно та поступово вводити здобувачів в атмосферу самостійного пошуку розв'язання окремих проблем. На лекції це зручніше здійснити за допомогою різного виду питань: «А як би Ви діяли у цьому випадку?», «Як перевірити, яке із цих рішень вірне», «Вдумайтесь в ці слова» тощо.

У першому випадку відбувається стимулювання здобувача до того, щоб він навчився бачити проблему, формулювати предмет пошуку; у другому – відрізнити відоме від невідомого, аналізувати конкретні умови і оцінювати їх; у третьому – висунути гіпотезу або розробити план розв'язання; в четвертому – розробити конкретний план розв'язання проблеми, самостійно побудувати докази; у п'ятому – перевірка правильності дій та отриманого результату; у шостому – реалізувати знайдений доказ або зробити необхідні висновки. Дуже важливо на кожному етапі правильно ставити питання.

Досить красномовним уявляється застереження: вміння перевести проблему у форму конкретного питання одразу ж обмежує можливості пошуку. На практиці подолати цю проблему вдається різними засобами. Зокрема, добре зарекомендувала себе евристична бесіда – розчленування складного завдання на декілька простих (окремих підзавдань з метою досягнення конкретних результатів). Найчастіше ці умови створюються на семінарських заняттях, що є логічним продовженням лекції, але зароджуються вони саме на лекції.

Питання і завдання для самоконтролю знань знань

1. Розкрийте зміст та техніку викладення лекції у Середньовічній Європі.
2. Визначте місце та роль лекції у навчальному процесі Києво-Могилянської академії.
3. Визначте переваги та недоліки форм організації навчального процесу у вітчизняній вищій школі.
4. У чому полягають переваги лекційного навчання?
5. Чим зумовлене підвищення ролі лекції у сучасній вищій школі?
6. Проаналізуйте основні недоліки у проведенні лекційних занять, спираючись на власний досвід.
7. Визначте важливі загальнодидактичні вимоги до побудови вузівського лекційного курсу, його структури.
8. Розкрийте поняття науковості змісту лекційного курсу. Чи згодні ви з категоричним твердженням, що лекція – це основна форма організації навчання у вищій школі. Аргументуйте свою позицію.
9. У чому педагогічний зміст проблемного викладення лекції, а також частково-дослідного методу?
10. Які існують методичні прийоми створення проблемних ситуацій?
11. Які основні етапи лекції, відповідні до них завдання та прийоми притягання уваги?

Практичні завдання до розділу 5

Завдання 1. Поділіть базу знань теми на дві групи: 1) важливо засвоїти; 2) бажано засвоїти. Відобразіть цей розподіл у формі таблиці.

Завдання 2. Складіть термінологічний словник елементів бази знань теми, пам'ятаючи, що термінологічний словник це – перелік основних термінів теми з наведенням визначення кожного поняття.

Завдання 3. Охарактеризуйте види лекцій у сучасній вищій школі та доповніть табл. 5.3 необхідною інформацією.

Таблиця 5.3 – Види лекцій у вищій школі

Види лекції	Мета	Структура
1	2	3
Вступна	Повідомлення про план вивчення окремої навчальної дисципліни	<ul style="list-style-type: none">• Визначення тієї чи іншої навчальної дисципліни;• короткі історичні відомості

		про галузь знань, ролі зарубіжних і вітчизняних учених у розвитку науки; • мета і завдання навчальної дисципліни, її значення для
		професійної підготовки, зв'язок з іншими курсами; • основні поняття, проблеми науки;
		• методика вивчення навчальної дисципліни, розподіл часу; • основна і допоміжна навчальна й методична література; • особливості самостійної роботи здобувачів, участь у науково-дослідній роботі; • контроль за вивченням курсу
Заключна	???	???
Установча	???	???
Тематична	???	???
Оглядова	???	???

Завдання 4. Підготуйте конспект лекції в межах теми навчальної дисципліни зі спеціальності.

Завдання 5. Виконайте дидактичний тест.

Інструкція. Виберіть правильну відповідь з поданих можливих варіантів

1. Основними загальнодидактичними вимогами до структури лекційного курсу є:

а) запровадження добре продуманої системи взаємозв'язків викладача і здобувача, товариськість викладача, активізація пізнавальної діяльності учнів; виділення як обов'язкових вступної, тематичної, завершальної, оглядових і установчих лекцій;

б) запровадження добре продуманої системи взаємозв'язків викладача і здобувача, активізація пізнавальної діяльності учнів; зацікавленість в успіхах здобувачів;

в) запровадження добре продуманої системи взаємозв'язків викладача і здобувача; активізація пізнавальної діяльності учнів; виділення як обов'язкових вступної, тематичної, завершальної, оглядових і установчих лекцій.

2. Ознаками проблемного викладу лекції є:

а) постановка проблеми; показ викладачем розв'язання протиріч; складання та пред'явлення завдань на відтворення знань;

б) постановка проблеми; показ викладачем розв'язання протиріч;

в) постановка проблеми; складання та пред'явлення завдань на відтворення знань; відтворення знань за зразком.

3. Ознаками частково-пошукового викладу лекцій є:

а) постановка проблеми; розчленування складного завдання на декілька простих; показ викладачем розв'язання протиріч;

б) постановка проблеми; планування кроків розв'язання проблеми; самостійне розв'язання здобувачами частини проблеми;

в) розчленування складного завдання на декілька простих; самостійне розв'язання здобувачами частини проблеми.

4. До прийомів створення проблемних ситуацій належить:

а) цитування протилежних поглядів; порівняння життєвих знань з науковими; постановка парадоксальних питань; встановлення причинно-наслідкових зв'язків; постановка питань, які покажуть здобувачам вади в їх знаннях;

б) цитування протилежних поглядів; порівняння життєвих знань з науковими; постановка парадоксальних питань; постановка питань, які покажуть здобувачам вади в їх знаннях;

в) цитування протилежних поглядів; постановка парадоксальних питань; постановка питань, які покажуть здобувачам вади в їх знаннях; розкриття значення теоретичних знань у практичній діяльності та взагалі в житті людини.

5. Визначте вид лекції:

У лекції підводяться підсумки вивчення матеріалу в цілому та окремих вузлових моментів лекційного курсу. При цьому акцент робиться на практичне значення набутих знань для подальшого навчання і майбутньої професійної діяльності здобувачів:

а) установочна;

б) заключна;

в) оглядова;

г) тематична;

д) вступна.

6. Які основні ознаки вступної лекції:

а) сприяє забезпеченню належного взаємозв'язку і послідовності між теоретичними знаннями та практичними вміннями та навичками здобувачів.

Висвітлює методологічні проблеми і рекомендації з організації самостійної роботи здобувачів;

б) дає здобувачам загальне уявлення про завдання і зміст усього курсу, розкриває структуру та логіку розвитку конкретної ділянки науки, техніки і культури, взаємодії з іншими дисциплінами ;

в) розкриває конкретні теми навчальної програми?

Розділ 6. СЕМІНАРСЬКІ, ПРАКТИЧНІ ТА ЛАБОРАТОРНІ ЗАНЯТТЯ У ВИЩІЙ ШКОЛІ

Мета: сформувати уявлення про сутність та зміст семінарських, практичних та лабораторних занять у закладах вищої освіти .

Вивчаючи тему, особливу увагу потрібно приділити видам та методиці проведення семінарських, практичних та лабораторних занять у вищій школі; дискусії як методу навчання у вищій школі.

Ключові поняття: семінарські, практичні та лабораторні заняття, просемінари, семінар-розгорнута бесіда, семінар питань та відповідей, семінар-дискусія, семінар-конференція, семінар-мозковий штурм, семінар-заняття на виробництві.

6.1. Види та методика проведення семінарських занять

В умовах сучасної вищої школи семінарські заняття разом із лекцією відносять до найважливіших форм організації навчального процесу.

Чим же саме визначається важливе місце семінарських занять у вищій школі? Семінарські заняття сприяють розвитку пізнавальної активності й самостійної діяльності здобувачів більше, ніж будь-які форми організації навчання. Вони вчать здобувачів вмінню висловлювати та аргументувати свої думки, вмінню критично аналізувати аргументи опонентів. Вони розвивають логічне мислення, спонтанне мовлення, сприяють більш глибокому засвоєнню фундаментальних знань, формуванню переконань, активної життєвої позиції.

Кожний із видів семінарських занять підрозділяється, в свою чергу, на велику кількість різновидів у залежності від їх завдань та змісту. Розглянемо найважливіші.

1. У XVIII столітті вони існували під назвою попередніх семінарів для здобувачів першого семестру. Зараз у навчальних планах заняття під такою назвою відсутні, хоча за своєю суттю й поширені у педагогічній практиці окремих викладачів. Їх основне призначення: сформувати у здобувачів вміння виконувати різноманітні практичні роботи (навчитись працювати з книгою, першоджерелами, реферувати, тезувати). Тобто просемінар – це своєрідний практикум, що відбувається на молодших курсах.

2. Семінар питань та відповідей (відповіді здобувачів оцінюються).

3. Семінар-розгорнута бесіда. Дуже поширений у вищій школі, особливо на молодших та середніх курсах. Він передбачає аргументовану підготовку здобувачів з питань, що розглядаються, активізує аудиторію. Він може бути доповнений фіксованими виступами.

4. Семінар-коментоване читання. Проводиться, як правило, на молодших курсах.

5. Семінар, що передбачає усні відповіді здобувачів з наступним обговоренням.

6. Семінар-дискусія, але це настільки важливий для формування творчого потенціалу вид діяльності, що про нього йтиметься окремо трохи нижче.

7. Семінар, що передбачає обговорення письмових рефератів здобувачів.

8. Семінар-конференція. Проводиться у вигляді доповідей здобувачів, виступу опонентів-доповідачів, відповіді доповідачів на питання.

9. Семінар-теоретична конференція в академічній групі чи на потоці (4–6 годин). Тема, як правило, не співпадає, із планом, а формулюється як висновок із важливої теми або розділу.

10. Семінар-розв'язання проблемних завдань. Проводиться з метою набуття досвіду теоретичного мислення,

11. Семінар-заняття на виробництві: фабриці, заводі.

12. Семінар-прес-конференція. Декілька здобувачів готують доповіді з питань теми семінару. Після виступу доповідачам задають питання, як на справжній конференції.

13. Семінар-мозковий штурм. Проводиться за зразком запропонованого у 1953 році американським психологом Осборном колективного методу розв'язання складних питань науки та техніки, що недостатньо розроблені, організаційних проблем тощо. Семінар готується «ретельно, а проходить як «потік ідей». Його найважливіша мета – проініціювати максимум ідей для розв'язання проблеми.

Викладач формулює проблему у вигляді питання (можна її обрати за бажанням здобувачів). Обговорення починається з виступу здобувача, який за 2–3 хвилини має запропонувати свій спосіб розв'язання проблеми. Ідеї, що запропоновані здобувачем, обговорюються всіма учасниками семінару, але не більше 5 хвилин. Наступний пропонує іншу ідею або розвиває попередню. Аудиторія розглядає його пропозицію. Кожний учасник може висловити різні точки зору з цього питання. Семінар проходить в атмосфері доброзичливості, за цим стежить організатор мозкового штурму.

І тут на сцену виходить важлива для мозкового штурму особа. Це протоколіст. Він записує відповіді без будь-яких оцінок, Потім відбувається «сортування» ідей за певними критеріями: простота (складність) розв'язання, адекватність проблеми. Експертиза ідей може відбуватися як усно, так і письмово, але цю роботу треба обмежити у часі.

Та існує точка зору, що ідея колективного розв'язання виникла раніше і лише за традицією пов'язується з прізвищем Осборна. Пригадаємо, наприклад,

«середі» російського академіка І.П. Павлова, семінари академіків П.Л.Капіци, О.О. Реформатського тощо. Цей безцінний досвід і зараз є зразком розв'язання складних задач підготовки спеціалістів у сучасній вищій школі.

14. Спецсемінари, що проводяться на старших курсах (у 5–6 семестрах). До читання спеціальних лекцій запрошуються відомі вчені, спеціалісти – робітники підприємств, наукових закладів,

15. Наукові здобувачські семінари зі спеціальності. Кількість учасників таких семінарів складає 10–15 чоловік. Результати роботи оцінюються викладачем або колективом.

Отже семінари – найрозповсюдженіша форма організації навчального процесу у вищій школі. Вона сприяє індивідуалізації навчального процесу, розвиває творчий потенціал здобувачів, їх здатність до інтелектуальної праці. Сучасна вища школа використовує багато різновидів семінарських занять, але завжди залишається можливість для творчої активності викладача, а вибір виду семінарського заняття, його новизна та ефективність залежать від його педагогічної майстерності.

6.2. Дискусія як метод навчання у вищій школі

Дискусія – це перш за все тематично спрямований спір в академічній групі: у випадку, коли дискусія здійснює дидактичну мету (як на семінарі), вона виконує функцію методу навчання.

Дискусію завжди упереджує лаконічне вступне слово викладача або здобувача, що заміщує його в ролі керівника дискусії. Педагогічний досвід дає можливість сформулювати попередні умови успіху дискусії в академічній групі. Зупинимось на основних умовах, що забезпечують ефективність дискусії в академічній групі:

- всі учасники дискусії повинні бути підготовленими до неї;
- кожний учасник повинний мати чіткі тези своєї позиції, точну постановку задачі, а не великий реферат (читання такого реферату – марне гаяння часу);
- може практикуватись «розминка» з метою залучення до дискусії, усіх здобувачів, навіть тих, що не мають достатнього досвіду;
- дискусія повинна бути спрямована на з'ясування проблеми, а не на «змагання» учасників;
- протилежні точки зору не можуть нівелюватись – саме їх присутність просуває дискусію вперед;
- дискусійні зауваження повинні бути зрозумілими;
- дискусія може відбуватись як рольова гра, з попереднім розподілом ролей.

В останньому випадку попередньо визначається не тільки тема, але й формуються дві групи, які ретельно готуються до розв'язання спірних питань з метою стимулювання творчої дискусії. Точки зору учасників заздалегідь

з'ясовуються, вони не обов'язково співпадають зі справжніми поглядами кожної групи, бо мета навчальної дискусії полягає не стільки в тому, щоб з'ясувати якусь наукову істину, скільки в тому, щоб навчити переконливо висловлювати свою думку, грамотно висувати контраргументи, відповідати на них. Ті члени групи, що залишились без закріпленої ролі, спочатку слухають, а потім теж залучаються до дискусії. Кожний член групи за регламентом має право тільки на один виступ. Кожний із цих засобів можна визначити як рольову педагогічну гру.

6.3. Методика організації та проведення практичних занять у вищій школі

Значне місце в системі підготовки фахівців посідають практичні заняття. Головне їх завдання — закріплення, переведення у довготривалу пам'ять теоретичних знань, формування навичок і вмінь з тієї чи іншої навчальної дисципліни, оволодіння апаратом наукових досліджень.

Практичне заняття (від лат. *praktikos* — діяльний) — форма навчального заняття, під час якої викладач організовує для здобувачів аналіз окремих теоретичних положень навчальної дисципліни та формує навички і вміння їх практичного застосування через індивідуальне виконання відповідно сформульованих завдань.

Цю форму занять проводять у аудиторіях, обладнаних необхідними технічними засобами навчання, обчислювальною технікою.

Викладач, якому доручено проводити практичні заняття, за погодженням із лектором навчальної дисципліни завчасно готує необхідний методичний матеріал — тести для виявлення рівня оволодіння відповідними теоретичними положеннями, набір завдань різного ступеня складності.

Основні завдання практичних занять:

- поглиблення та уточнення знань, здобутих на лекціях і в процесі самостійної роботи;
- формування інтелектуальних навичок і вмінь планування, аналізу й узагальнень, опанування навичок організації професійної діяльності;
- накопичення первинного досвіду організації виробництва та технікою управління ним;
- оволодіння початковими навичками керівництва, менеджменту та самоменеджменту.

Структура практичного заняття: попередній контроль знань, навичок і вмінь здобувачів; формулювання загальної проблеми та її обговорення за участю здобувачів; розв'язування завдань та їх обговорення; розв'язування контрольних завдань, їх перевірка й оцінювання. Оцінки за окремі практичні заняття враховують, виставляючи підсумкову оцінку з відповідної навчальної дисципліни.

Кількість годин на практичні заняття з окремої дисципліни визначено навчальним планом. Перелік тем практичних занять міститься в робочій навчальній програмі дисципліни.

У процесі проведення практичних занять використовують різні методи навчання. Оскільки головне завдання цього виду навчальної роботи – формування навичок і вмінь, то основними мають бути різноманітні вправи (підготовчі, пробні, за зразком, тренувальні, творчі, практичні, графічні, усні, письмові, професійні, технічні та ін.).

Практичні заняття мають відповідати таким вимогам:

- розуміння зі сторони здобувачів необхідності володіти базовими теоретичними знаннями;
- усвідомлення необхідності вироблення навичок і вмінь, що мають професійну спрямованість;
- забезпечення оптимальних умов для формування навичок і умінь (санітарно-гігієнічних, дидактичних, виховних);
- навчання здобувачів раціональних методів оволодіння навичками і вміннями;
- забезпечення самостійної діяльності кожного здобувача;
- дотримання систематичності й логічної послідовності у формуванні навичок і вмінь здобувачів;
- розроблення завдань для практичних занять з чіткою професійною спрямованістю;
- широке включення в систему практичних занять творчих завдань;
- систематичний контроль за виконанням практичних завдань;
- постійне заохочення практичної навчальної діяльності здобувачів.

Іноді доцільно відмовитися від практики, коли практичні заняття мають колективний характер: один здобувач виконує завдання на дошці, а інші – працюють на своїх робочих місцях. Необхідно йти більш доцільним і ефективним шляхом: викладач має чітко визначити завдання, ознайомити здобувачів з методами самостійної діяльності, допомогти їм усвідомити алгоритм дій. І далі необхідно організувати самостійну роботу кожного здобувача.

Практичні заняття, незалежно від їх конкретних особливостей, значною мірою забезпечують відпрацювання навичок та вмінь прийняття практичних рішень у реальних умовах професійної діяльності.

6.4. Методика організації та проведення лабораторних занять у вищій школі

Лабораторне заняття (від. лат. *labor* — праця) — форма навчального заняття, на якому здобувачі під керівництвом науково-педагогічного працівника особисто проводять натурні або імітаційні експерименти чи досліди з метою гірактичної перевірки й підтвердження окремих теоретичних положень навчальної дисципліни, набувають практичних навичок роботи з лабораторним

обладнанням, устаткуванням, вимірювальною апаратурою, обчислювальною технікою, оволодівають методикою експериментальних досліджень у конкретній предметній галузі.

Проведення лабораторних занять потребує добре підготовлених, спеціально обладнаних навчальних лабораторій із використанням устаткування, пристосованого до умов навчального процесу (лабораторні установки, макети тощо). Інколи лабораторні заняття доцільно проводити безпосередню на виробництві, в умовах реального професійного середовища (на виробництві, в науково-дослідному інституті).

Структура лабораторного заняття: проведення поточного контролю підготовленості здобувачів до виконання конкретної лабораторної роботи, виконання її завдань, підготовка індивідуального звіту про виконану роботу і захист його перед викладачем.

Виконання лабораторної роботи оцінює викладач. Підсумкові оцінки за виконання лабораторних робіт враховують під час визначення семестрової підсумкової оцінки з відповідної навчальної дисципліни.

Плани, технологію та методику проведення лабораторних робіт розробляють відповідні кафедри. Кількість годин на лабораторні заняття з окремої дисципліни визначено навчальним планом, перелік тем лабораторних занять – робочою навчальною програмою дисципліни. Замінювати лабораторні заняття іншими видами навчальних занять не можна. Кожен здобувач має самостійно виконати всі лабораторні роботи й оформити їх результати.

У процесі організації та проведення лабораторних робіт викладачу необхідно акцентувати увагу на таких аспектах: змістовність лабораторних занять; забезпечення лабораторій, кабінетів новітнім обладнанням, яке відповідає технологіям сучасного виробництва; матеріалами, реактивами, приладами, апаратами; забезпечення самостійності здобувачів під час виконання лабораторних робіт; дотримання правил техніки безпеки; навчання здобувачів методів виконання цього виду робіт.

Питання і завдання для самоконтролю знань

1. Чим характеризуються семінарські заняття? Яке місце вони посідають в організації навчального процесу?
2. Що ви можете сказати про демократичний та авторитарний напрямок у проведенні семінарських занять? Прихильником якого з них ви себе відчуваєте?
3. Назвіть основні види семінарських занять.
4. Назвіть найбільш ефективні, з вашої точки зору, види семінарських занять. Чому саме їх ви вважаєте найцікавішими?
5. На які критерії спирається викладач, обираючи той чи інший вид семінарського заняття?
6. Яке місце посідає дискусія в навчальному процесі у вищій школі?

7. Визначте педагогічні передумови ефективності дискусії на семінарському занятті.

8. Яке місце в системі підготовки фахівців посідають практичні заняття?

9. У чому полягають основні завдання практичних занять?

10. Яким вимогам мають відповідати практичні заняття?

11. Чим характеризуються лабораторні заняття? Яке місце вони посідають в організації навчального процесу?

12. Яким вимогам мають відповідати лабораторні заняття?

Практичні завдання до розділу 6

Завдання 1. Поділіть базу знань теми на дві групи: 1) важливо засвоїти; 2) бажано засвоїти. Відобразіть цей розподіл у формі таблиці.

Завдання 2. Складіть термінологічний словник елементів бази знань теми, пам'ятаючи, що термінологічний словник це – перелік основних термінів теми з наведенням визначення кожного поняття.

Завдання 3. Охарактеризуйте семінарські, практичні та лабораторні заняття у сучасній вищій школі та доповніть табл.6.1 необхідною інформацією.

Таблиця 6.1 – Семінарські, практичні та лабораторні заняття у вищій школі

Форма організації освітнього процесу	Мета заняття	Структура заняття
1	2	3
Практичне заняття	Формування навичок і вмінь з тієї чи тієї навчальної дисципліни, оволодіння апаратом наукових досліджень	організаційний момент; повідомлення теми і завдань заняття попередній контроль знань, навичок і вмінь здобувачів; формулювання загальної проблеми та її обговорення за участю здобувачів; розв'язування завдань та їх обговорення; розв'язування

1	2	3
		контрольних завдань; перевірка й оцінювання контрольних завдань; підведення підсумків заняття
Семінарське заняття	???	???
Лабораторне заняття	???	???

Завдання 4. Підготуйте конспект семінарського або практичного чи лабораторного заняття в межах теми навчальної дисципліни зі спеціальності.

Розділ 7. ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ОСНОВИ ПІДГОТОВКИ ТА ПРОВЕДЕННЯ ЗАНЯТЬ У ВИЩІЙ ШКОЛІ

Мета: сформулювати уявлення про психолого-педагогічні основи підготовки та проведення занять у вищій школі.

Вивчаючи тему, зверніть увагу на особливості підготовки викладача до проведення аудиторного заняття, на використання раціональних шляхів управління пізнавальною діяльністю здобувачів у процесі проведення заняття, особливості підготовки викладача і здобувачів до проведення лекційних, практичних, семінарських та лабораторних занять.

Ключові поняття: мета та завдання заняття, способи реалізації заняття, структура заняття, пізнавальна діяльність, робоча програма, підручник, посібник, інтернет-ресурси, стилістичні особливості мовлення, правильність мови, лаконічність мови, емоційність мовлення, алгоритм проведення практичного заняття.

7.1. Особливості підготовки викладача до проведення аудиторного заняття

Перед викладачем завжди виникають питання пов'язані з підготовкою і проведенням заняття, зокрема, йдеться про визначення мети, завдань заняття, вибір способів його реалізації, побудову структури тощо. Відповіді на подібні питання викладач може отримувати протягом всієї професійної діяльності. У матеріалі лекції можна виділити лише ключові технологічні сторони

педагогічної майстерності викладача, необхідні у процесі підготовки до заняття.

Майстерність викладача в першу чергу залежить від того, як він підготовлений до проведення заняття, як використовує постійно зростаючі можливості навчально-технічної бази. Викладач повинен систематично і цілеспрямовано працювати над своєю самоосвітою, збагачувати свій досвід новими методами роботи.

Дуже важливо від самого початку підготовки визначити мету і педагогічні завдання, які необхідно реалізувати на занятті. Мета включає в себе реалізацію виховних, освітніх і розвивальних завдань.

Виховні завдання спрямовані на формування у здобувачів основних світоглядних позицій, ідей, ознайомлення їх із суспільно-політичними подіями; їхня реалізація сприяє вихованню почуття патріотизму, колективізму, гуманізму та інших моральних якостей молоді людини.

Освітні завдання забезпечують оволодіння знаннями, уміннями і навичками відповідно до вимог навчальних та робочих програм.

Розвивальні завдання передбачають розвиток у здобувачів умінь правильно сприймати й осмислювати отриману інформацію, виділяти головне, суттєве у явищах, процесах, які вивчаються; формування умінь долати труднощі у навчально-виховній діяльності, загартувати свою волю, розвивати інтелектуальну, емоційно-вольову сфери.

Основний алгоритм підготовки й організації заняття є таким: визначення мети, аналіз змісту навчального матеріалу відповідно до поставленої мети, формування завдань навчання, вибір найкращих для даного заняття умов, прийомів і методів навчання, чітка організація взаємодії викладача із здобувачами, вибір типу заняття і його структури.

Окремим завданням підготовки до заняття є визначення його структури. Структура заняття являє собою відображення послідовності й взаємозв'язку таких основних елементів: перевірка знань; вивчення нового та закріплення раніше вивченого матеріалу; контроль за ходом засвоєння; узагальнення вивченого матеріалу; постановка завдань для самостійної роботи. Структура заняття не повинна бути занадто шаблонною і стандартною. Послідовність основних елементів залежить від теми, специфіки змісту заняття, підготовленості здобувачів, особливостей логіки викладання матеріалу тощо. На основі продуманої структури заняття викладач складає його план, дотримання якого забезпечує досягнення мети й виконання поставлених завдань.

Готуючись до заняття, також необхідно передбачати розподіл часу на кожен його етап. Проте у ході заняття цей розподіл може бути відкорегований. Все залежить від ситуації, яка складатиметься на занятті: підготовленості здобувачів, ступеня сприймання ними нових знань, емоційного настрою аудиторії тощо.

Отже, рекомендації викладачу щодо раціональної підготовки до заняття (за Ю. Л. Львовим) можуть виглядати наступним чином:

- вчитайся в розділ програми, який необхідно засвоїти на цьому занятті; вивчи матеріал цього розділу та питання теми;
- сформулюй основну ідею заняття, давши відповідь на запитання, чого ти хочеш досягти в результаті його проведення;
- подумки уяви ту чи іншу групу здобувачів, проаналізуй психологію цієї групи, використовуючи мистецтво педагогічного перевтілення, намагайся визначити важелі впливу на мотивацію здобувачів щодо поставленої мети;
- вибери зі всього арсеналу методичних прийомів найоптимальніші для даної теми і для даних слухачів;
- порівняй вибрані прийоми зі своїми можливостями, змодельюй свої дії на даному занятті;
- визначи структуру заняття і зафіксуй все знайдене в плані-конспекті; приготуй наочні і навчальні посібники, не забудь підібрати, підготувати і перевірити справність технічних засобів навчання;
- повтори вузлові елементи плану.

7.2. Використання раціональних шляхів управління пізнавальною діяльністю здобувачів у процесі проведення заняття

Ефективність занять забезпечується використанням раціональних шляхів управління пізнавальною діяльністю і розумовим розвитком особистості. Майстерність управління пізнавальною діяльністю на занятті детермінується багатьма чинниками. Одним з найважливіших є вміння викладача зробити заняття цікавим для здобувачів. Саме інтерес, як один з пізнавальних мотивів, позитивно впливає на розвиток пізнавальних процесів, а відповідно й на рівень знань, навичок та умінь здобувачів.

Розвитку пізнавальних інтересів слухачів, любові до предмета, до самого процесу інтелектуальної праці сприяє така організація навчання, при якій здобувачі активно діють, втягуються в процес самостійного пошуку й відкриття нових знань, розв'язують питання проблемного характеру.

Навчальна праця, як і будь-яка є цікавою тоді, коли вона різнопланова та різноманітна. Однотипна інформація і однотипні способи дій дуже швидко викликають втому. Для появи інтересу до занять необхідне усвідомлення потрібності, важливості, доцільності вивчення даного предмета в цілому і окремих його розділів, зокрема. До того ж, чим більше новий матеріал пов'язаний із засвоєними раніше знаннями, тим він цікавіший для здобувачів. Зв'язок того, що вивчається, з інтересами, які існували у слухачів раніше, також сприяє виникненню зацікавленості. Не дуже легкий і не дуже важкий матеріал не викликає інтересу. Навчання повинно бути важким, але посильним. Чим частіше оцінюється робота членів групи на заняттях, тим цікавіше їм працювати. Яскравість, емоційність навчального матеріалу, зацікавленість і

щирість самого викладача великою мірою впливають на ставлення здобувачів до заняття.

Для правильної організації процесу засвоєння знань викладачу необхідно забезпечити на занятті систему зворотного зв'язку й зважати на інформацію про складності засвоєння знань, яка надходить від групи.

7.3. Особливості підготовки та проведення лекційних занять

Підготовка викладачем лекційного курсу розпочинається з відбору матеріалу відповідно до робочої програми, з використанням матеріалу базових підручників та посібників. Дотримання програми є необхідною і обов'язковою умовою підготовки лекційного курсу, яка дисциплінує та спрямовує викладача.

Окрім матеріалів підручника, до навчального матеріалу необхідно додавати інформацію зі статей, опублікованих у фахових виданнях (включаючи електронні), широко використовувати інтернет-ресурси, зокрема, наукометричні бази даних та репозиторії. Дуже важливо знаходити оновлену, сучасну інформацію, найбільш яскраві і переконливі факти та приклади. Однак, об'єм лекційного матеріалу обмежується часом, відведеним на лекцію, і має використовуватись максимально економно.

Велику користь у процесі формування власного стилю і форми викладання молодому викладачу принесе відвідування лекцій досвідченого і авторитетного лектора. Таке прослуховування для молодого лектора повинно супроводжуватись складанням конспекту, до конспекту мають входити елементи відображення власного ставлення слухача до тих чи інших сторін проблеми, яка розглядається в лекції. Готуючись до викладання лекційного курсу, слід врахувати те, що на зміст і форму лекції значною мірою впливає «специфіка аудиторії».

Більшість педагогів орієнтується на «середнього» здобувача - береться до уваги узагальнений культурний, освітній рівень, творчий потенціал здобувачів, можливості сприйняття і осмислення інформації тощо. Такий підхід у навчанні позбавлений принципу індивідуалізації, однак, він і досі є розповсюдженим. Сучасний лектор повинен бути свідомим того, що він забезпечує як загальну систему підготовки, так й індивідуальну навчальну траєкторію кожного здобувача.

Від самого початку бажано структурувати матеріал відповідно до загальної схеми лекції. Нагадаємо, що лекція складається із трьох основних частин: вступної, основної і заключної. Вступна та заключна частини потребують окремого розгляду.

Вступна частина об'єднує оголошення теми, мети і завдань лекції. Якщо не сформулювати мету і не присвятити зміст заняття досягненню цієї мети, то лекція стає декларативною, не обґрунтованою. У тих випадках, коли лекція є продовженням попередньої, необхідно у вступній частині нагадати зміст уже прочитаного лектором матеріалу, підвести короткий підсумок і налаштувати здобувачів зацікавлене сприймання нової інформації. Підведення проміжних

підсумків корисно й в окремих змістових блоках основної частини матеріалу. В такий спосіб підкреслюються найважливіші елементи прочитаного матеріалу, робляться узагальнення тощо. Це допомагає здобувачам правильно зрозуміти інформацію, виділити основні тези, вибудувати логіку засвоєння інформації. У заключній частині лекції підводяться підсумки, здійснюються узагальнення, формулюються висновки, здійснюється орієнтація здобувачів на самостійну роботу. З цією метою пропонується перелік додаткової літератури, роз'яснюється, які питання будуть розглядатись на семінарських, практичних заняттях, яку інформацію здобувачі повинні зібрати самостійно, які проблеми можуть послужити для організації дискусії. Якщо розгляд теми буде продовжений, то в заключній частині потрібно створити передумови для наступної лекції.

Обов'язковим елементом підготовки лекційного курсу є складання конспекту. Вважається, що на початку краще писати повний текст лекції, а пізніше перетворити його на конспект. Написана і прочитана з аркуша лекція має свої переваги. Викладачу простіше прочитати те, що було ним продумано і записано раніше, коли кожна думка і кожна фраза багаторазово редагувалася і шліфувалася, ніж конструювати речення по ходу лекції. Конспект надає лектору впевненості і спокою. Беззаперечно й те, що написання повного тексту лекцій допомагає автору вдосконалювати свою риторичку. Проте переваги такого дослівного читання є сумнівними, адже відсутність активного контакту з аудиторією значно знижує ефективність взаємодій в аудиторії. Стандартний текст зв'язує лектора, знижує його емоційність, у слухачів виникає відчуття відчуженості, яке відповідно призводить до зниження навчальної активності.

Пристаюючи до написання лекційного курсу, молоді лектори, як правило, зустрічаються з великими труднощами - починати писати завжди важко. Тому навіть досвідчені викладачі інколи починають писати свою роботу із середини, з найпростішого питання, щоб увійти у своєрідний ритм. Досвід показує, що краще починати писати, а потім переробляти написане, ніж відкладати початок роботи через свою невпевненість.

До проведення кожної лекції необхідно ретельно готуватись. Домашня «генеральна репетиція» допомагає молодому лектору оволодіти відчуттям часу, постійно вдосконалювати свій навчальний курс, професійно зростати. Зазвичай перед читанням лекції є нетривалий період «налаштування», який передбачає можливість спокійно продивитись матеріал, подумки переглянути всю лекцію. Емоційний стан викладача перед початком лекції повинен бути врівноваженим, для цього йому варто на короткий час залишитись наодинці, заспокоїтись, налаштуватись на активну й плідну роботу, яка вимагатиме багато зусиль, але й дає неабияке задоволення.

Зупинимось на психолого-педагогічних аспектах, які мають зумовлювати методичку і техніку оптимальності лекційного дійства.

1. Готуючись до лекції, викладачу необхідно скласти її педагогічну модель: роль, місце в курсі, зв'язок з іншими темами, суміжними дисциплінами, основні змістовні блоки, прийоми активізації пізнавальної діяльності учнів.

2. Викладачеві, який починає, доцільно мати повний текст лекції, що розкриває зміст вступу, навчальних питань, плановані методичні прийоми під час їх розгляду, факти і висновки.

3. Увага здобувачів залежить від темпо-мовної характеристики читання лекції, при цьому необхідно враховувати особливості сприйняття людиною вербальної інформації:

- фраза, сказана без паузи довше 5 секунд перестає усвідомлюватися;
- фраза повинна містити не більше 11-13 слів (за деякими джерелами–7);

Академічна лекція передбачає вибір такого темпу, за якого, по-перше, здобувачі мають змогу повільно, вдумливо сприймати інформацію, робити записи, схеми, таблиці, графіки тощо. Темп може змінюватися протягом одного заняття. Якщо педагог повідомляє здобувачам особливо важливу інформацію (розкриває сутність понять, законів, правил), темп має сповільнюватися; наведення прикладів, рутинна інформація зумовлюють прискорення темпу. Він має змінюватися також залежно від того, із здобувачами якого курсу працює викладач. Особливо ретельно і вдумливо треба обирати темп лекції у роботі з першокурсниками, які проходять етап адаптації. Тут треба не лише дотримуватися повільного темпу, а й вчити здобувачів слухати, використовуючи слухову, зорову, моторну й оперативну пам'ять.

- темп читання лекції першокурсникам становить 40–45 слів за хвилину, на старших курсах – до 70–80 слів за хвилину.
- людина висловлює 80% з того, що хоче повідомити слухачам, вони сприймають не більше 70% з цього, розуміють 60%, а в пам'яті залишається від 25% до 10%.
- через 25–30 хвилин читання лекції в учнів настає стомлення.

4. Необхідно чітко сформулювати тему лекції, визначити мету, вказати (якщо це можливо) професійну спрямованість навчального матеріалу; ознайомити з вузловими питаннями, які будуть розглянуті; повідомити здобувачам список наукової літератури з коментарями про методику використання тих чи тих джерел.

5. Викладач має володіти технікою організації здобувачів на оптимальну діяльність на лекції.

6. Перед початком лекції важливо сконцентрувати увагу здобувачів на сприйнятті навчального матеріалу. Треба «включити» їх у потрібну діяльність, «налаштувати» відповідні центри кори головного мозку на конкретну «мисленєву хвилю» (математичну, педагогічну, історичну). Постановка викладачем цікавих запитань сприяє гальмуванню нервових збуджень у корі головного мозку від раніше діючих подразників і допомагає думати в бажаному напрямку. Доцільно також вдаватися до актуалізації опорних знань, які є передумовою розуміння нового навчального матеріалу лекції.

7. Лекція, як дидактичне дійство, повинна мати логічно вмотивовану структуру. Викладаючи зміст лекції, лектор відповідно до означеного плану має поетапно називати питання, що розглядаються, чітко розкривати їх зміст, після завершення робити короткі висновки і, забезпечуючи логічний зв'язок, переходити до наступного питання. Це допомагає здобувачам краще усвідомлювати зміст навчального матеріалу кожного питання, бачити структуру лекції в цілому.

Ефективність лекції як методу навчання значно зростає, коли викладач використовує опорні сигнали: малюнки, таблиці, схеми, специфічні вправи, ключові слова. Такі засоби розвивають образне мислення, просторове уявлення шляхом включення в дію зорової пам'яті, першої сигнальної системи структури сприймання. Це, у свою чергу, сприяє кращому запам'ятовуванню навчального матеріалу.

8. Важливим чинником, який впливає на ефективність лекції, є мовна культура педагога. У цьому плані необхідно виділити кілька аспектів:

Стилістичні особливості мовлення. Для академічної лекції характерними мають бути науковий і розмовний стилі. Разом з тим у мові лектора можуть бути елементи і публіцистичного, і художнього стилів. Мова лектора повинна мати певну синтаксичну архітектуру. Речення мають бути порівняно короткими, простими за синтаксичною побудовою. Фрази мають бути виразними, образними. Якщо у мові лектора переважають довгі речення, складні синтаксичні конструкції, на слух вони сприймаються важко, здобувачі швидко стомлюються, увага ослаблюється. Важливу роль у побудові синтаксичних конструкцій відіграють сполучні слова і речення. Тут найчастіше використовуються слова і вирази: «розглянемо», «зупинимось», «зверніть увагу», «візьмемо», «таким чином» тощо. Вони відіграють роль апелятивів (звернень), допомагають здобувачам заглиблюватись у сутність почутого.

Правильність мови. Правильність мови визначається її відповідністю мовним нормам. Тому будь-яке порушення цих норм викликає внутрішній опір аудиторії, знижує авторитет лектора, як наслідок, виникає комунікативний бар'єр. Чітке дотримання норм мови — складова педагогічної культури викладача. Мова педагога — не лише засіб висловлення думок, а й вірець формування мовленнєвої культури здобувачів. Складовою частиною мовленнєвої культури є дотримання правил орфоєпії, розумне використання лексичного багатства мови.

Багатство мови. Мова педагога-лектора, який досконало нею володіє, вирізняється оригінальністю, різноманітністю, гнучкістю, лексичним багатством, умінням вільно користуватися усіма її ресурсами, мелодійністю, тональністю. Багатство мови — показник високої загальної культури мовця, його ерудиції, досвіду.

Лаконічність мови. Важливо турбуватися про зрозумілість, стиль (стислий, короткий, виразний), уникати багатослів'я, за яким важко побачити, відчути головну думку. Необхідно домагатися ясності мови. Прагнення до

ясності, зрозумілості мовлення, мобілізація для цього мовних, логічних, фразеологічних засобів мають вирізняти педагога-лектора. Уміти про складні явища, процеси, наукові теорії сказати коротко, ясно, зрозуміло — важливий компонент педагогічної майстерності науково-педагогічного працівника.

А. Ейнштейн зауважував: «Більшість функціональних наукових ідей в сутності проста і може бути висловлена зрозумілою кожному літературною мовою. У будь-якій фізичній теорії лежать не формули, а ідеї і думки».

Емоційність мовлення. Як уже згадувалося, академічна лекція не повинна бути позбавлена експресивності. Експресія (від латин. *expressio* — тиснення, вираження, висловлення, від латин. *exprigito* — витискаю; ясно вимовляю, висловлюю) — виразність, підкреслене виявлення почуттів, переживань. Експресивна мова лектора викликає певні емоції у здобувачів і надає мовленню емоційності, виразності, спонукає до емоційного збудження слухачів. Усе це сприяє підвищенню якості засвоєння навчального матеріалу. Є багато прийомів, використовуючи які, можна досягти експресивності мовлення, емоційності, дійового впливу на аудиторію. Вкажемо на окремі прийоми: на самому початку лекції яскрава розповідь про подію, факт, який може бути об'єктом обговорення в ході лекції — знайомство здобувачів з поетичним уривком; перехід від монологічного мовлення до діалогу; звернення до здобувачів з риторичним запитанням тощо.

Поряд з прийомами стилістики у лекційному мовленні позитивну роль можуть відігравати лексичні засоби. Це — вживання троп (від грец. *tropos* — зворот) — слово чи вислів, ужиті в переносному значенні. До троп належать метафора, метонімія, алегорія, гіпербола, літота. Метафора (від грец. *metaphora* — переміщення) — зворот мови, образний вислів поняття, будь-яке іносказання; вживання образного виразу чи слова в переносному значенні. Метонімія (від грец. *metonymia* — перейменування) — заміна одних назв іншими на ґрунті асоціації за суміжністю їх значень (наприклад: «читання О. Гончара» замість «читання творів О. Гончара»). Алегорія (від грец. *allegoria* — інший і *agoreo* — говорю) — іносказання; втілення в конкретному художньому образі абстрактного поняття. Гіпербола (від грец. *hyperbole* — перебільшення) — стилістична фігура, в якій перебільшено певну ознаку, щоб посилити виразність мови. Літота (від грец. *litotes* — простота) — вид метонімії, стилістична фігура, яка полягає в підкресленому применшенні, недомовленості. Усі ці лексичні засоби роблять мовлення більш яскравим, образним, динамічним, емоційним.

9. У процесі викладання необхідно дбати про силу і тональність голосу. Протягом лекції сила і тональність мають змінюватися. З метою акцентування уваги здобувачів на важливості окремих наукових положень силу голосу необхідно збільшувати, тональність змінювати, щоб скеровувати увагу слухачів у потрібному напрямі. Монотонність мовлення лектора стомлює здобувачів, притлумлює їхню увагу.

10. Яке місце має обирати педагог в аудиторії, коли читає лекцію? Можна спостерігати випадки, коли лектор під час читання лекції поважною ходою рухається по аудиторії і ніби сам із собою розмірковує про певні явища чи проблеми. Що в такому разі відбувається з увагою здобувачів? Вона має так званий маятниковий характер, тобто рухається за джерелом інформації. Це веде до розсіювання уваги, до втоми. Викладач має перебувати перед здобувачами у так званому колі уваги (кафедра, дошка). Це забезпечує оптимальні умови для польотності його голосу, для стійкості уваги здобувачів. Читаючи лекцію, викладач повинен охоплювати поглядом усю аудиторію, психологічно тримати її в стані розумової праці, час від часу концентруючи увагу на окремих слухачах.

11. Може виникнути запитання: «Лекція — монолог чи діалог?» Зовні це схоже на монолог. А насправді, з психологічного погляду, — це складний діалог. По-перше, у здобувачів є запитання (навіть записані зі слів педагога у зошиті на початку лекції); вони чекають відповідей. По-друге, створюючи проблемні ситуації, разом із здобувачами виділяючи проблемні завдання, викладач знову-таки вдається до діалогу.

12. У практиці лекційної роботи іноді виникає запитання: «Чи треба конспектувати зміст лекції?». Викладачі та здобувачі по-різному ставляться до цього. Психолого-педагогічні дослідження показали, що переважна більшість здобувачів (до 80 %) схильна вести систематичні записи лекцій. Лише менше 10 % уважно слухають лекцію, не роблячи ніяких записів. Приблизно ще 10 % здобувачів формально присутні на лекціях, але, по суті, не працюють. Неоднозначне й ставлення викладачів до проблеми конспектування лекцій. Більше половини викладачів (55 %) твердо стоять на позиції, що всі здобувачі мають вести конспекти лекцій, 33 % вважають, що це справа здобувачів, як їм хочеться, так нехай і діють. З погляду ефективності навчального процесу у вищій школі всі здобувачі мають вести конспективні записи змісту лекцій. Адже у короткостроковій пам'яті залишається до 10 % почутої інформації. Тому конспекти змісту лекцій треба вести обов'язково. По-перше, у процесі конспектування здобувач слухає, записує, аналізує, в результаті чого працює слухова, зорова, моторна, оперативна пам'ять. По-друге, забезпечується систематичність опрацювання навчальної дисципліни. Усе це сприяє не лише міцності знань, а й впливає на формування професійної культури майбутнього фахівця.

Таким чином, лекція у вищій школі — це відповідальне багатоаспектне педагогічне дійство. Воно є вершиною педагогічної майстерності педагога-науковця. Академічна лекція має нести в собі не лише інформаційний, змістовий потенціал, а й соціально-педагогічний. Останнє вимагає від викладача високої педагогічної культури і професійної майстерності.

7.4. Особливості підготовки до проведення семінарських та практичних занять

Семінарські заняття проводяться з метою розширення, поглиблення та закріплення основ теоретичних знань, які здобувачі отримали на лекції. На семінарах здобувачам надається можливість вільно висловлювати коментарі до науково-теоретичних положень, відстоювати свою думку, демонструвати самостійність мислення.

Семінарські заняття сприяють розвитку самостійності, привчають молодь до вдумливої роботи над літературними джерелами та архівними матеріалами. Вони допомагають розширити світогляд здобувачів, адаптують до критичного і творчого мислення, до публічних виступів і дискусії.

Викладачеві така форма проведення заняття забезпечує рідкісну можливість краще познайомитись із здобувачами, дізнатись про їхні індивідуальні особливості та здібності, життєвий досвід, оцінити теоретичну і практичну підготовку, і цим самим значно підвищити рівень довіри до себе кожного здобувача і групи в цілому.

Якість проведення того чи іншого виду семінарських занять залежить від підготовки викладача і здобувачів. Викладачу слід ретельно готуватися до семінарських занять: продумати своє вступне і заключне слово, зробити необхідні нотатки, продумати основні й додаткові запитання, ретельно й глибоко опрацювати літературу, яку він буде рекомендувати здобувачам. Молодому викладачу слід відвідати семінарські заняття своїх колег і запозичити той досвід, який можна перенести у власну практику.

Викладач керує підготовкою здобувачів до семінарських занять, формує відповідальне й сумлінне ставлення до цього процесу. Від початку слід повідомити тематичну програму семінарів — кожен здобувач повинен завчасно знати тему занять і питання, які будуть розглядатись, мати список обов'язкові й додаткової літератури.

Особливої уваги викладача потребує організація семінарів. Попереднє моделювання заняття — визначення форм і методів роботи, які є найбільш доречнішими для розв'язання навчальних задач, є обов'язковим у викладацькій практиці. До організаційних питань семінарських занять слід віднести і забезпечення їх навчальними посібниками та навчальними матеріалами: плакатами, таблицями, картами, схеми, альбоми, фото- і відео- матеріалами.

Аналіз педагогічного досвіду дозволив виділити основні недоліки у проведенні семінарських занять:

- недостатній рівень підготовки до занять здобувачів викладачів;
- стереотипне проведення, коли на кожному занятті здобувачі переказують вивчене, а викладач пасивно слухає їх;
- відсутність дискусії, пасивність здобувачів;
- «відірваність» теоретичних знань від життєвої тощо.

Комунікативна форма проведення семінарських занять традиційно являє собою бесіду, діалог викладача і здобувачів, присвячений виконанню практичних завдань, з використанням ілюстрацій і демонстрацій, екскурсій тощо. Коли здобувач відповідає, викладач може сидіти за столом, за партою перед здобувачами, або на задній парті, щоб спостерігати за ходом заняття. Викладачеві слід уважно слухати доповідача і нотувати ті думки й позиції виступу, які треба схвалити, доповнити чи виправити. Здобувачі теж повинні слухати виступ свого товариша з олівцем у руках, занотовуючи ті думки, на які треба реагувати. Часто на такому занятті здобувачі дізнаються про нові факти і явища, які слід запам'ятати і засвоїти. Уміння слухати і правильно оцінювати виступаючого — важливий фактор педагогічного процесу.

Важливою складовою успішного проведення семінарських занять є психологічний стан здобувачів. Впевненості під час виступу додає не лише те, як людина знає матеріал, а й те, як її слухають інші і в першу чергу викладач. Увага аудиторії до виступу здобувача забезпечує його чіткість, логічність, емоційну виразність тощо, а іноді визначає успішність проведення заняття в цілому.

Практичне заняття — це форма навчального заняття, де викладач організовує детальний розгляд здобувачами окремих теоретичних положень навчальної дисципліни та формує вміння і навички їх практичного застосування шляхом індивідуального виконання здобувачем відповідно до сформульованих завдань. Практичне заняття може бути складовою семінарського, в якому передбачено виконання практичних завдань і вправ на закріплення теоретичних питань та положень. Практичні заняття можуть проводитися в аудиторії і в навчальних лабораторіях, оснащених необхідними технічними засобами навчання та обчислювальною технікою; у разі необхідності може проводитися з половиною академічної групи.

Підготовка викладача до проведення практичних занять проходить у три основні етапи: підготовка до заняття, проведення заняття і робота зі здобувачами після занять.

Процес підготовки до практичного зосереджений на розробці методичного матеріалу — тестів для виявлення ступеня оволодіння здобувачами необхідними теоретичними положеннями; комплектів завдань різної складності для роботи на занятті тощо. Слід пам'ятати, що основна мета цих занять полягає в поглибленні, закріпленні і перевірці знань здобувачів з найбільш важливих і складних тем, вивченні практичного досвіду, а це забезпечується через здійснення здобувачами самостійних практичних дій з навчальним матеріалом.

Стандартний алгоритм проведення практичного заняття є таким: початок включає коротке (5 — 7 хв.) вступне слово викладача, у якому підкреслюється значення теми для практики, її особливість у системі курсу. Далі здобувачі під керівництвом викладача обговорюють питання теми. Для посилення активності і закріплення знань викладач повинен залучати до участі в обговоренні якомога

більшу кількість здобувачів. Це досягається постановкою додаткових питань, спрямованих на розкриття, деталізацію різних аспектів основного питання, особливо практичного досвіду, складних ситуацій. Після обговорення кожного питання викладачу доцільно дати оцінку виступів, акцентувати увагу на найбільш суттєвих положеннях, проблемах і можливих варіантах їх розв'язання.

Наступним етапом є розв'язання різного роду практичних задач, наприклад, за методом конкретних ситуацій на основі первинних матеріалів, складання і розв'язування кросвордів тощо.

У кінці заняття викладач виставляє здобувачам оцінки за активність, глибину засвоєння матеріалу, виконання індивідуальних завдань і вміння використовувати отриманий матеріал. Якщо здобувач пропустив заняття або під час занять не показав відповідних знань, йому призначається індивідуальна співбесіда, яка проводиться після заняття за окремим графіком. Також, після заняття, викладач спрямовує і контролює науково-дослідну та самостійну роботу здобувачів.

Питання і завдання для самоконтролю знань

1. Обґрунтуйте необхідність приділення особливої уваги підготовці викладача до проведення аудиторного заняття.

2. Висвітліть основні особливості використання раціональних шляхів управління пізнавальною діяльністю здобувачів у процесі проведення заняття.

3. Проаналізуйте особливості підготовки викладача і здобувачів до проведення лекційних занять.

4. Визначте шляхи ефективної підготовки до проведення семінарських та практичних занять.

Практичні завдання до розділу 7

Завдання 1. Поділіть базу знань теми на дві групи: 1) важливо засвоїти; 2) бажано засвоїти. Відобразіть цей розподіл у формі таблиці.

Завдання 2. Складіть термінологічний словник елементів бази знань теми, пам'ятаючи, що термінологічний словник це – перелік основних термінів теми з наведенням визначення кожного поняття.

Завдання 3. Складіть конспект теми, у конспекті намагайтеся відобразити й своє ставлення до проблемних питань.

Завдання 4. Складіть схему щодо основних етапів дидактичного проектування лекції, у якій відобразить послідовність та зміст кожного з етапів, доповніть схему необхідною інформацією (рис.7.1)

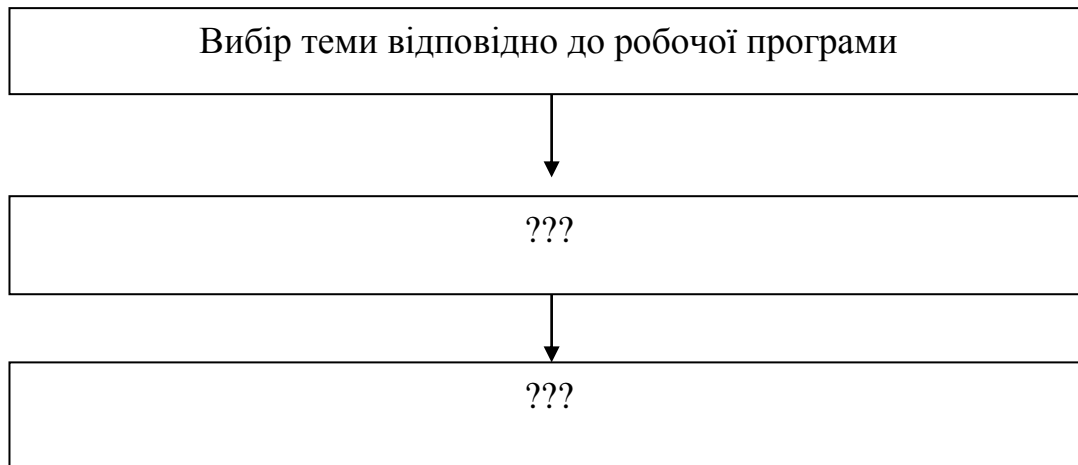

Рисунок 7.1 — «Основні етапи дидактичного проектування лекції»

Завдання 5 Охарактеризуйте основні етапи підготовки та проведення практичних занять, доповніть табл.7. 1 необхідною інформацією.

Таблиця 7.1 – Основні етапи проведення практичних занять

Назва етапу	Мета	Зміст
Підготовка до заняття	Дидактичне проектування заняття	Розробка методичного матеріалу : тестів для виявлення ступеня оволодіння здобувачами теоретичного матеріалу; комплектів завдань різної складності для роботи на занятті тощо.
проведення заняття	???	???
робота зі здобувачами після занять	???	???

Розділ 8. КОНТРОЛЬ І ОЦІНЮВАННЯ ЗНАНЬ ТА ВМІНЬ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Мета: поглибити уявлення про контроль та оцінювання навчально-пізнавальної діяльності здобувачів.

Вивчаючи тему, зверніть увагу на основні принципи контролю та оцінки знань, види перевірки навчальної роботи здобувачів, методи та форми організації контролю знань. Вам необхідно засвоїти визначення понять «критерії оцінки» та «норми оцінки» знань, сутність рейтингової системи оцінювання знань.

Ключові поняття: контроль, міжсесійний, підсумковий, попередня перевірка, поточна перевірка, тематична перевірка.

8.1. З історії питання про контроль і оцінювання знань здобувачів вищої освіти

Щоб педагогічно точно та грамотно визначити мету навчання, треба точно знати, що вже досягнуто внаслідок навчання.

Контроль за навчально-пізнавальною діяльністю здобувачів вищої освіти включає виявлення та вимірювання знань, умінь, навичок і фіксацію у вигляді оцінок у екзаменаційних відомостях, залікових книжках, журналах тощо.

Контроль досягнення результатів має ряд функцій. Зупинимося на найважливіших.

1. Навчаюча. Контроль сприяє поширенню, поглибленню, удосконаленню знань здобувачів. Нормальний перебіг навчального процесу передбачає зворотний зв'язок у двох різновидах: здобувач – викладач та здобувач – здобувач. Йдеться про так звані зовнішній та внутрішній зв'язок у навчанні.

2. Діагностична – з'ясування знань, вмінь та навичок, а також існуючих вад.

3. Контрольна. Вимірювання та оцінювання знань та навичок, здобувачів. Реалізація цієї функції дуже складна. Практично вона реалізується в оцінках діяльності здобувачів.

4. Виховна, або стимулююча – виховання волі, характеру, дисципліни, навичок систематичної самостійної роботи.

5. Розвиваюча. Контроль знань сприяє розвитку психічних процесів особистості – уваги, пам'яті, мислення, інтересів, пізнавальної активності, розвитку мови.

6. Методично-прогнозуюча. Перш за все, вона стосується діяльності викладача, який отримує досить точні дані для оцінювання своєї праці; результатів втілення своєї методики, засобів удосконалення навчального процесу. Ця функція стосується і здобувачів. Контроль допомагає їм прогнозувати свою навчальну та наукову роботу.

Контроль навчально-пізнавальної діяльності має такі характеристики (рис.8.1):

Рисунок 8.1 – Основні характеристики контролю навчально-пізнавальної діяльності

8.2. Основні принципи контролю та оцінювання знань

Щоб не було плутанини, треба визначитись у термінології: контроль – родове поняття, перевірка – процес контролю, оцінка – кількісна фіксація рівня знань у балах, облік – документальна фіксація (екзаменаційні відомості, залікові книжки, журнали тощо).

Від функцій доречно перейти до визначення основних принципів контролю та оцінювання знань. Ці принципи визначаються метою навчально-виховного процесу у ЗВО, а також об'єктивними закономірностями педагогічного процесу. Зупинимось безпосередньо на принципах.

1. Принцип індивідуального характеру перевірки та оцінки знань здобувачів. Він передбачає індивідуальну роботу викладача з кожним здобувачем. В історії вітчизняної вищої школи був час, коли знання здобувачів або не оцінювались зовсім, або оцінювались бригадним методом: оцінка бригадира виставлялась усім членам бригади.

2. Принцип системності перевірки та оцінювання знань. Він вимагає здійснення контролю протягом усього терміну навчання, при цьому використовуються різноманітні види та форми контролю.

3. Принцип тематичності, який стосується усіх ланцюгів перевірки та передбачає оцінювання навчальної діяльності здобувачів не тільки за їх підсумковим результатом, але й за кожною темою або за особливо важливими темами курсу.

4. Принцип диференційованої оцінки успішності здобувачів. Він передбачає визначення певних рівнів засвоєння знань

5. Принцип єдності вимог викладачів до здобувачів. Він передбачає врахування кафедрами та викладачами єдиних вимог до аналізу та оцінювання перебігу засвоєння майбутніми спеціалістами навчально-програмного матеріалу відповідно до кваліфікаційних характеристик, чинних навчальних планів та програм, сприяючи тим самим підвищенню особистої відповідальності здобувачів за якість своєї навчальної діяльності.

6. Принцип об'єктивності. Передбачає постійну увагу викладача у підтримці необхідного рівня підготовки майбутніх фахівців, до системного аналізу результатів міжсесійного контролю та чинників успішності з метою своєчасного здійснення заходів поліпшення організації, змісту навчально-виховного процесу, підвищення ефективності та якості аудиторних та самостійних занять здобувачів з метою запобігання їх відрахування.

8.3. Методи та форми організації контролю знань, шляхи їх удосконалення

До найперспективніших методів організації контролю знань відносять: 1) метод спостереження викладача за роботою здобувачів під час аудиторних та позааудиторних занять; 2) метод усної перевірки та контролю знань (опитування, співбесіда); 3) метод письмової роботи (відповідь на запитання, контрольна робота, реферат); 4) метод практичних робіт (малюнків, звітів, комп'ютерних програм, проектів, графічних робіт і т.ін.); 5) метод програмованого контролю (тестування).

Існують декілька підходів до класифікації форм контролю та оцінювання знань.

За кількістю здобувачів, що одночасно беруть участь у контролі:

- індивідуальний;
- груповий (у підгрупах);
- фронтальний (вся група)

За суб'єктом контролю:

- зовнішній (перевіряє викладач);
- взаємоконтроль (перевіряє здобувач здобувача);
- самоконтроль.

За місцем організації навчання:

- аудиторний;
 - позааудиторний.
- За формами занять:
- контрольна робота;
 - колоквіум;
 - залік;
 - іспит.

8.4. Види перевірки навчальної роботи здобувачів вищої освіти

Які ж існують види перевірки навчальної діяльності здобувачів? Перш за все треба зауважити, що всі вони визначаються ступенем їх адекватності переліченим вище принципам. Всі види перевірки можна розподілити на дві великі групи: міжсесійний контроль, підсумковий контроль. Міжсесійний контроль складається з попередньої перевірки, поточної перевірки, тематичної перевірки (рис.8.2).

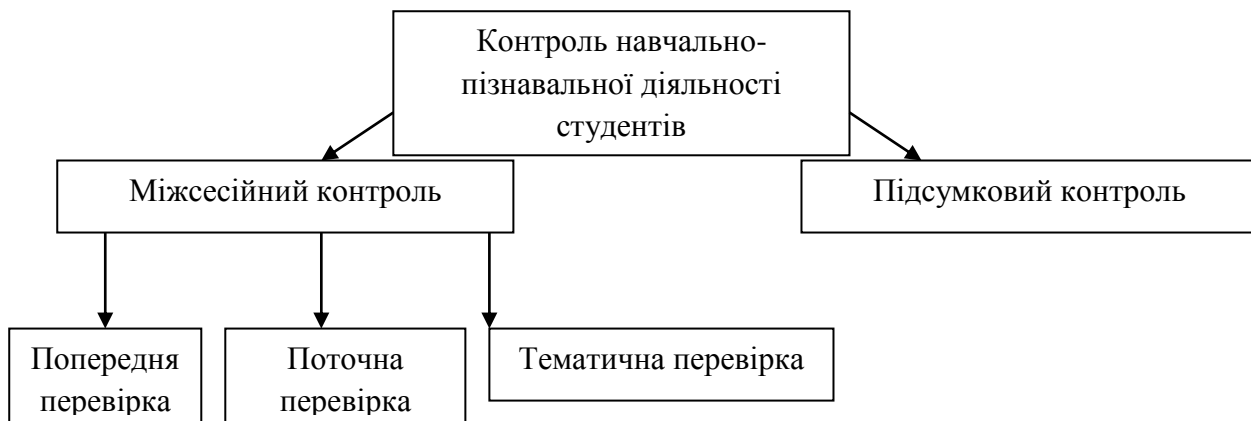

Рисунок 8.2 – Види перевірки навчальної роботи здобувачів

Попередню перевірку здійснюють з метою визначення ступеня готовності здобувачів до навчання у залежності від етапу навчання та мети проведення контролю. Він може бути, наприклад, на початку року з метою встановлення рівня знань здобувачів, перед вивченням нового розділу для визначення питань, що вимагають повторення, рівня готовності здобувачів до сприйняття нової інформації з нової навчальної програми, що доведеться вивчати, для підготовки здобувачів до лабораторних та практичних занять, до роботи над першоджерелами. Попередня перевірка може здійснюватись у формі писемного контролю перед початком практичних або лабораторних робіт, усної перевірки окремих груп здобувачів, стандартизованого контролю знань.

Завдання поточної перевірки – зберігання оперативного (безпосередньо у процесі навчання) зовнішнього (викладач-здобувач-викладач) та внутрішнього

(викладач-здобувач-здобувач) зворотного зв'язку. На підставі отриманої інформації проводиться необхідна корекція навчальної діяльності здобувача, що дуже важливо для стимуляції самостійної роботи.

Поточна перевірка органічна частина навчального процесу і проводиться у межах чинних форм організації навчання у ЗВО: на лекціях, семінарах, практичних заняттях, лабораторних роботах. Їх форми:

– усна співбесіда за матеріалами вивченої теми на початку наступної лекції з оцінкою відповідей (10 – 15 хвилин), письмове фронтальне опитування здобувачів на початку або в кінці лекції (10 – 15 хвилин). Відповіді перевіряються та оцінюються викладачем у позааудиторний час. Бажано, щоб контрольні питання були заздалегідь підготовлені на окремих картках, на яких здобувачі записують відповіді;

– фронтальний стандартизований контроль знань здобувачів за кількома темами лекційного курсу (15 – 20 хвилин). Проводиться, як правило, на початку семінарських занять, практичних або лабораторних робіт;

– письмова перевірка у вигляді диктантів, контрольних робіт;

– домашні завдання;

– практична перевірка знань здобувачів;

– тестова перевірка знань.

Поточна перевірка не повинна підмінювати собою весь міжсесійний контроль навчальної роботи.

Тематична перевірка здійснюється на семінарських заняттях, колоквиумах, консультаціях. Її основне призначення – надати здобувачам можливість засвоїти та осмислити тему у цілому, в усіх взаємозв'язках. Вони взаємопов'язані та входять у систему міжсесійного контролю. Наприклад, оцінювання знань на семінарських заняттях виступає як форма поточної перевірки знань здобувачів, їх самостійної роботи.

Водночас семінарські заняття виступають як зовнішня форма організації тематичної перевірки. Цьому сприяє перш за все те, що семінарські заняття присвячуються найсуттєвішим із тих тем, що вивчаються. Це стосується також лабораторних та практичних занять. Семінарські, лабораторні та практичні заняття сприяють не тільки перевірці знань, методів діяльності, а й узагальненню знань, здійсненню принципу єдності теорії і практики, формуванню світогляду здобувачів.

Колоквиум (від латин. «співрозмова», «бесіда») є найважливішою формою тематичної перевірки й оцінювання знань здобувачів. Основне завдання – мобілізація здобувачів на поглиблене вивчення провідних тем та розділів курсу. Не можна допускати, щоб колоквиум перетворився на іспит з цього курсу. В лекції треба підкреслити, що найважливіше в колоквиумі – методика проведення співбесіди викладача зі здобувачем із складних, питань теми, розділу, лекційного курсу або з питань, що вивчаються самостійно. Мета колоквиуму – допомогти здобувачам глибше розібратися в теорії питання, стимулювати їх дослідницьку діяльність.

Колоквіум найчастіше проводиться перед лабораторними та практичними заняттями з метою підготовки та оцінювання рівня готовності здобувачів до цієї роботи.

Ще треба назвати консультації з так званими конкретними функціями. Вони проводяться у двох різновидах: консультації, на яких викладач перевіряє конспекти першоджерел, самостійну роботу над додатковою літературою, допомагає здобувачам систематизувати свої знання, зробити узагальнення; консультації – відпрацювання для здобувачів, що пропустили лекції, семінарські або практичні заняття.

Міжсесійний контроль сприяє забезпеченню ритмічної роботи здобувачів, допомагає здобувачеві чітко організувати свою роботу, а викладачеві – своєчасно виявити недоліки в знаннях здобувачів, допомогти їм організувати індивідуальні творчі заняття для більш підготовлених. Дані міжсесійного контролю використовуються для внесення відповідних змін у матеріал, що вивчається на лекціях, у зміст консультацій, індивідуальної роботи зі здобувачами, контрольних робіт, колоквіумів.

Провідне місце у системі контролю знань посідають заліки, курсові роботи та державні іспити, результати яких використовуються для визначення успішності здобувачів. Всі ці види контролю плюс виробнича та педагогічна практика (в нашому університеті у магістрів) складають підсумкову перевірку.

Треба зауважити, що кількість екзаменів не повинна перевищувати 5, а заліків – 6 – 7, у тому числі не більше 2-х диференційованих.

Успішність визначається та фіксується добре вам відомими оцінками: зараховано (не зараховано), екзамени – від 2 до 5 балів (те ж саме стосується диференційованих заліків).

Залік – підсумкова перевірка результатів практичних, лабораторних, курсових робіт, засвоєння здобувачами результатів семінарських (практичних) занять, результатів практики. Вони проводяться без білетів і оцінок, у вигляді бесіди, яка може бути індивідуальною. Викладач констатує факт виконання (невиконання) здобувачем передбачених навчальною програмою робіт. Якщо здобувач якісно та систематично працював протягом семестру, викладач ставить залік автоматично, і присутність здобувача при цьому необов'язкова.

Екзамени складаються за білетами, затвердженими кафедрою. З білетами знайомлять на консультації.

Досвідчені викладачі часто проводять екзамени за білетами у вигляді вільної бесіди. Це сприяє утворенню атмосфери довіри та взаєморозуміння. Великим майстром такої співбесіди був, наприклад, професор С.Х.Чавдаров (Київський національний університет).

Існує ще екзамен з «відкритим підручником», що розрахований передусім на перевірку вміння швидко знайти необхідну інформацію, користуватись навчальними посібниками, додатковою літературою, довідниками. Мабуть, такий екзамен буде доречним зі складних дисциплін, великих за обсягом. Зокрема, академік П.В. Копнін (Київський національний університет) вважав, що такий

іспит доцільно проводити, наприклад, у бібліотеці з відкритим фондом літератури.

Практичний екзамен найчастіше проводиться як виготовлення здобувачами природних об'єктів, макетів (у творчих закладах освіти).

Курсові роботи здобувачі захищають на засіданнях кафедр або перед комісією.

Державні іспити приймає державна екзаменаційна комісія (ДЕК), що затверджується ректором заздалегідь. Після державних іспитів здобувачі захищають дипломні роботи, проекти.

8.5. Критерії та норми оцінювання знань

Критерії оцінювання – це ті положення, врахування яких обов'язково під час виставлення тієї чи іншої оцінки.

Норми оцінювання – опис умов, на які спирається викладач, проставляючи оцінювання здобувачеві.

Дуже важливо розкрити саме критерії оцінювання, тому що їх аналіз і є аналіз об'єкта перевірки. Виставляючи оцінювання, педагог повинен враховувати:

- характер засвоєння вже відомого знання (рівень мислення, міцність знань, обсяг, повнота, точність знань);
- якість знання (логіка мислення, аргументація, послідовність та самостійність викладання, культура мови);
- рівень володіння вже відомими засобами діяльності, вміннями та навичками використання засвоєного на практиці;
- оволодіння досвідом творчої діяльності;
- якість виконання роботи (зовнішнє оформлення, темп виконання, ретельність).

Норми оцінювання

Оцінювання «5» заслуговує здобувач, що виявив всебічні, систематичні та глибокі знання навчального-програмного матеріалу, вміння вільно виконувати завдання, передбачені програмою, ознайомлення з основною та додатковою літературою. Такий студент засвоїв взаємозв'язки основних понять дисципліни у їх значенні для майбутньої спеціальності, виявив творчі здібності у розумінні та використанні навчально-програмного матеріалу.

Оцінювання «4» заслуговує здобувач, що виявив повні знання навчально-програмного матеріалу, успішно виконав передбачені програмою завдання, засвоїв основну літературу. Такий здобувач має систематичний характер знань з дисципліни і здатність їх самостійно поповнювати та поновлювати у подальшій навчальній роботі та професійній діяльності.

Оцінювання «3» заслуговує здобувач, що виявив знання основного навчального матеріалу у обсязі, що необхідний для подальшого навчання та

майбутньої професійної діяльності, справляється із завданнями, ознайомився з основною літературою. Такий здобувач може допустити помилку у відповіді на екзамені та під час виконання завдання, але спроможний усунути свою помилку.

Оцінка «2» ставиться за вади у знаннях основного навчально-програмного матеріалу, якщо здобувач припустив принципові помилки у виконанні завдань. Такий здобувач неспроможний продовжити навчання або приступити до професійної діяльності після закінчення ЗВО без додаткових занять.

З урахуванням цих критеріїв та специфіки конкретної дисципліни і формуються вимоги до оцінювання знань на екзаменах та диференційованих заліках.

Таким чином розглянуто дуже важливе для організації навчального процесу у ЗВО питання про контроль і оцінювання знань здобувачів, визначені принципи контролю оцінювання знань, види перевірки навчальної роботи здобувачів, методи і форми організації контролю знань, шляхи їх удосконалення, критерії та норми оцінювання знань.

Питання і завдання для самоконтролю знань

1. Розкрийте історичні форми контролю навчальної роботи здобувачів.
2. Визначте об'єктивні передумови необхідності контролю знань здобувачів.
3. У чому полягає значення попередньої перевірки знань, вмінь та навичок здобувачів?
4. Визначте основний зміст та задачі поточної перевірки успішності здобувачів у вищій школі.
5. Назвіть види поточної перевірки.
6. Визначте основний зміст тематичної перевірки.
7. Розкажіть про своє ставлення до перевірки знань на практичних та семінарських заняттях.
8. Ваші пропозиції щодо посилення ролі консультацій в організації самостійної роботи здобувачів.
9. У чому полягає зміст міжсесійного контролю?
10. Розкрийте зміст поняття «підсумкова перевірка».
11. Запропонуйте шляхи удосконалення екзаменів та заліків. Чи доцільно відмінити екзамени у вищій школі?
12. Назвіть недоліки в організації контролю навчальної роботи здобувачів, виходячи із власного досвіду. Аргументуйте свою позицію.
13. Назвіть критерії оцінювання знань здобувачів.
14. Чим відрізняються поняття «критерії оцінювання» та «норми оцінювання»?
15. Визначте, коли ставити «5», «4», «3», «2».

Практичні завдання до розділу 8

Завдання 1. Поділіть базу знань теми на дві групи: 1) важливо засвоїти; 2) бажано засвоїти. Відобразіть цей розподіл у формі таблиці.

Завдання 2. Складіть термінологічний словник елементів бази знань теми, пам'ятаючи, що термінологічний словник це – перелік основних термінів теми з наведенням визначення кожного поняття.

Завдання 3. Складіть конспект теми, у конспекті намагайтеся відобразити й своє ставлення до проблемних питань.

Завдання 4. Охарактеризуйте основні функції контролю та оцінювання знань і доповніть табл. 8.3 необхідною інформацією.

Таблиця 8.3 – Функції контролю та оцінювання знань

Назва	Зміст
Навчаюча	Контроль сприяє поширенню, поглибленню, удосконаленню знань здобувачів
Діагностична	???
???	???

Завдання 5. Охарактеризуйте основні принципи контролю та оцінювання знань і доповніть табл. 8.4 необхідною інформацією.

Таблиця 8.4 – Принципи контролю та оцінювання знань

Назва	Зміст
Принцип індивідуального характеру перевірки та оцінювання знань здобувачів	Передбачає індивідуальну роботу викладача з кожним здобувачем
Принцип системності перевірки та оцінювання знань	???
???	???

Завдання 6. Охарактеризуйте види перевірки навчальної роботи здобувачів та доповніть табл.8.5 необхідною інформацією.

Таблиця 8.5 – Види перевірки навчальної роботи здобувачів

Назва	Мета	Форми
Попередня перевірка навчальної роботи здобувачів	Визначення ступеня готовності здобувачів до навчання	Писемний контроль перед початком практичних або лабораторних робіт, усна перевірка здобувачів, стандартизованого контролю знань.
поточна перевірка навчальної роботи здобувачів	???	???
???	???	???

Завдання 7. Виконайте дидактичний тест

Інструкція. Виберіть правильну відповідь з поданих можливих варіантів

1. Що включає в себе контроль за навчально-пізнавальною діяльністю:

- а) виявлення та оцінювання знань здобувачів;
- б) вимірювання знань, умінь та навичок, фіксація у вигляді оцінок в екзаменаційних відомостях, залікових книжках, журналах;
- в) виявлення та вимірювання знань, умінь, навичок, фіксація у вигляді оцінок?

2. Існують такі види контролю навчально-пізнавальної діяльності здобувачів:

- а) міжсесійний; індивідуальний; підсумковий;
- б) міжсесійний; підсумковий;
- в) підсумковий; індивідуальний.

3. Міжсесійний контроль складається з:

- а) тематичної перевірки; поточної перевірки; попередньої перевірки;
- б) тематичної перевірки; поточної перевірки; письмової перевірки; тестової перевірки;
- в) тематичної перевірки; письмової перевірки; тестової перевірки.

4. У чому полягає значення тематичної перевірки знань, умінь та навичок здобувачів:

- а) визначає знання, уміння, навички здобувачів після вивчення певної теми;

б) сприяє не тільки перевірці знань, умінь та навичок здобувачів, але й узагальненню знань, єдності теорії з практикою;

в) визначає знання, уміння, навички безпосередньо у процесі навчання?

5. Визначте суть попередньої перевірки знань, умінь та навичок здобувачів:

а) визначає ступінь готовності здобувача до навчання;

б) визначає знання здобувачів у процесі навчання;

в) визначає знання здобувачів після вивчення певної теми.

6. Який із принципів контролю та оцінювання знань, наведених нижче, відповідає таким вимогам?

Постійна увага викладача для підтримання необхідного рівня підготовки майбутніх фахівців. Систематичний аналіз результатів міжсесійного контролю і показників успішності з метою своєчасного здійснення заходів для поліпшення та організації навчально-виховного процесу, підвищення ефективності та якості аудиторних та самостійних занять здобувачів із метою попередження відрахування їх із вищої школи:

а) об'єктивності;

б) системності;

в) тематичності;

г) диференційованої оцінки;

д) індивідуального характеру?

7. Який принцип контролю та оцінювання знань передбачає визнання певних рівнів засвоєння знань:

а) об'єктивності;

б) системності;

в) тематичності;

г) диференційованої оцінки;

д) індивідуального характеру?

8. Який принцип вимагає здійснення контролю протягом усього терміну навчання, використовуючи різноманітні види та форми контролю:

а) об'єктивності;

б) системності;

в) тематичності;

г) диференційованої оцінки;

д) індивідуального характеру?

9. Який принцип контролю та оцінювання знань передбачає урахування особистості учня:

а) об'єктивності;

б) системності;

в) тематичності;

г) диференційованої оцінки;

д) індивідуального характеру?

10. Вимоги до контролю:

а) об'єктивність, індивідуальний характер, систематичність, гласність, усебічність;

б) індивідуальний характер, делікатність, демократичність, зрозумілість;

в) гласність, оптимальність, фронтальність; етичність, відповідальність.

11. Найперспективніші методи контролю:

а) усний та письмовий, графічний та практичний, тестовий, самоконтроль;

б) опитування, індивідуальна бесіда, семінар;

в) спостереження викладача, усне та письмове опитування, програмований контроль, метод практичних робіт;

г) письмовий контроль, контрольна робота, диспут;

д) тестування, рецензування, взаємний контроль.

Розділ 9. ОРГАНІЗАЦІЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ У ЗАКЛАДІ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Мета: поглибити уявлення про сутність та значення самостійної роботи здобувачів.

Самостійна робота здобувачів є важливим чинником творчої, наукової активності учнівської молоді, є ефективним засобом розвитку пізнавальних здібностей здобувача.

При вивченні цієї теми зверніть увагу на сутність, значущість, різноманітність самостійної роботи здобувачів, основні умови ефективної організації самостійної роботи, поєднання самостійної роботи з іншими формами навчання.

Ключові поняття: самостійна робота здобувачів, робота за зразком, конструктивно-варіантна робота, евристична робота, творчо-дослідна робота.

9.1. Самостійна робота здобувача як основний засіб оволодіння навчальним матеріалом у час, вільний від обов'язкових занять.

Згідно з Положенням “Про організацію навчального процесу у вищих навчальних закладах”, самостійна робота здобувача є основним засобом оволодіння навчальним матеріалом у час, вільний від обов'язкових навчальних завдань. Її мета: набуття додаткових знань, перевірка отриманих знань на практиці, вироблення фахових та дослідницьких вмінь та навичок. Навчальний час, відведений для самостійної роботи здобувача, регламентується робочим навчальним планом і повинен становити не менше 1/3 та не більше 2/3

загального обсягу навчального часу здобувача, відведеного для вивчення конкретної дисципліни.

Зміст самостійної роботи здобувача визначають: навчальна програма дисципліни, методичні матеріали, завдання та вказівки викладача. Самостійну роботу здобувача забезпечує система навчально-методичних засобів, передбачених для вивчення конкретної навчальної дисципліни: підручник, навчальні та методичні посібники, конспект лекцій викладача, практикум, навчально-методичний комплекс дисципліни тощо.

Методичні матеріали для самостійної роботи здобувачів повинні передбачати можливість проведення самоконтролю з боку здобувача. Для самостійної роботи здобувачу також рекомендують відповідну наукову та фахову монографічну і періодичну літературу.

Самостійну роботу над засвоєнням навчального матеріалу з конкретної дисципліни здобувачі можуть виконувати у бібліотеці вищого навчального закладу, навчальних кабінетах, комп'ютерних класах (лабораторіях), а також у домашніх умовах.

У необхідних випадках ця робота проводиться заздалегідь складеним графіком, що гарантує можливість індивідуального доступу здобувача до потрібних дидактичних засобів.

Графік самостійної роботи доводять до відома здобувачів на початку поточного семестру. Організація самостійної роботи здобувачів з використанням складного обладнання чи устаткування, складних систем доступу до інформації (наприклад, комп'ютерних баз даних, систем автоматизованого проектування тощо) передбачає можливість отримання необхідної консультації або допомоги фахівця.

Навчальний матеріал навчальної дисципліни, передбачений робочим навчальним планом для засвоєння здобувачем у процесі самостійної роботи, виносять на підсумковий контроль поряд із навчальним матеріалом, який здобувачі опрацьовували під час навчальних занять.

Самостійну роботу здобувачів організовує викладач через систему домашніх завдань, виконання яких оцінюється і зараховується до семестрової оцінювання здобувача.

Сьогодні для урізноманітнення та зацікавлення самостійною роботою здобувачів активно застосовують позааудиторну форму навчання. До неї відносять: лекції, представлені на аудіо- та відеокасетах, CD, електронні версії лекцій, розміщені на Інтернет-сайтах. Активно використовуються навчальні комп'ютерні програми, у тому числі гіпертекстові, мультимедіа, інтелектуальні та ін., які дозволяють навчатися у двох режимах - інформаційно-довідковому та контрольному-навчальному.

Самостійна робота здобувачів - це спланована, організаційно і методично спрямована пізнавальна діяльність, що здійснюється без прямої допомоги викладача для досягнення конкретного результату. Її складовою частиною є

самостійна робота, яка здійснюється під керівництвом і контролем викладача за рахунок скорочення обов'язкових аудиторних занять.

9.2. Види самостійної роботи

У педагогічній літературі існує багато класифікацій типів і видів самостійної роботи здобувачів вищої освіти.

Самостійну роботу здобувачів можна класифікувати таким чином (за М.М. Фіцулою):

1. З огляду на місце і час проведення, характер керівництва і спосіб здійснення контролю за її якістю з боку викладача можна виокремити:

- а) самостійну роботу здобувачів на аудиторних заняттях;
- б) позааудиторну самостійну роботу (3–4 години на день);
- в) самостійну роботу під контролем викладача (індивідуальні заняття з викладачем).

2. За рівнем обов'язковості виокремлюють:

- а) обов'язкову, окреслену навчальними планами і робочими програмами (виконання домашніх завдань, підготовка до лекцій, практичних робіт та різновиди завдань, які виконуються під час ознайомлювальної, навчальної, виробничої, переддипломної практики; підготовка і захист дипломних та курсових робіт);

б) бажану (участь у наукових гуртках, конференціях, підготовка наукових тез, статей, доповідей, рецензування робіт інших здобувачів тощо);

в) добровільну (участь у різноманітних конкурсах, олімпіадах, вікторинах, виготовлення наочності, підготовка технічних засобів навчання).

3. З огляду на рівень прояву творчості здобувачів виокремлюють:

а) репродуктивну самостійну роботу, що здійснюється за певним зразком (розв'язування типових задач, заповнення схем, таблиць, виконання тренувальних завдань, що вимагають осмислення, запам'ятовування і простого відтворення раніше отриманих знань);

б) реконструктивну самостійну роботу, яка передбачає слухання і доповнення лекцій викладача, складання планів, конспектів, тез та ін.;

в) евристичну самостійну роботу спрямовану на розв'язання проблемних завдань, отримання нової інформації, її структурування і використання в нових ситуаціях (складання опорних конспектів, схем-конспектів, анотацій, побудову технологічних карт, розв'язання творчих завдань);

г) дослідницьку самостійну роботу, яка орієнтована на проведення наукових досліджень (експериментування, проектування приладів, макетів, теоретичні дослідження та ін.).

Найбільш доцільною у зв'язку із завданнями вищої школи є класифікація, запропонована П.І. Підкасистим, у якій розмежовуються самостійні роботи за зразками, конструктивно-варіативні, евристичні (частково-пошукові) і творчо-дослідницькі самостійні роботи .

Самостійні роботи за зразком об'єднують розв'язання типових завдань, виконання різноманітних вправ за зразком. Вони дозволяють засвоїти матеріал, але не розвивають творчу активність. У процесі вивчення навчальних дисциплін – це роботи, що пов'язані, у першу чергу, з методом спостереження. Це перший тип розумової діяльності, що ґрунтується на розпізнанні об'єкта, предмета, явища, що вивчається. На цьому рівні відбувається засвоєння навчальної інформації.

Конструктивно-варіативні самостійні роботи передбачають необхідність відтворення не лише функціональної характеристики знань, а й їх структури, залучення відомих знань для розв'язання інших завдань, проблем, ситуацій. Це другий тип (рівень) розумової діяльності, на якому відбувається відтворення й розуміння явищ, що вивчаються.

Евристичні самостійні роботи пов'язані з розв'язанням окремих питань, проблем, окреслених на лекціях, семінарських, лабораторних, практичних заняттях. Це третій тип розумової діяльності, що передбачає функціонування уміння бачити проблему, самостійно її формулювати, розробляти план її розв'язання. Це рівень розумової діяльності, на якому здійснюється більш глибоке розуміння явищ, процесів і розпочинається творча діяльність.

Здійснюючи дослідницькі самостійні роботи (творчих завдань, курсових, кваліфікаційних, дипломних робіт), здобувачі повинні відходити від зразка. Пізнавальна діяльність цього типу набуває творчого, пошукового характеру, для її здійснення визначається система оптимального поєднання методів розв'язання проблемних ситуацій. Це четвертий рівень розумової діяльності, на якому проявляється інтелектуальний потенціал і творчі здібності здобувачів, реалізуються їх дослідницькі здібності.

У процесі самостійної пізнавальної діяльності здобувач має навчитися виділяти пізнавальне завдання, добирати способи їх розв'язання, здійснювати операції самоконтролю за грамотністю виконання поставлених завдань, удосконалювати методи реалізації творчих знань. Формування умінь і навичок самостійної роботи здобувачів може відбуватись не лише на свідомій, а й на інтуїтивній основі. Вихідною базою для правильної організації діяльності слугує усвідомлене розуміння цілей, завдань, форм, методів роботи, свідомий контроль за її процесом і результатами самостійної роботи здобувачів.

Уміння особистості самостійно організовувати свою навчальну роботу – важлива умова повноцінної навчальної діяльності дорослих, особливо учнівської молоді. Доросла людина як суб'єкт навчальної діяльності повинна володіти системою інтелектуальних, моральних та вольових якостей, які дозволяють людині самостійно керувати процесом свого навчання. Розглянемо особливості сучасного психологічного підходу до розв'язання цієї проблеми.

У загальній формі розумову самостійність (саме такий термін найбільш часто вживається у психологічній літературі) розглядають як важливу якість особистості, що лежить в основі творчої спрямованості людини, продуктивності її діяльності. Самостійність проявляється у здатності людини

ставити перед собою мету діяльності, визначати для себе її завдання (у тому числі пізнавальні, навчальні), знаходити засоби та способи їх розв'язання, планувати, організовувати та регулювати свою діяльність на реалізацію поставленої мети, що передбачає також розвиток самоконтролю та самооцінки. Тобто, розумова самостійність виступає як здібність людини до управління своєю діяльністю, що неможливе без планування, керівництва та контролю.

Розрізняють декілька рівнів розвитку розумової самостійності, які залежать від складності навчальних задач, що розв'язуються здобувачами. Перший рівень розвитку самостійності характеризується вмінням розв'язувати навчальні задачі, що вимагають простого відтворення (репродукції) засвоєних знань, виконання вправ та завдань за вивченими правилами, переказ засвоєного матеріалу і т.ін. Другий рівень пов'язаний з нестандартними задачами, які вимагають від здобувачів здійснення пошукових дій, тобто розв'язання певної проблемної ситуації не за готовими схемами та зразками, а на основі самостійного пошуку, що вимагає використання здобутих знань з різних тем вивченого матеріалу, узагальнення, класифікації тощо. І нарешті, третій, найбільш високий рівень самостійності виявляється під час розв'язування творчих задач, коли спочатку визначається мета, здійснення якої неможливе без відповідних знань та перенесення їх із однієї галузі в іншу (не лише практичну, а й теоретичну).

9.3. Умови ефективності організації самостійної роботи

Ефективність самостійної роботи здобувачів з будь-якої дисципліни залежить від оптимального планування та керування цим видом роботи, систематичного контролю самостійної діяльності здобувачів і наявності мотиваційного фактора у молодих людей під час вивчення навчальної дисципліни.

До планів самостійної роботи здобувачів доцільно включати терміни та графіки здачі здобувачами завдань, вказувати види контролю, критерії оцінювання якості виконання здобувачами завдань, обумовлювати оптимальні методи виконання самостійної роботи.

Планування самостійної роботи перш за все відображається в навчальних планах підготовки здобувачів вищої освіти за певною спеціальністю та в робочій програмі конкретної навчальної дисципліни. Здобувачі повинні бути ознайомлені з графіком самостійної роботи з певної навчальної дисципліни, в яких чітко встановлені терміни виконання завдань і дати проведення контрольних заходів (співбесіди, контрольні роботи, опитування і т.ін.).

Планування з кожного предмета всіх видів самостійної роботи, обсягу, а також термінів виконання допомагає здобувачу проводити особисте планування своєї самостійної роботи. Першокурсникам робити це ще досить важко, оскільки підготовка в усіх різна і вміння організувати свою навчальну діяльність у нових умовах не всім дається легко. Тому викладачі мають:

- ознайомити здобувачів із психолого-педагогічними особливостями організації навчання у вищій школі;
- допомогти в оволодінні методами і прийомами навчальної роботи;
- дотримуватися спеціальної методики читання лекцій для здобувачів-першокурсників у перші два-три місяці, поступово збільшуючи структуру і темп;
- навчити здобувачів прийомів слухати лекцію, записувати її зміст, методики підготовки до семінарських, практичних і лабораторних занять;
- чітко дозувати завдання на кожне заняття;
- толерантно здійснювати контроль й оцінювання самостійної роботи та ін.

Щодо здобувачів заочної форми навчання (ЗФН), то вони здебільшого вивчають матеріал самостійно впродовж семестру, тобто самостійно відпрацьовують теми лекцій, а також семінарських, практичних і лабораторних занять. Для них на початку кожного семестру проводять настановну сесію, під час якої начитують лекції та проводять деякі семінарські, практичні і лабораторні заняття. Науково-педагогічний працівник зобов'язаний ознайомити здобувачів ЗФН під час настановної сесії з актуальністю, метою і завданнями вивчення навчальної дисципліни, її місцем, роллю і значенням у професійній підготовці, визначити загальний обсяг навчальної дисципліни та обсяг розділів і тем на поточний семестр; роздати програму навчальної дисципліни та робочу навчальну програму; пояснити зміст і структуру тематичного плану, послідовність вивчення розділів і тем; пояснити методику самостійного відпрацювання семінарських, практичних і лабораторних занять; ознайомити з питаннями, які винесено на іспит чи залік; подати головну і додаткову літературу до кожної теми; уточнити форми і методи контролю знань здобувачів ЗФН; повідомити графік проведення консультацій під час настановної сесії та в період до заліково-екзаменаційної сесії; розкрити методику самостійного опрацювання розділів і тем навчальної дисципліни на цей семестр та ін.

Здійснення контролю за навчальною діяльністю здобувачів є необхідною умовою організації самостійної роботи здобувачів, тому що передбачає перевірку та оцінювання результатів навчання, даючи змогу отримати інформацію про навчальні досягнення кожного. Контроль має бути дієвим і різнобічним, що дасть можливість викладачам ефективніше стежити за засвоєнням здобувачами навчального матеріалу і належним чином корегувати та спрямовувати їх навчальну діяльність.

Очевидно, що лише за наявності високої мотивації до навчальної діяльності здобувачів результати значно вищі, ніж із низьким рівнем мотивації.

У підвищенні мотивації виконання самостійної роботи здобувачів також активно допомагають використання комп'ютера та мережі Інтернет: електронних курсів, посібників, сайтів, які сприяють кращому засвоєнню

навчальної інформації, підвищують зацікавленість здобувачів завдяки оригінальним яскравим малюнкам та анімаціям.

9.4. Самостійна робота під час лекційного заняття та відпрацювання лекції

Насамперед у здобувачів денної і заочної форм навчання необхідно сформувані вміння слухати і конспектувати лекції, оскільки робота над ними безпосередньо на занятті й у позааудиторний час потребує значних зусиль: уміти не лише слухати, а й сприймати, усвідомлювати зміст лекції; систематизувати і групувати одержані знання в конспектах; уміти творчо осмислювати матеріал лекції у процесі самостійної роботи тощо.

Під час лекційного заняття здобувачам необхідно, по-перше, актуалізувати зміст попередньої лекції для встановлення логічного зв'язку з наступною; по-друге, намагатися осмислювати матеріал у процесі його викладення; по-третє, уважно слухати науково-педагогічного працівника, виокремлювати головне, суттєве та відсіювати другорядне та ін. Лекційний матеріал необхідно не лише слухати, а й конспектувати. Тому викладачі мають формувати у здобувачів вміння правильно вести конспект. Для цього треба навчитися швидко писати, завдяки використанню умовних позначень і скорочень окремих слів і фраз.

Здобувачеві важливо вміти здійснювати своєрідну «фільтрацію» навчального матеріалу, виокремлювати основне й витіснити другорядне, крім того, головне ще й узагальнювати та систематизувати. Треба знати, що головні думки, на відміну від другорядних, зазвичай викладачі підкреслюють інтонацією, сповільненим темпом мовлення. Для систематизації здобувач має вміти виокремлювати вузлові питання, узагальнювати й логічно осмислювати послідовність та взаємозв'язок окремих компонентів лекції. Конспектуючи лекцію, треба повністю записувати назву теми, план, рекомендовану літературу. Особливу увагу необхідно приділяти записам правил, цитат, формул, схем тощо.

Орієнтовна методика відпрацювання теми лекційного заняття (за В.Л. Ортинським):

- 1) вивчити програму навчальної дисципліни та робочу навчальну програму;
- 2) визначити місце теми цієї лекції в структурі навчальної дисципліни за тематичним планом;
- 3) з'ясувати всі питання, які необхідно вивчити;
- 4) вивчити навчальний матеріал, який є в конспекті, уточнити обсяг відсутнього матеріалу на основі контрольних питань, завдань для контрольної роботи і питань, винесених на іспит (див. програму навчальної дисципліни та робочу навчальну програму);

- 5) визначити літературу, в якій є необхідний навчальний матеріал, та послідовність його засвоєння;
- б) кожен навчальний матеріал опрацювати в такий спосіб:
 - а) прочитати його в динаміці, щоб зрозуміти загальну сутність;
 - б) вдруге прочитати навчальний матеріал, осмислюючи кожне слово і речення;
 - в) за третім разом виокремити основні поняття, сутність явищ і процесів, їх структуру і зміст, а також зв'язки між ними;
 - г) записати все це в конспект;
 - д) установити зв'язок із попереднім навчальним матеріалом;
 - е) самостійно відповісти на всі контрольні питання з цієї теми.

9.5. Самостійна підготовка здобувача до семінарських, практичних і лабораторних занять

Важливе місце у навчальній роботі ЗВО належить лабораторним, практичним заняттям і семінарам. Кожен із цих видів занять має свою дидактичну мету.

Головна мета семінарських занять – сприяти поглибленому засвоєнню найскладніших питань навчального курсу, спонукати здобувачів до колективного творчого обговорення, оволодіння науковими методами аналізу явищ і проблем, активізувати до самостійного вивчення наукової та методичної літератури, формувати навички самоосвіти.

У процесі підготовки до семінару здобувачі самостійно відпрацьовують літературу (навчальну, методичну, наукову), вчать критично оцінювати різні джерела знань. Викладач організує дискусію із завчасно визначених тем, до яких здобувачі готують тези відповідей або індивідуально виконані реферати-доповіді.

Семінарські заняття потребують від здобувачів ретельної підготовки. Готуючись, здобувач має ознайомитися з планом семінарського заняття, рекомендованою літературою. Спочатку треба ознайомитися з матеріалом за темою семінару, що вміщений у навчальних посібниках. Це дасть змогу скласти загальне уявлення про тему, яку виносять на семінарське заняття. Якщо з цієї теми прочитано лекцію, то корисно також ретельно опрацювати її конспект. Лише після цього розпочинається самостійна робота над вивченням першоджерел.

Окрему ланку в процесі підготовки до семінарського заняття становить безпосередня підготовка виступу з того чи іншого питання. Варто, щоб здобувач привчав себе виступати не за готовим текстом, зачитуючи його, а своїми словами, користуючись лише коротким планом. Підготовка до виступу полягає в тому, щоб до кожного питання скласти короткий план з помітками потрібних цифр, записами цитат, конкретних фактів. Такий підхід дасть змогу виробити вміння виявляти самостійність під час виступів на семінарі.

Якщо здобувача поставили перед необхідністю самостійно розв'язувати завдання, це значно активізує потенції його психічної діяльності, сприяє розвитку та становленню позитивних якостей.

Головна мета практичного заняття – щоб здобувачі розглянули окремі теоретичні положення навчальної дисципліни та сформували навички і вміння їх практичного застосування на основі індивідуального виконання завдань. Таку форму занять проводять, як правило, у лабораторіях або аудиторіях, обладнаних необхідними технічними засобами навчання, обчислювальною технікою.

Це стосується і лабораторного навчального заняття, яке проводять під керівництвом викладача, але особисто кожен здобувач здійснює натурні або імітаційні експерименти чи досліди, щоб практично перевірити й підтвердити окремі теоретичні положення навчальної дисципліни. Здобувачі мають набути практичних навичок роботи з лабораторним обладнанням, устаткуванням, вимірною апаратурою, обчислювальною технікою, оволодівають методикою експериментальних досліджень у конкретній предметній галузі.

Проте здобувачі ЗФН мають відпрацювати їх також самостійно. Тому викладач завчасно дає здобувачам ЗФН необхідний методичний матеріал і рекомендації. Загалом викладач подає їм розроблений план, технологію та методику проведення практичних і лабораторних робіт.

Щоб здобувачі ЗФН успішно виконали самостійні лабораторні і практичні роботи з навчальної дисципліни, вони мають:

- добре вивчити теоретичний матеріал; оволодіти методикою застосування знань на практиці;
- вміти користуватися необхідним обладнанням, устаткуванням, матеріалами, реактивами, технікою для проведення вимірів та обчислень;
- вивчити рекомендації проведення конкретної лабораторної чи практичної роботи, які викладено у навчальних посібниках та методичних розробках;
- скласти план проведення лабораторної чи практичної роботи;
- підготувати необхідний матеріал, визначити час і місце;
- у разі залучення людей провести з ними попередню розмову на предмет їх згоди, а потім й інструктаж;
- якщо потрібно, отримати додаткову консультацію від науково-педагогічного працівника;
- виконати завдання лабораторної чи практичної роботи;
- провести обчислення й опрацювання відомостей;
- інтерпретувати результати та описати виявлені явища;
- зробити висновки;
- все відповідно оформити;
- захистити у науково-педагогічного працівника виконану лабораторну чи практичну роботу.

Питання і завдання для самоконтролю знань

1. Що таке самостійна робота здобувачів?
2. Яким керівним документом регламентується обсяг та організація самостійної роботи здобувачів?
3. Розкрийте сутність видів самостійної роботи здобувачів з огляду на місце і час проведення, характер керівництва і спосіб здійснення контролю за якістю.
4. Поясніть види самостійної роботи здобувачів за рівнем обов'язковості.
5. Окресліть види самостійної роботи з огляду на рівень прояву творчості.
6. Яка роль викладача в оволодінні здобувачами навичками самостійної роботи?
7. Які особливості самостійної роботи здобувачів заочної форми навчання?
8. Розкрийте сутність самостійної роботи здобувача під час лекційного заняття.
9. Розкрийте послідовність самостійної роботи здобувача під час відпрацювання лекції.
10. У чому полягає самостійна підготовка здобувача до семінарських, практичних і лабораторних занять?
11. Розкрийте способи опрацювання навчального матеріалу в часи самостійної роботи.
12. Наведіть приклади власних підходів підготовки до практичних і лабораторних занять.

Практичні завдання до розділу 9

Завдання 1. Поділіть базу знань теми на дві групи: 1) важливо засвоїти; 2) бажано засвоїти. Відобразіть цей розподіл у формі таблиці.

Завдання 2. Складіть термінологічний словник елементів бази знань теми, пам'ятаючи, що термінологічний словник це – перелік основних термінів теми з наведенням визначення кожного поняття.

Завдання 3. Складіть конспект теми, у конспекті намагайтеся відобразити своє ставлення до проблемних питань.

Завдання 4. Дайте класифікацію типів і видів самостійної роботи здобувачів і доповніть табл. 9.1 необхідною інформацією.

Таблиця 9.1 – Класифікація типів і видів самостійної роботи здобувачів

Ознаки класифікації	Види самостійної роботи здобувачів
місце і час проведення, характер керівництва і спосіб здійснення контролю за її якістю з боку викладача	а) самостійну роботу здобувачів на аудиторних заняттях; б) позааудиторну самостійну роботу (3–4 години на день); в) самостійну роботу під контролем викладача (індивідуальні заняття з викладачем).
рівень прояву творчості здобувачів	???
???	???

Завдання 5. Охарактеризуйте основні умови ефективної організації самостійної роботи здобувачів, доповніть табл.9.2 необхідною інформацією.

Таблиця 9.2–Умови ефективної організації самостійної роботи здобувачів

Назва	Зміст
Планування самостійної роботи здобувачів	Складаються графіки та терміни здачі здобувачами завдань, вказуються види контролю виконання самостійної роботи, критерії оцінювання якості виконання здобувачами завдань, оптимальні методи виконання самостійної роботи
Контроль виконання самостійної роботи	???
???	???

Завдання 6. Охарактеризуйте самостійну підготовку здобувача до різних форм організації навчання у ЗВО, доповніть табл.9.3 необхідною інформацією.

Таблиця 9.3 – Самостійна підготовка здобувача до різних форм організації навчання у ЗВО

Назва	Зміст
1	2
Самостійна робота під час лекційного заняття	Актуалізація змісту попередньої лекції для встановлення логічного зв'язку з наступною; осмислення матеріалу у процесі його викладання; уважне слухання викладача, видокремлювання головного, конспектування
Самостійна робота під час відпрацювання лекції	???
Самостійна підготовка здобувача до семінарських занять	???
1	2
Самостійна підготовка здобувача до практичних занять	???
Самостійна підготовка здобувача до лабораторних занять	???

Завдання 7. Виконайте дидактичний тест

Інструкція. Виберіть правильну відповідь з поданих можливих варіантів

1. Існують такі види самостійної роботи:

а) конструктивно - варіантна; евристична; за зразками; інформаційно-пояснювальна; творчо-дослідна;

б) за зразками; конструктивно - варіантна; інформаційно-пояснювальна; творчо-дослідна;

в) за зразками; конструктивно-варіантна; евристична; творчо-дослідна.

2. Зміст самостійної роботи здобувача визначається:

а) навчальною програмою дисципліни; підручниками; методичними матеріалами та вказівками; конспектом лекцій викладача; завданнями викладача;

б) навчальною (робочою) програмою дисципліни;

в) завданнями викладача; методичними матеріалами та вказівками.

3. Визначте вид самостійної роботи.

Виконання типових завдань та різноманітних вправ, які дають можливість засвоїти матеріал, але вони не розвивають творчої активності здобувачів.

- а) евристична самостійна робота
- б) робота за зразком
- в) конструктивно-варіантна самостійна робота;
- г) творчо-дослідна.

4. Характеристика якого виду самостійної роботи наведена нижче?

Розв'язання окремих проблем, які ставляться на лекції, семінарі, практичному занятті. Характерною рисою таких робіт є формування вміння формулювати проблему, бачити шляхи її розвитку і розв'язання.

- а) творчо-дослідна;
- б) конструктивно-варіантна;
- в) евристична;
- г) за зразком.

5. Визначте вид самостійної роботи.

Виконання різноманітних завдань дозволяє здобувачам відійти від репродуктивного типу мислення, сприяє створенню нових ідей, парадигм, які якісно відрізняються від тих, що утвердились раніше.

- а) конструктивно-варіантна;
- б) творчо-дослідна;
- в) за зразками;
- г) евристична.

6. Ознаки якого виду самостійної роботи наведені нижче?

Самостійна робота допомагає відтворити структуру знань, використати їх у процесі розв'язання складних завдань, проблемних ситуацій. Під час виконання різноманітних завдань використовуються методи аналізу і синтезу, індукції і дедукції, аналогії, системності та редукції.

- а) конструктивно-варіантна;
- б) за зразком;
- в) творчо-дослідна;
- г) евристична.

Розділ 10. НАВЧАЛЬНО-ДОСЛІДНА ТА НАУКОВО-ДОСЛІДНА РОБОТА ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Мета: поглибити уявлення про сутність та значення навчально-дослідної та науково-дослідної роботи здобувачів.

Науково-дослідна робота здобувачів є важливим чинником творчої, наукової активності учнівської молоді, є ефективним засобом розвитку пізнавальних здібностей здобувача.

Вивчаючи тему, зверніть увагу на сутність, значущість, різноманітність науково-дослідної здобувачів, основні умови ефективної організації науково-дослідної роботи, поєднання науково-дослідної роботи з іншими формами навчання.

Ключові поняття: самостійна робота здобувачів, робота за зразком, конструктивно-варіантна робота, евристична робота, творчо-дослідна робота.

10.1. Основні компоненти навчально-дослідної роботи здобувачів

Навчально-дослідна робота здобувачів – засіб підвищення підготовки фахівця, вид дослідницької діяльності, яка виконується в межах навчально-виховного процесу і передбачена навчальним планом ЗВО і носить обов'язковий характер.

Найпоширенішими є такі види учнівської навчально-дослідницької роботи: реферати, курсові та дипломні роботи.

Реферат – це науково-технічний документ, який містить вичерпну систематизовану інформацію за вибраною темою (приблизно на 25–60 сторінках формату А4), передбачає виклад матеріалу на основі спеціально підібраної літератури та самостійно проведеного дослідження.

Реферат необхідно оформлювати відповідно до Державного стандарту України. Необхідно неухильно дотримуватися порядку подання окремих видів текстового матеріалу, таблиць, формул та ілюстрацій.

Структура реферату

- титульний аркуш;
- зміст;
- вступ;
- суть реферату (основна частина);
- висновки;
- список використаних джерел (перелік посилань);
- додатки (за необхідності).

Курсова робота – це перше наукове дослідження самостійного характеру, яке може мати теоретичний або дослідно-експериментальний характер. Продовженням навчального дослідження на більш високому рівні є дипломна робота бакалавра чи магістра.

У практиці роботи ЗВО найпоширенішими є такі форми навчально-дослідницької роботи здобувачів:

- завдання, лабораторні роботи з елементами наукового дослідження;
- курсові та дипломні роботи;
- завдання пов'язані з практикою;
- виконання індивідуальних планів кафедр;
- виступи на лекціях, семінарських заняттях;

- участь у науково-практичній, науково-теоретичній, науково-методичній конференціях;
- дискусія з наукової проблеми;
- конкурси на кращу роботу здобувачів;
- виставки кращих робіт здобувачів;
- публікації результатів дослідження у наукових виданнях;
- виготовлення навчального роликів, стендів, плакатів, розробка проектів, моделей тощо.

10.2. Сутність та види науково-дослідної роботи у закладі вищої освіти

Науково-дослідницька робота здобувачів - складова професійної підготовки, що передбачає навчання здобувачів методології і методики дослідження, а також систематичну участь у дослідницькій діяльності, озброєння технологіями і вміннями творчого підходу до дослідження певних наукових проблем.

Науково-дослідницька робота полягає у пошуковій діяльності, що розкривається насамперед у самостійному творчому дослідженні. Така діяльність спрямована на пояснення явищ і процесів, установлення їх зв'язків і відношень, теоретичне й експериментальне обґрунтування фактів, виявлення закономірностей за допомогою наукових методів пізнання. Унаслідок пошукової діяльності суб'єктивний характер «відкриттів» здобувачів може набувати певної об'єктивної значущості та новизни.

Взаємопов'язаними елементами науково-дослідницької роботи здобувачів є:

- навчання здобувачів елементів дослідницької діяльності, організації та методики наукової творчості;
- наукові дослідження, що здійснюються здобувачі під керівництвом професорів і викладачів.

Завдання науково-дослідницької роботи здобувачів у ЗВО полягає у розвитку у них умінь пошукової, дослідницької діяльності, творчого розв'язання навчально-виховних завдань під час роботи у школі, а також у формуванні вмінь застосування методів наукових досліджень на практиці.

У практиці роботи ЗВО найпоширенішими є такі види науково-дослідницької роботи здобувачів: дослідження, пов'язані з виконанням навчальних завдань; наукові гуртки, проблемні групи, об'єднання; написання курсових, дипломних, магістерських робіт, участь у всеукраїнському конкурсі наукових робіт здобувачів вищої освіти та всеукраїнській олімпіаді тощо.

Дослідження, пов'язані з виконанням навчальних завдань, формують у здобувачів досвід наукового проведення лабораторних робіт, збирання експериментального матеріалу для практичних занять. Одночасно здобувачі здобувають досвід вивчення та критичного аналізу наукової літератури. Важливе розвивальне значення має виконання індивідуальних навчально -

дослідницьких завдань (ІНДЗ) творчого характеру із суспільних, психолого-педагогічних та профільних дисциплін .

Наукові гуртки, проблемні групи, об'єднання сприяють оволодінню здобувачами науковими методами пізнання, дослідження, написанню наукових доповідей, створенню повідомлення про виконану роботу, участі у різноманітних виставках, олімпіадах, конкурсах наукових робіт, обговоренню наукових питань, виступам із результатами досліджень на наукових конференціях здобувачів вищої освіти.

Як активні учасники наукових гуртків, проблемних груп, здобувачі самостійно виконують завдання різної складності в лабораторіях, інститутах, на підприємствах під час навчальних і наукових експериментів тощо.

Курсові, дипломні і магістерські роботи є видом науково- дослідницької роботи, який потребує від здобувачів уміння сформулювати тему, обрати методику дослідження, організувати і провести його, здійснити якісний і кількісний аналіз отриманих результатів, аргументувати свої висновки, оформити результати дослідження.

Написання *курсової, дипломної чи магістерської роботи* здійснюється в кілька етапів:

Вибір теми. Тематику курсових і дипломних робіт, як правило, розробляє кафедра. Кожен здобувач може обрати будь-яку тему дослідження у переліку або запропонувати свою, яку затверджує кафедра.

Входження у тему. Здобувач займається пошуком джерел за темою дослідження, складає список літератури.

Складання плану роботи. Визначивши коло питань і послідовність їх висвітлення в дослідженні, здобувач обирає методи дослідження, проведення експерименту, формулює мету, завдання, об'єкт, предмет дослідження, гіпотезу, планує етапи роботи.

Аналіз результатів теоретичного й експериментального дослідження, *формулювання висновків і рекомендацій.*

Курсова (дипломна) робота містить вступ, основні розділи, у яких розкривається тема, висновки.

У вступі здобувач висвітлює: актуальність теми, історію її вивчення та рівень дослідження в сучасній науці, об'єкт і предмет дослідження, його мету і завдання, методи дослідження, його наукову новизну та практичне значення.

У розділах наукової роботи здобувач розкриває дослідження обраної теми, всебічно аналізує погляди вчених, які працюють над цією проблематикою, викладає й аргументує власний погляд на об'єкт вивчення, описує методику дослідження, аналізує одержані результати. В останніх абзацах кожного розділу він підсумовує нагромаджені спостереження, тобто робить висновки за змістом розділу.

У загальних висновках здобувач підбиває остаточні підсумки наукового дослідження, узагальнює і висвітлює здобуті результати, можливі шляхи їх практичного втілення.

Магістерська робота є підсумком самостійної дослідницької діяльності здобувача магістратури. Особливість її полягає у чітко вираженому індивідуальному характері.

Магістерська робота - кваліфікаційний науково-практичний доробок, що містить математично обґрунтовані теоретичні чи експериментальні результати, наукові положення і свідчить про спроможність здобувача самостійно проводити наукові дослідження в обраній галузі знання.

Результати досліджень мають бути апробованими у вигляді публікацій у періодичних виданнях та наукових збірниках, доповідях на наукових або науково-практичних конференціях тощо.

Набуття досвіду науково-дослідної роботи з профілювальних і особливо з психолого-педагогічних дисциплін може започаткувати серйозні наукові пошуки і стати справою життя майбутнього магістра.

Питання і завдання для самоконтролю знань

1. Що собою уявляє навчально-дослідна робота здобувачів?
2. Які основні види учнівської навчально-дослідницької роботи?
3. У яких формах здійснюється навчально-дослідницька робота здобувачів?
4. Обґрунтуйте доцільність науково-дослідницької роботи здобувачів у ЗВО. У яких видах та формах здійснюється науково-дослідницька робота здобувачів?
5. Назвіть етапи виконання науково-дослідницької діяльності здобувачів у ЗВО.

Практичні завдання до розділу 10

Завдання 1. Поділіть базу знань теми на дві групи: 1) важливо засвоїти; 2) бажано засвоїти. Відобразіть цей розподіл у формі таблиці.

Завдання 2. Складіть термінологічний словник елементів бази знань теми, пам'ятаючи, що термінологічний словник це – перелік основних термінів теми з наведенням визначення кожного поняття.

Завдання 3. Складіть конспект теми, у конспекті намагайтеся відобразити й своє ставлення до проблемних питань.

Завдання 4. Дайте характеристику видів навчально-дослідних робіт здобувачів і доповніть табл.10.1 необхідною інформацією.

Таблиця 10.1 – Види навчально-дослідних робіт здобувачів

Назва	Суть	Вимоги
Реферат	науково-технічний документ, який містить вичерпну систематизовану інформацію за вибраною темою, передбачає виклад матеріалу на основі спеціально підібраної літератури та самостійно проведеного дослідження	Структура реферату: – титульний аркуш; – зміст; – вступ; – суть реферату (основна частина); – висновки; – список використаних джерел (перелік посилань); – додатки (за необхідності).
Курсова робота	???	???
???	???	???

Завдання 5. Складіть схему щодо написання курсової, дипломної чи магістерської роботи, у якій відобразить послідовність та зміст кожного з етапів, доповніть схему необхідною інформацією (рис.10).

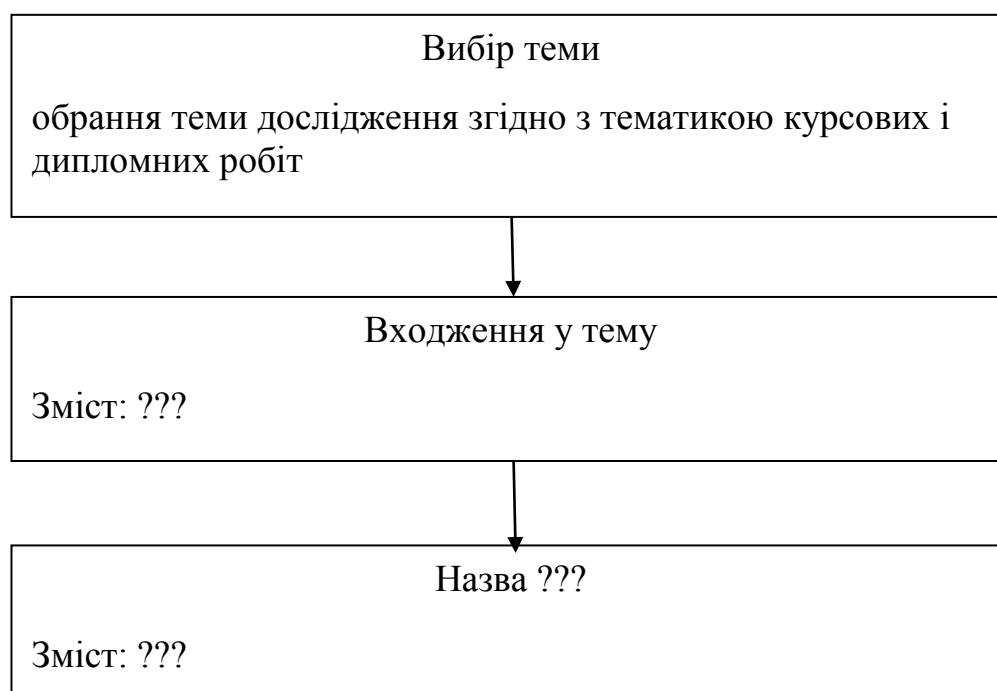

Рисунок 10.1– Етапи написання курсової, дипломної чи магістерської роботи

Розділ 11. ОРГАНІЗАЦІЯ ВИХОВНОЇ РОБОТИ У ЗАКЛАДІ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Мета: сформувані уявлення про сутність процесу виховання учнівської молоді у вищій школі.

Вивчаючи тему, зверніть увагу на зміст та організацію виховної роботи у вищій школі, на сутність закономірності педагогічного процесу у ЗВО, шляхи втілення парадигми національного виховання учнівської молоді. Вам необхідно засвоїти визначення понять «виховання», «виховний вплив», «розвиток», «самовиховання», «перевиховання».

Ключові поняття: виховання, національне виховання, принципи виховання, виховна робота, парадигма національного виховання, виховний вплив, самовиховання, перевиховання.

11.1. Психологічні особливості віку здобувачів вищої освіти і проблема виховання у вищій школі

Вік здобувачів (17—23 роки) охоплює і пізньодитячий, юнацький період, і частину дорослого етапу в розвитку і становленні людини. Здобувач може характеризуватися такими вимірами: психологічним (характер, темперамент, воля, здібності); біологічним (фізичні дані, тип вищої нервової діяльності, безумовні рефлекси, інстинкти). Ці чинники детерміновані спадковістю і вродженими задатками; соціальним середовищем (місце в соціумі, національність).

Вік здобувачів характеризується найбільш сприятливими умовами для психологічного, біологічного і соціального розвитку. В цей період найвища швидкість пам'яті, реакції, пластичність у формуванні навичок. Пізнавальні інтереси здобувачів набувають професійної спрямованості. Інтенсивно розвивається увага, особливо довільна спостережливість, зростає значення абстрагованого, словесно-логічного, навмисного запам'ятовування. Розумова діяльність набуває більшого рівня узагальнення та абстрагування, що є необхідною передумовою формування теоретичного мислення. Для здобувачів характерні схильність філософського ставлення до явищ життя, критичність мислення.

В особистості на цьому етапі домінантним є становлення характеру та інтелекту. Активно розвиваються морально-ціннісні й естетичні почуття. Швидко освоюються соціальні ролі дорослого: громадянські, професійні, економічні, сімейні. Формуються і закріплюються схильності, інтереси. Визначаються життєві цілі й прагнення. Досягається високий рівень розвитку

фізичних та інтелектуальних сил, активно зростають творчі можливості, збагачується емоційно-чуттєвий зміст.

Саме у цьому віці відбувається перегляд ціннісно-духовних категорій, аксіологічна переорієнтація. Посилюється усвідомленість, об'єктивна позитивізація мотивів поведінки. Формуються і зміцнюються позитивні особистісні риси — відповідальність, почуття обов'язку, цілеспрямованість, наполегливість, самостійність, уміння регулювати свої почуття, бажання, схильності. Вік здобувачів, за Б.Г. Ананьєвим, є сенситивним періодом для розвитку основних соціогенних можливостей.

Розвиток особистості здобувача на різних курсах має певні особливості.

На першому курсі відбувається адаптація колишнього абітурієнта до форм колективного життя. Поведінці здобувача притаманний високий рівень конформізму. У першокурсників відсутній диференційований підхід до власних ролей.

Другий курс є періодом напруженішої навчальної діяльності здобувачів. У життя другокурсників інтенсивно входять усі форми навчання і виховання. Здобувачі отримують загальну підготовку, формуються їхні широкі запити і потреби. Процес адаптації до середовища здебільшого завершено.

На третьому курсі починається спеціалізація, поглиблюється інтерес до наукової роботи. У цей період звужується сфера інтересів особистості.

На четвертому курсі здобувачі ознайомлюються зі спеціальністю в період навчальної практики. Їхній поведінці властивий інтенсивний пошук раціональних шляхів і форм спеціальної підготовки; відбувається переоцінка цінностей.

П'ятий курс – перспектива швидкого закінчення навчального закладу – формує чіткі практичні установки на майбутній вид діяльності. З'являються нові цінності, пов'язані з матеріальним і сімейним становищем, місцем роботи тощо. Здобувачі поступово відходять від колективних форм життя.

Постійне вивчення та урахування індивідуально-психологічних особливостей учнівської молоді дає змогу ефективно вибудовувати навчально-виховний процес у вищій школі.

11.2. Сутність та зміст процесу виховання учнівської молоді

Процес виховання – це динамічне складне педагогічне явище, яке здійснюється на основі цілеспрямованого і організованого впливу на розум, почуття, волю вихованця з метою формування всебічно і гармонійно розвинутої його особистості. Зміст процесу виховання полягає в тому, щоб те зовнішнє, об'єктивне, найкраще, що є в соціальному досвіді, стало суб'єктивним, тобто перетворилося на погляди і переконання, вчинки і поведінку особистості.

Процес виховання не можна вважати стихійним, хаотичним явищем. Він підпорядкований певним діалектичним закономірностям і має свою структуру, компоненти якої між собою тісно пов'язані (рис.11.1).

Принципи виховання – це вихідні положення, що визначають основні вимоги до процесу виховання особистості учня, до його змісту, організації, форм, методів и прийомів.

До основних принципів виховання відносять:

1. Принцип народності передбачає єдність загальнолюдських і національних цінностей; забезпечення національної спрямованості виховання; оволодіння духовними багатствами свого народу: мовою, традиціями, звичаями, національно-етнічною культурою; шанобливе ставлення до національних надбань тих народів, які мешкають в Україні.

2. Принцип демократичності потребує подолання авторитарного стилю виховання; забезпечення співробітництва вихователів і вихованців; врахування думки колективу й кожної особистості; виховання особистості як вищої природної і соціальної цінності; формування колективу на засадах волі і прагнень його членів; у цілому формування вільної особистості.

3. Принцип природовідповідності спрямований на врахування багатогранної природи людини, особливостей її анатомо-фізіологічного і психічного розвитку.

4. Принцип гуманізації передбачає створення оптимальних умов для інтелектуального і соціального розвитку кожного вихованця; виявлення глибокої поваги до людини; визнання природного права кожної особистості на свободу, на соціальний захист, на розвиток здібностей і вияв індивідуальності, на самореалізацію фізичних, психічних і соціальних потенцій, на створення соціально-психічного фільтра проти руйнівних впливів негативних чинників навколишнього природного і соціального середовища; виховання у молоді почуттів гуманізму, милосердя, добротності.

5. Принцип неперервності впливає з того, що виховання є багатограним і багатофакторним процесом, який не обмежується ні часовими, ні віковими рамками; виховання здійснюється з часу народження і триває впродовж усього життя; соціальне і природне середовище, діяльність особистості так чи інакше впливають на формування певних якостей; процес навчання — важливий чинник виховання як через зміст навчального матеріалу, так і через організацію діяльності.

6. Принцип індивідуалізації та диференціації: врахування у навчально-виховному процесі індивідуальних особливостей фізичного, психічного і соціального розвитку особистості; застосування засобів впливу на особистість з урахуванням її індивідуальних фізичних і соціально-психічних властивостей; моделювання на основі індивідуальних потенцій групових та індивідуальних програм розвитку, стимулювання фізично-оздоровчої, предметно-практичної, навчально-пізнавальної, соціально-комунікативної, орієнтаційно-оцінної діяльності вихованців.

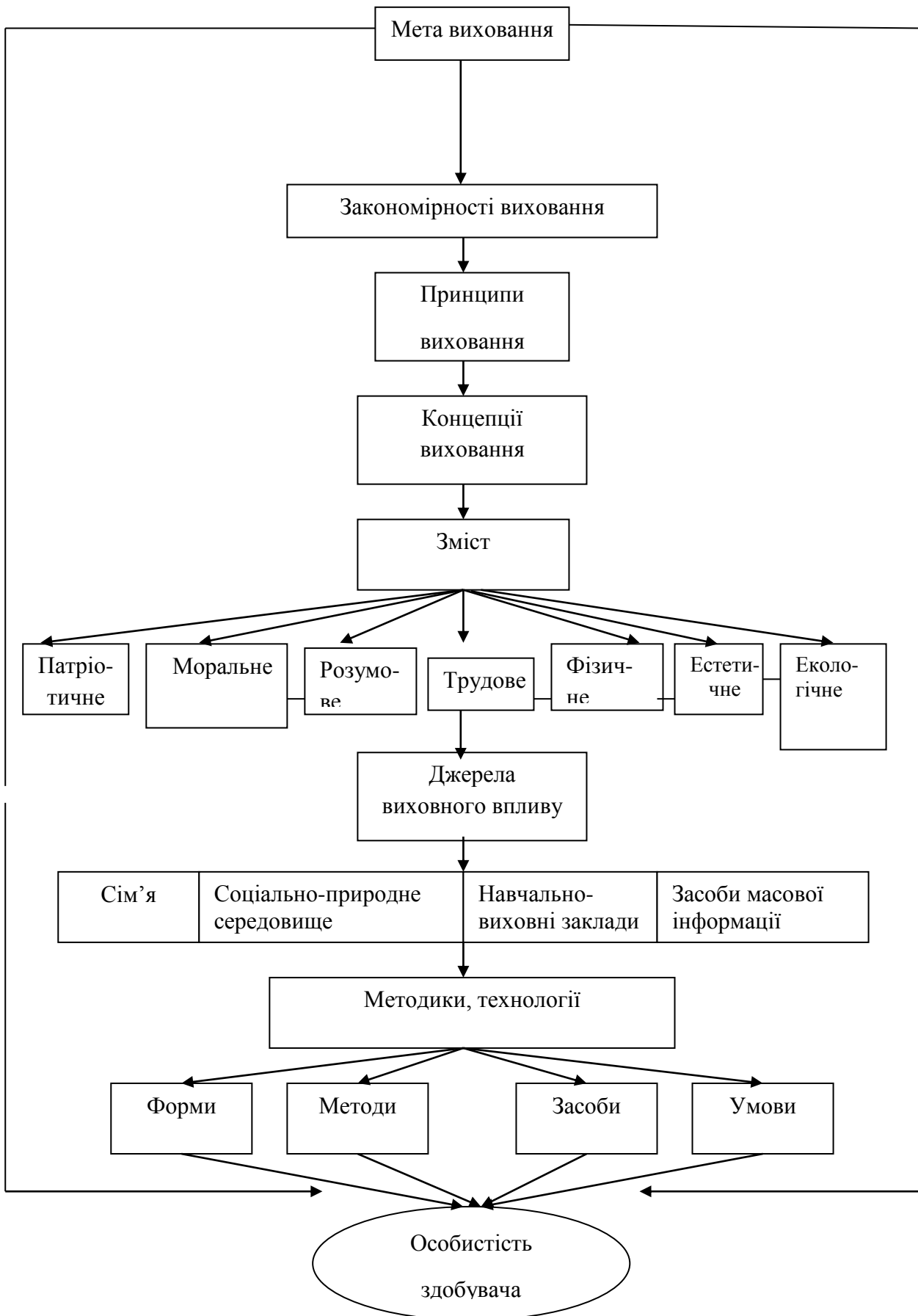

Рисунок 11.1– Структура процесу виховання

7. Принцип єдності виховання і життєдіяльності: процес виховання — не відокремлена сфера діяльності уособлених людей, він є цілісною системою організації життєдіяльності дітей і дорослих у сім'ї, школі, на виробництві, в соціально-природному середовищі; кожен компонент такої діяльності певним чином впливає на формування тих чи тих якостей особистості; організовуючи будь-який вид діяльності, необхідно дбати, щоб вона несла в собі виховний потенціал.

8. Принцип етнізації передбачає наповнення виховання національним змістом, спрямованим на формування національної свідомості і національної гідності; створення умов для дітей усіх національностей, що є громадянами України, навчатися рідною мовою, вивчати традиції, звичаї, обряди свого народу; забезпечувати умови для відчуття етнічної причетності до свого народу, його культури, формування рис національної ментальності; виховувати в молоді почуття соціальної відповідальності за збереження, примноження і продовження етнічної культури.

9. Принцип послідовності і систематичності вимагає забезпечувати певний вплив на особистість дитини з урахуванням її вікових можливостей і розвитку, поступово розширювати систему вимог до діяльності; забезпечувати доцільну єдність вимог до вихованця з боку вихователів (членів сім'ї, учителів та ін.): створювати оптимальні умови для вияву самостійності вихованця під час розв'язання виховних завдань, дбаючи про розумне педагогічне керівництво.

10. Принцип культуровідповідності передбачає невід'ємний зв'язок виховання з культурними надбаннями людства і, зокрема, свого народу: знання загальнолюдських багатств у царині культури, особливостей розвитку та становлення національної культури і її взаємозв'язку з загальнолюдською, знання історії свого народу, його культури; забезпечення духовної єдності та спадкоємності поколінь.

11.3. Основні напрямки виховної роботи у закладах вищої освіти

Основними напрямками виховної роботи у ЗВО є: формування наукового світогляду; громадянське та патріотичне виховання; правове виховання; моральне виховання; художньо-естетичне, трудове, фізичне виховання; екологічне виховання і таке інше.

До них належать:

- національне, громадянське виховання;
- професійне виховання (професійно-педагогічне);
- моральне виховання;
- розумове виховання;
- художньо-естетичне виховання;
- соціально-правове виховання;
- екологічне виховання;
- фізичне виховання.

Стрижневим завданням всієї системи виховання в Україні є виховання громадянина своєї держави. Тому у ЗВО суттєвим є використання теоретичної парадигми національного виховання, запропонованої В.Гнатюком, через тріаду рис особистості «громадянин – патріот – гуманіст» (рис.11.2)

Рисунок 11.2– Структура національного виховання

Шляхами втілення вищезгаданих напрямів виховання у життя здобувачів можуть бути:

1. Ілюстративний шлях. Здобувачі повинні наочно бачити реалізацію соціальних норм у поведінці людей навколо, особливо тих, з якими вони зустрічаються у стінах ЗВО. Роль викладача – бути зразком виконання своїх обов'язків і трудової дисципліни, культури взаємин і професійно-педагогічного спілкування.

2. Декларативний шлях – це вербалізація норм, роз'яснення сутності правил, аргументація їхньої значущості, доказовість необхідності їхнього виконання. Педагогічним методом для цього слугує переконання.

3. Діяльнісно-практичний шлях – це організаційно-практичні зусилля педагогічного колективу на втілення норм і правил у життя, на виховання поведінки здобувачів, на виховання їхніх вчинків. Вчинок – це одиниця

поведінки як акт морального самовизначення здобувача щодо людей, суспільства, самого себе.

Усі напрямки та шляхи виховання особистості мають створити гармонійну цілісність, забезпечити єдність виховного процесу у державі. Ефективна реалізація всіх напрямків виховання дає можливість формувати гармонійно і всебічно розвинену особистість.

Питання і завдання для самоконтролю знань

1. Які психологічні особливості віку здобувачів вищої освіти?
2. Яка основна мета виховання учнівської молоді?
3. У чому полягає найголовніший прийом виховання?
4. У чому полягає сутність і зміст процесу виховання здобувачів?
5. Назвіть шляхи національного виховання.

Практичні завдання до розділу 11

Завдання 1. Поділіть базу знань теми на дві групи: 1) важливо засвоїти; 2) бажано засвоїти. Відобразіть цей розподіл у формі таблиці.

Завдання 2. Складіть термінологічний словник елементів бази знань теми, пам'ятаючи, що термінологічний словник це – перелік основних термінів теми з наведенням визначення кожного поняття.

Завдання 3. Складіть конспект теми, у конспекті намагайтеся відобразити й своє ставлення до проблемних питань.

Завдання 4. Дайте характеристику особливостей розвитку особистості здобувача на різних курсах і доповніть табл. 11.1 необхідною інформацією.

Таблиця 11.1 – Особливості розвитку особистості здобувача на різних курсах

Курс навчання	Особливості розвитку
Перший курс	соціально-психологічна та дидактична адаптація колишнього абітурієнта до ЗВО; поведінці здобувача притаманний високий рівень конформізму; відсутній диференційований підхід до власних ролей
Другий курс	???
???	???

Завдання 5. Дайте характеристику принципів виховання учнівської молоді і доповніть табл. 11.2 необхідною інформацією.

Таблиця 11.2 – Принципи виховання молоді у закладах вищої освіти

Назва	Зміст
Принцип народності	Єдність загальнолюдських і національних цінностей; забезпечення національної спрямованості виховання; оволодіння духовними багатствами свого народу: мовою, традиціями, звичаями, національно-етнічною культурою; шанобливе ставлення до національних надбань тих народів, які мешкають в Україні.
Принцип демократичності	???
???	???

Задання 6. Дайте характеристику шляхів виховання громадянина України і доповніть табл. 11.3 необхідною інформацією.

Таблиця 11.3 – Шляхи виховання громадянина України

Назва	Зміст
Ілюстративний шлях	Здобувачі повинні наочно бачити реалізацію соціальних норм у поведінці людей навколо, особливо тих, з якими вони зустрічаються у стінах ЗВО. Роль викладача – бути зразком виконання своїх обов'язків і трудової дисципліни, культури взаємин і професійно-педагогічного спілкування
Декларативний шлях	???
???	???

Завдання 7. Виконайте дидактичний тест

Інструкція. Виберіть правильну відповідь з поданих можливих варіантів

1. Виховання – це:

- а) процес постійного духовного збагачення, удосконалення особистості;
- б) процес підготовки здобувача до життя і праці;
- в) процес озброєння людиною певних знань, умінь і навичок;
- г) формування світогляду, необхідних знань і здібностей здобувача;
- д) цілеспрямований і організований вплив на розум, почуття, волю вихованця з метою формування всебічно і гармонійно розвиненої його особистості.

2. З перерахованих альтернатив виберіть ті, які визначають основні напрями виховного процесу в ЗВО є:

а) національне;	з) виробниче;
б) професійне;	и) соціально-правове;
в) індивідуальне;	ж) художньо-естетичне;
г) моральне;	і) екологічне;
д) біологічне;	ї) фізичне;
є) розумове;	й) колективне.

3. Принципи виховання — це:

- а) основні положення, які визначають навчально-виховний процес;
- б) керівні ідеї виховної роботи у вищій школі;
- в) основні закономірності, які дозволяють викладачу досягти кращих результатів розвитку особистості здобувача;
- г) вихідні положення, що визначають загальні вимоги до процесу виховання особистості учня, до його змісту, організації, форм, методів і прийомів;
- д) керівні положення, які відображають взаємодію викладача та здобувачів.

4. До основних принципів виховання відносять:

- а) систематичність, доступність, наочність, комплексність, наполегливість;
- б) створення позитивного мікроклімату в колективі, вимогливість викладача, гуманізм, рішучість;
- в) цілеспрямованість, планомірність, системність, моральний вплив;
- г) народність, демократичність, гуманізм, неперервність, систематичність, єдності виховання і життєдіяльності, індивідуалізації;
- д) створення сприятливих умов для виховання, демократизм, наполегливість викладача, міцність засвоєння навичок поведінки?

5. Методи виховання — це:

- а) комплекс прийомів, які використовує викладач для наведення порядку;
- б) сплановані й розраховані заздалегідь виховні ситуації та проблеми;
- в) сукупність способів та прийомів, які використовує викладач для досягнення виховної мети;

г) сукупність прийомів та засобів, які використовує викладач для підвищення свідомості й активності здобувачів; прийоми вольового впливу на здобувачів, які вчать і поводять себе дуже погано.

б) Засоби виховання – це:

- а) різноманітні види діяльності викладача та здобувачів;
- б) знання, уміння, навички викладача;
- в) норми і правила поведінки;
- г) наочні посібники, книги, телебачення, радіо;
- д) засоби мистецтва, слово викладача, ігри, громадська робота, фізкультурно-спортивна робота, самодіяльність, наочні посібники, книги, телебачення, радіо.

7. До якого принципу виховання належить правило: «оволодіння духовними багатствами свого народу: мовою, традиціями, звичаями, національно-етнічною культурою; шанобливе ставлення до національних надбань тих народів, які мешкають в Україні»:

- а) демократичності;
- б) гуманізації;
- в) етнізації;
- г) народності;
- д) природовідповідності?

8. Принцип індивідуалізації та диференціації передбачає:

а) врахування багатогранної природи людини, особливостей її анатомо-фізіологічного і психічного розвитку;

б) врахування у навчально-виховному процесі особливостей фізичного, психічного і соціального розвитку особистості; застосування засобів впливу на особистість з урахуванням її особливостей;

в) забезпечення певного впливу на особистість здобувача з урахуванням вікових можливостей і розвитку, поступово розширювати систему вимог до діяльності; забезпечувати доцільну єдність вимог до вихованця зі сторони вихователів.

9. Який принцип потребує виховання особистості як вищої природної і соціальної цінності; подолання авторитарного стилю виховання; забезпечення співробітництва вихователів і вихованців формування колективу на засадах волі і прагнень його членів; в цілому формування вільної особистості:

- а) демократичності;
- б) гуманізації;
- в) етнізації;
- г) народності;
- д) природовідповідності?

10. Який принцип передбачає виховання у молоді почуттів милосердя, доброчинності, глибокої поваги до людини; визнання природного права кожної особистості на свободу та соціальний захист:

- а) демократичності;

- б) гуманізації;
- в) етнізації;
- г) народності;
- д) природовідповідності.

11 Принцип послідовності і систематичності вимагає:

а) врахування багатогранної природи людини, особливостей її анатомо-фізіологічного і психічного розвитку;

б) врахування у навчально-виховному процесі особливостей фізичного, психічного і соціального розвитку особистості; застосування засобів впливу на особистість з урахуванням її особливостей;

в) забезпечення певного впливу на особистість учня з урахуванням її вікових можливостей і розвитку, поступово розширювати систему вимог до діяльності; забезпечувати доцільну єдність вимог до вихованця зі сторони вихователів.

12. Основними компонентами процесу виховання є:

а) цільовий; операційно-діяльнісний; змістовний;

б) змістовний; інтелектуальний, операційно-діяльнісний; цільовий, змістовний; аналітико-результативний.

в) операційно-діяльнісний; цільовий, змістовний; аналітико-результативний.

13. Національне виховання передбачає формування таких рис особистості:

а) громадянин, патріот, гуманіст;

б) інтелектуал; патріот, гуманіст;

в) патріот; гуманіст, естет.

14. Шляхами втілення напрямів виховання у життя здобувачів можуть бути:

а) ілюстративний, гуманістичний, діяльнісно-практичний;

б) національний, ілюстративний, декларативний, гуманістичний, діяльнісно-практичний;

в) декларативний, ілюстративний, діяльнісно-практичний.

15. У чому полягає сутність діяльнісно-практичного шляху втілення напрямів виховання здобувачів:

а) здобувачі повинні наочно бачити реалізацію соціальних норм у поведінці людей навколо, особливо тих, з якими вони зустрічаються у стінах ЗВО;

б) вербалізація норм, роз'яснення сутності правил, аргументація їхньої значущості;

в) організація зусиль педагогічного колективу на втілення норм і правил у життя, на виховання поведінки здобувачів, на виховання їхніх вчинків?

16. У чому полягає сутність ілюстративного шляху втілення напрямів виховання здобувачів:

а) здобувачі повинні наочно бачити реалізацію соціальних норм у поведінці людей навколо, особливо тих, з якими вони зустрічаються у стінах ЗВО;

б) вербалізація норм, роз'яснення сутності правил, аргументація їхньої значущості;

в) організація зусиль педагогічного колективу на втілення норм і правил у життя, на виховання поведінки здобувачів, на виховання їхніх вчинків?

17. У чому полягає сутність декларативного шляху втілення напрямів виховання здобувачів:

а) здобувачі повинні наочно бачити реалізацію соціальних норм у поведінці людей навколо, особливо тих, з якими вони зустрічаються у стінах ЗВО ;

б) вербалізація норм, роз'яснення сутності правил, аргументація їхньої значущості;

в) організація зусиль педагогічного колективу на втілення норм і правил у життя, на виховання поведінки здобувачів, на виховання їхніх вчинків?

18. З перерахованих альтернатив виберіть ті, які складають сутність понять громадянин, патріот, гуманіст:

а) доброта;

б) громадська свідомість;

в) сприйняття української ідеї;

г) толерантність, щирість;

д) взаємодопомога, принциповість;

е) готовність до захисту держави;

є) дотримання конституції;

ж) громадська активність;

з) громадський обов'язок;

и) повага до історичної пам'яті;

і) сумлінність, справедливість;

ї) любов до рідної культури і мови;

й) громадська гідність.

Розділ 12. ВИМОГИ ДО ПРОФЕСІЇ ПЕДАГОГА. СКЛАДОВІ ПЕДАГОГІЧНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ

Мета: сформувати уявлення про вимоги до професії педагога, складові педагогічної майстерності.

Вивчаючи тему, зверніть увагу на сутність, зміст та функції педагогічної діяльності викладача вищої школи, специфіку предмета діяльності педагога, структуру педагогічної культури викладача, особливості педагогічного спілкування.

Ключові поняття: мета педагогічної діяльності, педагог, здобувач, зміст та функції педагогічної діяльності викладача вищої школи, результат педагогічної діяльності, педагогічна культура викладача, педагогічне спілкування.

12.1. Сутність, зміст та функції педагогічної діяльності викладача вищої школи

Професія викладача вищого навчального закладу – одна із найбільш творчих і складних професій, в яких поєднано науку та мистецтво. Ця професія споріднена з працею письменника (творчість у підготовці матеріалу), режисера і постановника (створення замислу і його реалізація), актора (в педагогічній діяльності інструментом є особистість викладача), педагога, психолога та науковця.

Діяльність викладача вищої школи має високу соціальну значущість і займає одне з центральних місць у державотворенні, формуванні національної свідомості і духовної культури українського суспільства. Професійна педагогічна діяльність викладача може розглядатися як цілісна динамічна система. Н.В.Кузьміна виділяє структурні складники і функціональні компоненти педагогічної діяльності. Ця модель містить п'ять структурних елементів: суб'єкт педагогічного впливу, об'єкт педагогічного впливу, предмет їх спільної діяльності, цілі навчання, засоби педагогічної комунікації. Ці компоненти складають систему, бо ні один з них не може бути замінений іншим або їх сукупністю. Всі вони знаходяться у прямій та зворотній взаємозалежності.

Отже, праця викладача закладу вищої освіти (ЗВО) являє собою свідому, доцільну діяльність щодо навчання, виховання і розвитку здобувачів. Вона є двобічною – спеціальною та соціально-виховною. Обидві вказані передумови потрібно розглядати у органічній єдності. Спеціальна характеристика викладацької діяльності відображає зв'язок із суспільним розподілом праці. Соціально-виховний аспект викладацької праці пов'язаний з ідеологічними принципами суспільства. Професійна діяльність має свою специфіку, яка полягає, головним чином, у наступному:

1. У сукупності певних фізичних та інтелектуальних сил і здібностей педагога, завдяки яким він успішно здійснює доцільну діяльність щодо виховання і навчання здобувача. Серед них найважливішими є організаторські здібності.

2. У своєрідності об'єкта педагогічної праці, який одночасно стає суб'єктом цієї діяльності. Активність здобувачів як суб'єктів педагогічної праці багато в чому визначається рівнем їх організаційних знань та вмій.

3. У своєрідності засобів праці викладача, значна частина яких духовні.

4. У специфіці взаємозв'язку між трьома підсистемами (сукупність інтелектуальних і фізичних сил педагога, сукупність певних даних об'єкта праці і сукупність засобів та структури діяльності).

Таким чином, праця викладача ЗВО – це висококваліфікована розумова праця щодо підготовки й виховання кадрів спеціалістів вищої кваліфікації з усіх галузей народного господарства, інтелектуальної еліти суспільства,

української інтелігенції. В ній органічно поєднані знання та ерудиція вченого і мистецтво педагога, висока культура та інтелектуальна, моральна зрілість, усвідомлення обов'язку і почуття відповідальності.

Функціональними компонентами педагогічної діяльності, на думку Н.Кузьміної, є гностичний, проектувальний, власне конструктивний, організаторський і комунікативний компоненти.

Гностичний компонент пов'язаний зі сферою знань педагога (ідеться про знання не лише навчального предмету, а й засобів педагогічної комунікації, психологічних особливостей особистості, психології власної діяльності тощо).

Проектувальний компонент містить віддалені, перспективні цілі навчання та виховання, а також стратегії та способи їх досягнення.

Конструктивний компонент розкриває особливості конструювання педагогом власної діяльності та діяльності тих, хто навчається, з урахуванням близьких (урок, заняття, цикл занять) цілей навчання і виховання.

Організаторський компонент характеризує вміння педагога організовувати діяльність як тих, хто навчається, так і власну.

Комунікативний компонент розкриває специфіку взаємодії викладача зі здобувачами у контексті досягнення педагогічних цілей, забезпечення ефективності педагогічної діяльності.

Усі названі компоненти взаємопов'язані. Мало того, іноді вони досить сильно переплітаються, їх часто описують через систему відповідних умінь педагога.

У процесі педагогічної діяльності реалізуються різноманітні функції, які в сумарному вигляді дають уявлення про її структуру, а також про систему знань і умінь, якими повинен володіти кожен викладач для більш плідної роботи. Спираючись на дослідження Ю. К., Бабанського, Н. В. Кузьміної, В.А.Сластьонина, І.Ф.Харламова, у педагогічній діяльності можна виділити наступні функції: планово-проектувальну, виховно-розвиваючу, освітню, організаторську, комунікативну, діагностичну, аналітичну, соціальну, професійну.

Планово-проектувальна функція означає початок діяльності. У будь-якому підрозділі ЗВО вона планується на певний період часу. Перед тим як розробити план, необхідно здійснити діагностику вихідного стану об'єкта, встановити досягнення, з'ясувати невирішені питання. Далі необхідно зважити сили і можливості учасників педагогічного процесу. Тільки в цьому випадку плани і проекти будуть реальні і здійсненні. Планово-проектувальних функція фактично є початковою і займає значну питому вагу в роботі викладача вищої школи. Йому доводиться розробляти навчально-тематичні плани, навчальні програми, якщо відсутні типові, робочі програми, плани виховної, науково-дослідної роботи.

Виховно-розвиваюча та освітня функції органічно взаємопов'язані, складають ядро педагогічної діяльності. Від ступеня, повноти розв'язання

завдань навчання, виховання, розвитку здобувачів фактично залежить рівень їх професійної підготовки.

Організаторська функція матеріалізується в організаторській діяльності викладача зі здобувачами, колегами, іншими особами у процесі розв'язання різноманітних задач – навчання, виховання, організації спілкування, діяльності, формуванні колективу.

Комунікативна функція проявляється в умінні викладача організувати спілкування, контакти, взаємодію з суб'єктами освітнього процесу у вищій школі.

Діагностична функція реалізується у процесі вивчення здобувачів, визначення їх рівня розвитку, вихованості, навченості в широкому і більш вузькому значенні. До діагностики доцільно звертатися на різних етапах педагогічної діяльності, так як створюється можливість вчасно внести необхідну корекцію.

Аналітична функція є фундаментом будь-якого виду педагогічної діяльності. Без аналізу, причому об'єктивного, досвіду роботи колег, стану навченості, вихованості, розвитку здобувачів, рефлексії себе і своєї діяльності неможлива науково поставлена діагностика, неупереджена оцінка виявлених успіхів і недоліків, коригування колишніх і визначення нових завдань.

Соціальна функція пов'язана з передачею соціально цінного досвіду старшого покоління, підготовкою здобувачів до сімейного життя, виконання різних соціальних ролей, до життя і діяльності в конкретній суспільній формації.

12.2. Специфіка предмета діяльності педагога

Предметом діяльності педагога завжди є діяльність тих, хто навчається, адже саме її він має організувати та регулювати відповідно до нормативних цілей та завдань навчання, виховання та розвитку, які підпорядковані загальній меті – сформувати їх морально-духовний світ.

Кожне нове покоління опановує досягнення людської культури через діяльність, яка аналогічна (проте не тотожна) тій, що сприяла появі цих досягнень. Отже, зміст діяльності педагога полягає насамперед у тому, щоб побудувати таку діяльність, яка б забезпечувала розвиток духовно-моральних переконань, формування світогляду, засвоєння системи знань, практичних умінь та навичок, розвиток пізнавальних здібностей тих, хто навчається, тощо. Саме це «надзавдання» визначає сутність професійно-педагогічної діяльності.

Можна вважати, що діяльність тих, хто навчається, є об'єктом керування щодо педагогічної діяльності. Наголосимо, що ефективно розв'язання завдань, які стоять перед сучасною освітою, потребує не будь-якого, а лише певного – рефлексивного типу керування педагогом діяльністю тих, хто навчається. Сутність такого керування полягає в тому, що педагог має поставити того, хто навчається, в позицію активного суб'єкта власної діяльності, що здійснюється в

загальній системі колективної роботи; розвивати здатність їх до самокерування (саморегуляції, самоорганізації та самоконтролю) власною діяльністю.

Специфічна особливість педагогічних завдань полягає в тому, що більшість з них не піддається алгоритмізації, а тому їх розв'язання потребує від педагога творчості.

Педагогічні завдання мають також спільне. Усі вони є насамперед завданнями соціального керування, їх розв'язання, за В.А.Сластьоніним, передбачає такі етапи:

- аналіз педагогічної ситуації (діагноз);
- проектування результату (прогноз) і планування педагогічних впливів;
- конструювання і реалізація навчально-виховного процесу;
- регулювання і коригування педагогічного процесу;
- підсумковий облік, оцінювання досягнутих результатів і визначення нових педагогічних завдань.

Педагогічне завдання є структурною одиницею мислення педагога. Відповідно функціями педагогічного мислення є такі:

- аналіз конкретних педагогічних ситуацій;
- постановка завдань у конкретних умовах діяльності;
- створення планів розв'язання цих завдань;
- регулювання процесу здійснення накреслених планів;
- оцінювання одержаних результатів.

Основним компонентом практичного мислення педагога, в якому найяскравіше проявляється внутрішня єдність інтелектуальних, емоційних та вольових якостей особистості, є процес прийняття педагогічних рішень.

Найзагальнішою основою, що регулює процес вироблення і прийняття педагогом певних рішень, є категоріальний (понятійний) апарат педагогічного мислення. Зауважимо, що теоретичні знання не переносяться безпосередньо у практику. Ідеться про складний процес, що містить перехідні ланки, пов'язані з трансформацією теоретичних (методологічних, психологічно-педагогічних, методичних тощо) знань у певну специфічну систему, побудовану відповідно до логіки практичного розв'язання педагогічних завдань.

Ще одна важлива особливість мислення педагога полягає в тому, що теоретичні знання під час розв'язання педагогічних завдань використовуються, як правило, у "знятому вигляді" (автоматично, скорочено, згорнуто). Зумовлено це, по-перше, загальною тенденцією до трансформації, згортання знань у певні "згущення", які є безпосередньою когнітивною основою прийняття практичних рішень, по-друге, неспроможністю педагога утримувати в пам'яті сукупність наукових понять, що визначають прийняття того чи іншого педагогічного рішення.

Зовнішній предметній діяльності педагога передуює внутрішня, ідеальна, тобто осмислення мети діяльності, очікуваних результатів, запланованих дій, умов їх виконання тощо. На переконання С. Рубінштейна, саме співвідношення

мети і умов визначає завдання, яке має бути розв'язане дією. Свідома людська дія – це завжди більш або менш усвідомлене розв'язання завдання.

Свідома педагогічна дія – це спроектована, передбачувана дія, яка ґрунтується на осмисленні мети, способів її досягнення та відбору цих способів. Цілеспрямованого та усвідомленого характеру їй надає саме глибока теоретична основа.

Становлення педагогічного мислення потребує розвитку рефлексивного ставлення педагога до власної діяльності. У педагогічній діяльності рефлексія проявляється передусім у процесі:

- проектування діяльності, коли педагог розробляє цілі та завдання навчання і виховання, конструктивні шляхи їх досягнення з урахуванням індивідуально-типологічних особливостей тих, хто навчається, і наявних можливостей їхнього розвитку;

- безпосередньої практичної взаємодії педагога з тими, хто навчається, коли педагог прагне правильно зрозуміти і цілеспрямовано регулювати їх вчинки, почуття і психічні процеси;

- аналізу і самоаналізу педагогом власної діяльності та себе як її суб'єкта.

12.3. Педагогічна культура викладача

Ефективність освітнього процесу неможлива без високого рівня педагогічної культури викладача.

Педагогічна культура – сукупність інтелектуальних, духовних, творчих педагогічних здібностей, якостей і властивостей особистості викладача, сформованого стилю педагогічної діяльності, сталого способу життя, сформованого на основі загальних і специфічних психолого-педагогічних знань, загальної культури, що дозволяють йому ефективно розв'язати навчально-виховні завдання (табл.12.1).

Проблема культури є вічною і завжди актуальною. Проте останнім часом до цієї проблеми прикута увага філософів, політологів, соціологів, культурологів, психологів і педагогів. Причиною цього є побудова в Україні нового демократичного суспільства. Демократизація суспільства можлива і обов'язково передбачає високий рівень культури усього населення.

Таблиця 12.1 – Структура педагогічної культури викладача

Педагогічна майстерність		
Психолого-педагогічна ерудиція	Специфічні професійно-педагогічні якості: педагогічна спостережливість; педагогічна увага; педагогічна вимогливість;	Педагогічна техніка

	педагогічний такт та ін.	
Професійно-етична культура		
Культура організації педагогічної праці		
Культура педагогічного спілкування	Культура поведінки	Культура педагогічних почуттів
Пізнавальна культура	Культура педагогічного мислення	Культура мовлення
ЗАГАЛЬНА КУЛЬТУРА		

Глибокі соціальні й економічні зрушення, що відбуваються на межі третього тисячоліття в Україні, спонукають до реформування системи освіти, яка має сприяти утвердженню людини якнайвищої соціальної цінності. Лише компетентна, самостійна і відповідальна, з чіткими громадянськими позиціями індивідуальність, тобто вихована людина здатна до оновлення суспільства, забезпечення державності України, розвитку її економіки та культури. Виховання такої людини доручено армії освітян.

Державна національна програма «Освіта. Україна XXI століття» одним із напрямів реформування освіти визначає підготовку нової генерації педагогів з високим загальним рівнем педагогічної культури, які б втілювали в життя основні принципи перебудови освіти, а саме: гуманізації, гуманітаризації, демократизації, етнізації, диференціації, індивідуалізації. У філософському розумінні термін «гуманізм» тлумачиться як визнання цінності людини як особистості, її права на вільний розвиток і вияв своїх здібностей, на гідне життя. У психологічному плані сутність гуманізму полягає в обумовленні моральними цінностями установці на інших, здатності до переживання за них, співчуття, співучасті і співпраці. У педагогічному плані гуманізм означає людяність, рису характеру, яка найповніше виявляється у любові та повазі до людей і передбачає високий рівень вимогливості. Ще А.С.Макаренко запропонував основний принцип: чим більше поважаю, тим більше вимагаю, але вимогливість має бути стабільною і доброзичливою. Принципи гуманізації, демократизації, індивідуалізації реалізуються в новому демократичному напрямі педагогіки – педагогіки співробітництва (в деяких наукових джерелах вона називається педагогікою толерантності). У своїх останніх наукових працях академік І.А. Зязюн ввів термін «педагогіка добра». В основу педагогіки толерантності покладена нова парадигма виховання, сутність якої полягає у формуванні виховуючи суб'єкт-суб'єктних відносин, суб'єкт-суб'єктної взаємодії вихователя і вихованця. Основою виховання мають стати діяльність, спілкування, взаємини. Метою виховання є самовираження і повна

самореалізація учня, здобувача як суб'єкта виховання. Визначаються такі рівні виховуючих взаємин: найвищий – співтворчість, високий – співробітництво, елементарний – супідрядність.

У філософсько-психологічній концепції відомого психолога С. Л.Рубінштейна доведено, що ставлення людини до людини опосередковане ставленням людини до буття. Це дозволяє зробити висновок, що від характеру взаємин «здобувач–здобувач», «викладач–здобувач» залежить окреслення ставлення молоді до оточуючої дійсності (стосунки в колективі, система самовідносин). Зрозуміло, що стосунки з розумним і добрим вихователем, педагогом — це рятувче коло для здобувача у перехідний період, період економічної та соціальної нестабільності. Педагогічно доцільні стосунки, взаємини складаються з тим педагогом, для якого основними цінностями є: вихованці і їх доля та інтереси; наука, яку він представляє, її методи, відкриття; професія, яку він обрав. Тому майбутнього педагога слід уже зараз ретельно готувати до формування суб'єкт-суб'єктної взаємодії з учнями. Педагогічні кадри нової генерації покликані поєднувати високий професіоналізм із усвідомленням сучасних потреб.

У формуванні особистості педагога є два головних аспекти – професійний і культурний. Отже, ЗВО покликаний давати не тільки знання, а й формувати особистість педагога, виховувати такого фахівця, який за словами Т.Г.Шевченка був би апостолом правди і науки та уособленням совісті нації, яка потребує культурного педагога. Культурний педагог — це не вірець формально-етикетної шляхетності, а інтелігентна людина за своєю найвищою духовною сутністю із творчим і гуманним способом світобачення, світосприймання. Саме культура є підґрунтям формування особистості педагога. Ще у Великій Хартії університетів у 1638 році в Сорбонні з метою їх об'єднання було проголошено: вища школа є інститутом відтворення і передачі культури. Отже, особливої актуальності саме сьогодні набуває теза «Від людини освіченої – до людини культури», що означає відродження національної інтелігенції, створення внутрішніх передумов для розвитку творчої індивідуальності. Тільки у культурному середовищі можуть формуватися спеціалісти, здатні вільно і широко мислити, створювати інтелектуальні цінності, яких завжди потребує суспільство і вища школа зокрема.

Термін «культура» має латинське походження і означає «обробка», «опрацювання» людиною чогось природного.

На основі теоретичного аналізу наукової літератури встановлено, що феномен «культура» багатозначний, відрізняється складністю та варіативністю. Не зважаючи на велику кількість визначень поняття «культура», можна виділити такі основні положення: сутність культури – гуманістична, людино творча, яка полягає в конкретизації загальнолюдських цінностей стосовно кожної людини; продуктом і одночасно творцем культури є людина; головним джерелом культури є діяльність людини; культура включає в себе способи і

результати діяльності людини; культура розглядається як механізм, що регламентує і регулює поведінку та діяльність людини, оскільки людина є її носієм і ретранслятором; культура — специфічно людський спосіб буття, котрий визначає весь спектр практичної і духовної активності людини, її можливої взаємодії з навколишнім світом і собою. Отже, людина культури – це гуманна особистість.

Гуманність – цариця моралі, в якій любов до людей передбачає милосердя, чуйність, доброту, симпатію, піклування, розуміння і їх захист. Людина культури - це духовно багата особистість, яка володіє творчими здібностями, віддана своїй справі, захоплена нею. Людина культури — творча особистість, яка постійно розмірковує, мислить альтернативно, незадоволена одержаними здобутками, наділена розвинутим прагненням до творіння. Людина культури – це незалежна особистість, здатна до самовизначення у світі культури. Самостійність суджень у поєднанні з повагою до поглядів інших людей, почуття самоповаги, здатність орієнтуватися у світі духовних цінностей в оточуючому середовищі, уміння приймати рішення і нести відповідальність за свої вчинки, здійснювати самостійний вибір змісту своєї життєдіяльності, стилю поведінки, способів розвитку. Духовна культура є епіцентром особистості. Духовність і духовна культура є підґрунтям професійної культури спеціаліста, яке знаходить своє відображення у професійній діяльності. Професійна культура розглядається як певний ступінь оволодіння професією, тобто способами і прийомами розв'язання професійних завдань на основі сформованості духовної культури особистості. Отже, можна простежити такий ланцюжок: духовна — професійна — педагогічна культура. Виділення педагогічної культури, однієї з найважливіших складових суспільства, зумовлене специфікою педагогічної діяльності викладача, спрямованої на формування особистості, здатної у майбутньому відтворювати й збагачувати культуру суспільства. Культура педагога пройшла певні етапи свого розвитку разом з розвитком культури суспільства. Вона, як феномен педагогічної практики, існувала завжди, але мала різне соціальне й професійне «забарвлення» залежно від впливу різних чинників: політики в сфері освіти; моральних відносин, що склалися в суспільстві; пануючої релігії; певного типу виховання, який був необхідний державі.

У освітньому процесі ЗВО головним засобом передачі культури, духовних цінностей є неповторна індивідуальність викладача як носія культури.

12.4. Педагогічне спілкування як творчий процес

Педагогічне спілкування – це професійне спілкування викладача з усіма учасниками освітнього процесу, яке спрямоване на створення оптимальних умов для здійснення мети, завдань виховання і навчання.

Культура педагогічного спілкування включає загальну культуру людини, психолого-педагогічні знання, вміння та навички, відповідний емоційний настрій та спрямованість педагога на ефективну діяльність.

Розрізняють такі стадії педагогічного спілкування: моделювання майбутнього спілкування; початок взаємодії; корекція і уточнення прийомів впливу, вербальне та невербальне спілкування; керування спілкуванням і корекція; аналіз здійсненої системи спілкування; моделювання майбутньої діяльності.

Характеризуючи зміст педагогічного спілкування, В.А. Кан-Калик відзначає: “Професійно-педагогічне спілкування є система (прийоми й навички) органічної соціально-психологічної взаємодії педагога й здобувачів, змістом якого є обмін інформацією, надання виховного впливу, організація взаємин за допомогою комунікативних засобів. Причому педагог виступає як активатор цього процесу, організовуючи його й управляючи ним”.

В.А. Кан-Калик виділяє такі етапи у структурі педагогічного спілкування:

1. Прогностичний етап – моделювання педагогом майбутнього процесу спілкування з тими, хто навчається, під час підготовки до безпосередньої взаємодії з ними. 2. Комунікативний етап – організація безпосереднього спілкування у навчально-виховному процесі. 3. Управлінський етап – передбачення та урахування особливостей спілкування у процесі формування логічного мислення здобувачів. 4. Завершальний етап – аналізування реалізованої системи спілкування і моделювання спілкування на наступному рівні пізнавальної діяльності.

Слід охарактеризувати основні функції педагогічного спілкування, а саме:

- інформаційно-комунікативну;
- регуляційно-комунікативну (регулювання поведінки);
- афективно-комунікативну (визначення, вплив емоцій людини).

Усі вони застосовуються у практиці діяльності педагога і є основним вираженням стилю педагогічного спілкування, проявом педагогічного такту.

Педагогічний такт – форма функціонування педагогічної етики, норма моральної поведінки викладача.

Вимоги до педагогічного такту: максимум інформації про педагогічну ситуацію; вміння надавати оцінювання ситуаціям; врахування характеру взаємодій, особливостей учнів, об’єктивні і суб’єктивні обставини тощо; передбачати ефективність результату, наслідки впливу; особлива чуйність до “важких” дітей; витримка, об’єктивність, гуманізм, педагогічний оптимізм; вміння “піднятися до рівня дитини” (Я. Корчак). “Ми, вчителі, повинні дитині” (Я. Корчак). “Ми, вчителі, повинні розвивати, поглиблювати у своїх колективах нашу педагогічну етику, стверджувати гуманний початок у вихованні як найважливішу рису педагогічної культури кожного вчителя” (В. Сухомлинський).

Вимоги до культури педагогічного спілкування:

- виправдовувати довіру держави, суспільства;

- дотримуватися педагогічної етики;
- поважати людей;
- бути готовим до діалогу з людиною у кожній ситуації;
- розвивати фізичну й духовну витривалість, загальну культуру спілкування.

Правила спілкування:

- єдність слова і справи;
- вимогливість до себе та інших;
- зібраність у справах, вчинках, словах;
- чесність, обов'язок, педагогічна і громадська відповідальність;
- увага, чуйність, терпіння, наполегливість;
- самоаналіз ефективності педагогічного впливу;
- самокритичність, вміння виправляти власні помилки;
- педагогічний оптимізм, відвага у педагогічній творчості, мудра влада над вихованцями.

Отже, педагогічне спілкування – це багатоплановий процес організації, встановлення й розвитку комунікації, взаєморозуміння й взаємодії між педагогами й здобувачами, педагогами і батьками, породжуваний цілями й змістом їхньої спільної діяльності – виховання особистості.

За визначенням О.О. Леонтьєва, “педагогічне спілкування – це професійне спілкування викладача зі здобувачами на занятті й поза ним (у процесі навчання й виховання), що має певні педагогічні функції й спрямоване (якщо воно повноцінне й оптимальне) на створення сприятливого психологічного клімату, а також на іншого роду психологічну оптимізацію навчальної діяльності й відношенні між педагогом і здобувачем усередині колективу”

Серед основних психологічних труднощів, які трапляються у професійно-педагогічному спілкуванні викладача-початківця зі здобувачами, є такі:

- невміння налагодити контакт з аудиторією;
- нерозуміння внутрішньої психологічної позиції здобувача;
- складнощі керування спілкуванням під час лекційних, семінарських та інших занять;
- невміння перебудувати стосунки зі здобувачами відповідно до педагогічних завдань, які змінюються;
- труднощі мовного спілкування і передавання власного емоційного ставлення до навчального матеріалу;
- невміння керувати власним психічним станом у стресових ситуаціях спілкування та інші.

Формою взаємодії, яка допомагає подолати труднощі і усунути “бар'єри” педагогічного спілкування, є діалог.

Діалог – це форма продуктивного, безконфліктного, конструктивного спілкування; це вияв поваги і довіри один до одного під час спілкування,

коли розмова відбувається на паритетних засадах (позиції викладача та здобувача однакові), обговорюється можливість знайти згоду, визначитися у спільних засобах усунення “бар’єра” спілкування. “Справжнє життя особистості доступне лише діалогічному проникненню в нього, якому вона сама відповідним чином і вільно розкриває себе” (М. М. Бахтін).

Діалог відбувається від обговорення загальних причин непорозуміння до конкретних шляхів його усунення, до того ж свою точку зору не нав’язують, а роз’яснюють, виявляють інтерес до пропозиції партнера. Є свобода вибору шляхів повного усунення “бар’єра” спілкування. Є такі види діалогу:

Запитання – відповідь, наприклад, звертання: “Чим я можу Вам допомогти?”

Риторичний діалог – ланцюг взаємопов’язаного мовлення учасників зборів, “круглого столу” тощо.

Діалог в умовах загострення протиріч, наприклад, під час дискусії, полеміки тощо.

Неформальний діалог в умовах вільного обговорення питання за відсутності соціальної дистанції між людьми (наприклад, продовження обговорення проблеми після зборів).

Діалог “здобувач - комп’ютер” та ін.

Тактика ведення педагогічного діалогу:

– говорити треба про проблему, яку треба розв’язати, а не про особистість здобувача;

– не узагальнювати всі попередні факти поведінки здобувача, а говорити про те, що відбувається тут і тепер;

– не поспішати оцінювати результати діяльності здобувача, а спочатку спробувати зрозуміти, що відбулося, які причини і мотиви його вчинку;

– у процесі розмови зі здобувачем брати до уваги як словесні, так і невербальні його повідомлення.

Таким чином, щоб протиріччя і проблеми педагогічного спілкування не впливали негативно на педагогічний процес, викладачеві потрібно власним прикладом учити здобувачів уміти слухати співрозмовника, чітко висловлювати самостійні судження, ґрунтовно аналізувати й об’єктивно оцінювати складні ситуації, шукати вихід і брати на себе відповідальність за самостійно прийняті рішення.

Культура педагогічного спілкування викладача полягає в:

– розумінні здобувачів і об’єктивній їх оцінці;

– умінні відгукнутися на емоційний стан і поведінку здобувачів;

– обранні щодо кожного здобувача такий спосіб звертання, в якому найкраще поєднується індивідуальний підхід з утвердженням колективістських принципів моральності;

– підготовці до ведення діалогу з будь-яким здобувачем;

– дотриманні норм педагогічної етики.

Отже педагогічне спілкування – це вимогливість і до здобувачів, і до самого себе.

Питання і завдання для самоконтролю знань

1. Визначте основні компоненти педагогічної діяльності та дайте їх психологічну характеристику.
2. У чому полягає предмет педагогічної діяльності?
3. Обґрунтуйте специфіку педагогічного мислення?
4. Категоріальна основа прийняття педагогічного рішення?
5. Сутність педагогічної рефлексії?
6. Що таке педагогічна культура викладача?
7. Обґрунтуйте роль педагогічного спілкування у діяльності викладача.
8. Назвіть стилі професійно-педагогічного спілкування. Який із них Вам більше імпонує?
9. Проаналізуйте професійні та особистісні якості викладача ЗВО.
10. Назвіть, які риси характеру потрібні викладачеві для спілкування з здобувачами.
11. Висвітліть основні компоненти професійно-педагогічного вміння спілкування.
12. Проаналізуйте власні комунікативні здібності.

Практичні завдання до розділу 12

Завдання 1. Поділіть базу знань теми на три групи: 1) дуже важливо засвоїти; 2) важливо засвоїти; 3) бажано засвоїти. Відобразіть цей розподіл у формі таблиці.

Завдання 2. Складіть термінологічний словник чи термінологічний покажчик елементів бази знань теми, пам'ятаючи, що термінологічний словник це – перелік основних термінів теми з наведенням визначення кожного поняття, а термінологічний покажчик це – перелік основних термінів теми з вказуванням джерела і сторінок, на яких розкривається сутність цього терміна.

Завдання 3. Складіть конспект теми, у конспекті намагайтеся відобразити й своє ставлення до проблемних питань.

Завдання 4. З власного досвіду пригадайте та наведіть письмово приклади ефективного та неефективного викладання. Виділіть комплекс якостей та практичних вмінь викладачів, що визначають їх професіоналізм.

Завдання 5. Зробіть професіограму викладача.

Завдання 6. Виконайте дидактичний тест

Інструкція. Виберіть правильну відповідь з поданих можливих варіантів.

1. Структура педагогічної культури викладача складається з:

а) психолого-педагогічної ерудиції, професійно-етичної культури, культури організації педагогічної праці, загальної культури;

б) педагогічної майстерності, професійно-етичної культури, культури організації педагогічної праці;

в) педагогічної майстерності, професійно-етичної культури, культури організації педагогічної праці, загальної культури.

2. Педагогічна майстерність передбачає:

а) психолого-педагогічну ерудицію, специфічні професійно-педагогічні якості, культуру поведінки;

б) психолого-педагогічну ерудицію, специфічні професійно-педагогічні якості, педагогічну техніку;

в) культуру педагогічного спілкування, специфічні професійно-педагогічні якості, педагогічну техніку.

3. Педагогічна техніка передбачає:

а) культуру мовлення, самоконтроль;

б) культуру почуттів, стиль роботи;

в) самореалізацію, культуру спілкування;

г) культуру мислення, вміння організувати заняття;

д) культуру сприймання учнів і зовнішніх предметів.

4. Педагогічні функції комунікації:

а) інформаційна, дидактична, виховна;

б) інформаційна, пізнавальна, експресивна, управлінська,

в) емоційна, інтелектуальна, навчальна, управлінська;

г) пізнавальна, творча, контрольна;

д) інформаційна, культурна, пізнавальна.

5. Модель педагогічної діяльності містить такі структурні компоненти:

а) суб'єкт педагогічного впливу;

б) об'єкт педагогічного впливу;

в) предмет їх спільної справи;

г) цілі навчання;

д) засоби педагогічної комунікації.

6. До функціональних компонентів педагогічної діяльності відносять:

а) гностичний;

б) конструктивний;

в) проєктувальний;

г) організаторський;

д) комунікативний.

7. З перерахованих альтернатив виберіть ті, які передбачають етапи педагогічної діяльності:

а) управління процесом навчання;

б) аналіз педагогічної ситуації;

в) проєктування результату і планування педагогічних впливів;

г) конструювання і реалізація навчально-виховного процесу;

д) передача соціально цінного досвіду;
е) регулювання і коригування педагогічного процесу;
є) вивчення індивідуально-психологічних особливостей здобувачів;
ж) підсумковий облік, оцінювання досягнутих результатів і визначення нових педагогічних завдань.

8. Виділяють такі етапи педагогічного спілкування:

- а) прогностичний;
- б) гностичний;
- в) комунікативний;
- г) управлінський;
- д) завершальний.

9. Який етап педагогічного спілкування передбачає моделювання педагогом майбутнього процесу спілкування з тими, хто навчається, під час підготовки до безпосередньої взаємодії з ними:

- а) прогностичний;
- б) гностичний;
- в) комунікативний;
- г) управлінський;
- д) завершальний?

10. На якому етапі педагогічного спілкування відбувається організація безпосереднього спілкування у навчально-виховному процесі:

- а) прогностичний;
- б) гностичний;
- в) комунікативний;
- г) управлінський;
- д) завершальний?

11. Який етап педагогічного спілкування передбачає урахування особливостей спілкування у процесі формування логічного мислення здобувачів:

- а) прогностичний;
- б) гностичний;
- в) комунікативний;
- г) управлінський;
- д) завершальний?

12. Співвіднесіть терміни та їх визначення. Відповідь подайте у вигляді поєднання цифри та букви.

1. Мета-діяльність
 2. Педагогічна діяльність
 3. Результат педагогічної діяльності
 4. Рефлексивна діяльність
 5. Викладач
- а) реальні зміни особистості здобувачів у процесі педагогічної взаємодії;
 - б) осмислення й аналіз людиною закономірностей і механізмів своєї діяльності чи діяльності іншої людини;
 - в) діяльність педагога як управління діяльністю здобувачів у навчально-виховному процесі, спрямоване на розвиток їхньої особистості;
 - г) спеціаліст, який веде навчальну й виховну роботу з тими, хто навчається, в навчальних закладах різних типів;
 - г) діяльність, спрямована на управління іншою діяльністю.

Додаток А

ДИДАКТИЧНІ ТЕСТИ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

Інструкція. Виберіть правильну відповідь з поданих можливих варіантів.

1. Педагогіка вищої школи – це:

- а) наука про виховання дітей;
- б) мистецтво впливу вихователя на вихованців з метою формування їх світогляду;
- в) сукупність теоретичних законів та практичних рекомендацій щодо організації навчального процесу у вищій школі, підвищення його ефективності, виховання здобувачів, формування їх світогляду, загальної та професійної культури;
- г) наука, що займається розробкою проблем підготовки здобувачів до їх професійної діяльності.

2. Структура педагогічної культури викладача складається з:

- а) психолого-педагогічної ерудиції, професійно-етичної культури, культури організації педагогічної праці, загальної культури;
- б) педагогічної майстерності, професійно-етичної культури, культури організації педагогічної праці;
- в) педагогічної майстерності, професійно-етичної культури, загальної культури.

3. Педагогічні функції комунікації:

- а) інформаційна, дидактична, виховна;
- б) інформаційна, пізнавальна, експресивна, управлінська,
- в) емоційна, інтелектуальна, навчальна, управлінська;
- г) пізнавальна, творча, контрольна.

4. Дидактика – це:

- а) наука про закономірності розвитку особистості;
- б) наука про закономірності формування особистості;
- в) галузь педагогіки, яка розкриває теорію навчання і о світи;
- г) наука, що вивчає процес виховуючого навчання.

5. Предметом дидактики є:

- а) процес навчання, система відносин «учень-викладач» та «учень-учень»;
- б) система відносин «учень-учень», «учень-викладач», «учень-навчальний матеріал»;

г) спеціально організована пізнавальна діяльність, система відносин «учень-викладач» та «учень-навчальний матеріал».

6. З перерахованих альтернатив виберіть ті, які визначають основні категорії дидактики:

1) виховання; 2) освіта; 3) розвиток; 4) уміння; 5) навички; 6) викладання; 7) методи виховання; 8) навчання; 9) структура; 10) знання; 11) виховний вплив; 12) мета; 13) зміст; 14) ефективність; 15) організація; 16) форма; 17) метод; 18) засоби; 19) альтернатива; 20) процес; 21) формування; 22) комп'ютеризація; 23) результати.

7. Зміст освіти являє собою:

а) передачу молодому поколінню змісту соціальної культури для її збереження та розвитку;

б) освоєння основних понять, термінів, фактів;

в) науково-обґрунтовану систему дидактично і методично оформленого навчального матеріалу.

8. Зміст освіти визначається такими документами:

а) нормативні акти органів державного управління освітою, конспект, програма підготовки магістра;

б) навчальна програма, нормативні акти органів державного управління освітою, навчальна програма, навчальний посібник.,

в) програма підготовки магістра, навчальна програма, нормативні акти органів державного управління освітою.

9. Навчання – це:

а) цілеспрямована взаємодія викладача і здобувачів, у процесі якої здійснюється формування у здобувачів наукових знань, умінь і навичок, способів діяльності, емоційно-ціннісного і творчого ставлення до оточуючої дійсності, відбувається загальний розвиток;

б) передача знань від викладача до здобувачів з метою підготовки їх до життя;

в) спілкування викладача зі здобувачами, під час якого відбуваються передача і засвоєння знань.

10. Що ви розумієте під принципами навчання:

а) принципи навчання – це початкові правила і закономірності, які вказують на шлях організації пізнавальної діяльності здобувачів;

б) початкові положення, які визначають зміст, організаційні форми і методи навчальної роботи;

в) виражають загальні закономірності й методи викладацької роботи відповідно до потреб суспільно-економічної формації?

11. До якого принципу належить правило: від легкого до важкого, від відомого до невідомого, від простого до складного:

- а) наочності;
- б) науковості;
- в) доступності;
- г) творчості;
- д) зв'язку теорії з практикою?

12. До якого принципу ви віднесете правило: «У процесі викладання навчального матеріалу слід використовувати методи наукового пізнання, засоби формування творчого мислення здобувачів, підводити їх до пошукової, творчої, пізнавальної праці»:

- а) наочності;
- б) науковості;
- в) доступності;
- г) творчості;
- д) зв'язку теорії з практикою?

13. Якому принципу відповідає така характеристика: «Навчання здійснюється успішніше, коли ґрунтується на безпосередньому спостереженні та вивченні цих предметів, явищ і подій, оскільки у більшості людей органи зору мають найбільшу чуттєвість до сприйняття інформації» :

- а) наочності;
- б) науковості;
- в) доступності;
- г) творчості;
- д) зв'язку теорії з практикою?

14. Якому принципу відповідає така характеристика: «Людина тільки тоді володіє дійсним знанням, коли в її мозку відображується чітка картина зовнішнього світу, що являє собою систему взаємопов'язаних понять»:

- а) наочності;
- б) науковості;
- в) доступності;
- г) систематичності та послідовності;
- д) зв'язку теорії з практикою?

15. Якому принципу відповідає така характеристика: « Оволодіння змістом навчання досягається не тільки при його всебічному осмисленні, але й тривалим зберіганням у пам'яті найважливіших його компонентів»:

- а) міцності;
- б) науковості;
- в) доступності;

- г) систематичності та послідовності;
- д) зв'язку теорії з практикою?

16. Якому принципу відповідає така характеристика: «Учням потрібно надавати для засвоєння тільки дійсні, перевірені наукою і практикою знання»:

- а) міцності;
- б) науковості;
- в) доступності;
- г) систематичності та послідовності;
- д) зв'язку теорії з практикою?

17. Існують такі напрямки реалізації принципу виховного навчання:

- а) через точність і однозначність словесного означення понять, через сам процес навчання та особистість викладача;
- б) через сам процес навчання та через особистість викладача;
- в) через зміст навчального матеріалу, через сам процес навчання, через особистість викладача.

18. Оптимізація навчального процесу залежить від таких факторів:

- а) естетики навколишнього простору; сприятливих умов навчання, планомірної перевірки і контролю знань;
- б) сприятливих умов навчання, естетики навколишнього простору;
- в) доброзичливого морально-психологічного клімату, сприятливих умов навчання, естетики навколишнього простору.

19. Існують такі напрямки реалізації принципу зв'язку теорії з практикою:

- а) розкриття значення теоретичних знань у практичній діяльності та взагалі в житті людини; опора на життєвий досвід учнів, використання прикладів із навколишнього життя, спостережень учнів; організація практичної діяльності; розкриття фактів історії розвитку науки;
- б) опора на життєвий досвід учнів, використання прикладів із навколишнього життя, спостережень учнів; організація практичної діяльності; розкриття значення теоретичних знань у практичній діяльності та взагалі в житті людини;
- в) опора на життєвий досвід учнів, використання прикладів із навколишнього життя, спостережень учнів; організація практичної діяльності.

20. Яке з визначень, наведених нижче, розкриває зміст поняття «метод навчання»:

- а) професійна діяльність викладача, яка направлена на передавання учням знань, умінь, навичок;
- б) види та прийоми взаємопов'язаної педагогічної діяльності викладача та навчальної діяльності учнів, які забезпечують досягнення поставленої мета та завдань;

в) спеціально організована пізнавальна діяльність?

21. Визначте метод навчання.

Викладач сам формулює проблему і вирішує її, показуючи здобувачам аргументований шлях її розв'язання. Здобувачі подумки слідують за логікою викладача, навчаючись способам поступового розв'язання проблеми:

- а) пояснювально-ілюстративний метод;
- б) метод проблемною викладу;
- в) часткою-дослідний метод.

22. Розкрийте зміст репродуктивного методу навчання:

- а) складання і пред'явлення завдань на відтворення знань. Керівництво та контроль викладача за виконанням завдань за зразком;
- б) пред'явлення інформації; організація сприйняття і осмислення поданої інформації;
- в) створення проблемних ситуацій; спонукання учнів до самостійного розв'язання проблеми.

23. За пояснювально-ілюстративного навчання передбачається:

- а) утворення проблемних ситуацій; обгрунтовування викладачем наукових положень; вияв пізнавального протиріччя;
- б) обгрунтовування викладачем наукових положень, організація сприйняття та осмислення навчальної інформації;
- в) утворення проблемних ситуацій; вияв пізнавального протиріччя; розкриття доказового шляху розв'язання проблеми; використання засобів наочності.

24. До методів проблемного навчання відносять:

- а) репродуктивний, проблемний, дослідницький, частково-пошуковий;
- б) пошуковий, дослідницький;
- в) проблемний, дослідницький, частково-пошуковий.

25. За традиційною класифікацією методів навчання передбачаються такі:

- а) практичні, наочні, словесні, робота з книгою, відеометоди;
- б) наочні, словесні, практичні;
- в) практичні, наочні, словесні, робота з книгою.

26. До словесних методів навчання належать:

- а) пояснення; бесіда, розповідь, ілюстрація, лекція, дискусія, диспут;
- б) бесіда, інструктаж, пояснення, розповідь, лекція, диспут, дискусія;
- в) демонстрація, спостереження здобувачів, ілюстрація.

27. До наочних методів навчання відносять:

- а) досліді, вправи, навчально-виробнича практика;
- б) демонстрація; спостереження здобувачів, ілюстрація;
- в) читання, вивчення, реферування, цитування, конспектування.

28. До практичних методів навчання належать:

- а) читання, вивчення, реферування, цитування, конспектування;
- б) досліді, вправи, навчально-виробнича практика;
- в) демонстрація; спостереження здобувачів, ілюстрація.

29. Яке з визначень, наведених нижче, характеризує організаційну форму навчання:

- а) сукупність розумових і практичних дій та прийомів викладача або учня, які направлені на досягнення поставленої мети та завдань;
- б) спеціально організована діяльність викладача і учня, яка здійснюється в установленому порядку та режимі;
- в) цілеспрямована взаємодія викладача і учня, в процесі якої здійснюється формування знань, вмінь та навичок, досвіду творчої діяльності?

30. Яка організаційна форма навчального заняття, наведена нижче, відповідає даному визначенню?

Заняття, на якому здобувач під керівництвом викладача проводить природні чи імітаційні експерименти або дослідження з метою практичного підтвердження окремих теоретичних положень даної навчальної дисципліни, набуває практичні навички роботи з лабораторним улаштуванням, обчислювальною технікою, вимірювальною апаратурою, засвоює методику експериментальних досліджень у конкретній предметній ділянці (галузі) є:

- а) практичне заняття;
- б) семінарське заняття;
- в) лабораторне заняття.

31. У дидактичному процесі найчастіше відокремлюють такі групи організаційних форм:

- а) навчальні заняття, практична підготовка, самостійна робота;
- б) навчальні заняття, практична підготовка, самостійна робота контрольні заходи;
- в) лекційні, практичні, семінарські, лабораторні заняття та самостійна робота.

32. Основними загальнодидактичними вимогами до структури лекційного курсу є:

- а) запровадження добре продуманої системи взаємозв'язків викладача і здобувача, товариськість викладача, активізація пізнавальної діяльності учнів;

виділення як обов'язкових вступної, тематичної, завершальної, оглядових і установчих лекцій;

б) запровадження добре продуманої системи взаємозв'язків викладача і здобувача, активізація пізнавальної діяльності учнів; зацікавленість в успіхах здобувачів;

в) запровадження добре продуманої системи взаємозв'язків викладача і здобувача; активізація пізнавальної діяльності учнів; виділення як обов'язкових вступної, тематичної, завершальної, оглядових і установчих лекцій.

33. Ознаками проблемного викладу лекції є:

а) постановка проблеми; показ викладачем розв'язання протиріч; складання та пред'явлення завдань на відтворення знань;

б) постановка проблеми; показ викладачем розв'язання протиріч;

в) постановка проблеми; складання та пред'явлення завдань на відтворення знань; відтворення знань за зразком.

34. Ознаками частково-пошукового викладу лекцій є:

а) постановка проблеми; розчленування складного завдання на декілька простих; показ викладачем розв'язання протиріч;

б) постановка проблеми; планування кроків розв'язання проблеми; самостійне розв'язання здобувачами частини проблеми;

в) розчленування складного завдання на декілька простих; самостійне розв'язання здобувачами частини проблеми.

35. До прийомів створення проблемних ситуацій належить:

а) цитування протилежних поглядів; порівняння життєвих знань з науковими; порівняння життєвих знань з науковими; постановка парадоксальних питань; встановлення причинно-наслідкових зв'язків; постановка питань, які покажуть здобувачам вади в їх знаннях;

б) цитування протилежних поглядів; порівняння життєвих знань з науковими; постановка парадоксальних питань; постановка питань, які покажуть здобувачам вади в їх знаннях;

в) цитування протилежних поглядів; постановка парадоксальних питань; постановка питань, які покажуть здобувачам вади в їх знаннях; розкриття значення теоретичних знань у практичній діяльності та взагалі в житті людини.

36. Визначте вид лекції:

У лекції підводяться підсумки вивчення матеріалу в цілому та окремих вузлових моментів лекційного курсу. При цьому акцент робиться на практичне значення набутих знань для подальшого навчання і майбутньої професійної діяльності здобувачів:

- а) установочна;
- б) заключна;
- в) оглядова;
- г) тематична;
- д) вступна.

37. Які основні ознаки вступної лекції:

- а) сприяє забезпеченню належного взаємозв'язку і послідовності між теоретичними знаннями та практичними вміннями та навичками здобувачів. Висвітлює методологічні проблеми і рекомендації з організації самостійної роботи здобувачів;
- б) дає здобувачам загальне уявлення про завдання і зміст усього курсу, розкриває структуру та логіку розвитку конкретної ділянки науки, техніки і культури, взаємодії з іншими дисциплінами ;
- в) розкриває конкретні теми навчальної програми?

38. Семінар у ЗВО – це:

- а) особлива форма занять з певної теми курсу ;
- б) особлива форма для опрацювання тем навчальної дисципліни, засвоєння яких визначає якість професійної підготовки, для обговорення складних розділів, найбільш важких для індивідуального розуміння та засвоєння;
- в) форма навчального заняття, на якому викладач організовує детальний розгляд здобувачами окремих теоретичних положень навчальної дисципліни та навички їх практичного застосування шляхом індивідуального виконання здобувачами відповідних завдань.

39. Існують такі види самостійної роботи:

- а) конструктивно - варіантна; евристична; за зразками; інформаційно-пояснювальна; творчо-дослідна;
- б) за зразками; конструктивно - варіантна; інформаційно-пояснювальна; творчо-дослідна;
- в) за зразками; конструктивно - варіантна; евристична; творчо-дослідна.

40. Зміст самостійної роботи здобувача визначається:

- а) навчальною програмою дисципліни; підручниками; методичними матеріалами та вказівками; конспектом лекцій викладача; завданнями викладача;
- б) навчальною (робочою) програмою дисципліни;
- в) завданнями викладача; методичними матеріалами та вказівками.

41. Визначте вид самостійної роботи.

Виконання типових завдань та різноманітних вправ, які дають можливість засвоїти матеріал, але вони не розвивають творчої активності здобувачів.

- а) евристична самостійна робота
- б) робота за зразком
- в) конструктивно-варіантна самостійна робота;
- г) творчо-дослідна.

42. Характеристика якого виду самостійної роботи наведена нижче?

Розв'язання окремих проблем, які ставляться на лекції, семінарі, практичному занятті. Характерною рисою таких робіт є формування вміння формулювати проблему, бачити шляхи її розвитку і розв'язання.

- а) творчо-дослідна;
- б) конструктивно-варіантна;
- в) евристична;
- г) за зразком.

43. Визначте вид самостійної роботи.

Виконання різноманітних завдань дозволяє здобувачам відійти від репродуктивного типу мислення, сприяє створенню нових ідей, парадигм, які якісно відрізняються від тих, що утвердились раніше.

- а) конструктивно-варіантна;
- б) творчо-дослідна;
- в) за зразками;
- г) евристична.

44. Ознаки якого виду самостійної роботи наведені нижче?

Самостійна робота допомагає відтворити структуру знань, використати їх у процесі розв'язання складних завдань, проблемних ситуацій. Під час виконання різноманітних завдань використовуються методи аналізу і синтезу, індукції і дедукції, аналогії, системності та редукції.

- а) конструктивно-варіантна;
- б) за зразком;
- в) творчо-дослідна;
- г) евристична.

45. Що включає в себе контроль за навчально-пізнавальною діяльністю:

- а) виявлення та оцінювання знань здобувачів;
- б) вимірювання знань, умінь та навичок, фіксація у вигляді оцінок в екзаменаційних відомостях, залікових книжках, журналах;
- в) виявлення та вимірювання знань, умінь, навичок, фіксація у вигляді оцінок?

46. Існують такі види контролю навчально-пізнавальної діяльності здобувачів:

- а) міжсесійний; індивідуальний; підсумковий;
- б) міжсесійний; підсумковий;
- в) підсумковий; індивідуальний.

47. Міжсесійний контроль складається з:

- а) тематичної перевірки; поточної перевірки; попередньої перевірки;
- б) тематичної перевірки; поточної перевірки; письмової перевірки; тестової перевірки;
- в) тематичної перевірки; письмової перевірки; тестової перевірки.

48. У чому полягає значення тематичної перевірки знань, умінь та навичок здобувачів:

- а) визначає знання, уміння, навички здобувачів після вивчення певної теми;
- б) сприяє не тільки перевірці знань, умінь та навичок здобувачів, але й узагальненню знань, єдності теорії з практикою;
- в) визначає знання, уміння, навички безпосередньо у процесі навчання?

49. Визначте суть попередньої перевірки знань, умінь та навичок здобувачів:

- а) визначає ступінь готовності здобувача до навчання;
- б) визначає знання здобувачів у процесі навчання;
- в) визначає знання здобувачів після вивчення певної теми.

50. Який із принципів контролю та оцінювання знань, наведених нижче, відповідає таким вимогам?

Постійна увага викладача для підтримання необхідного рівня підготовки майбутніх фахівців. Систематичний аналіз результатів міжсесійного контролю і показників успішності з метою своєчасного здійснення заходів для поліпшення та організації навчально-виховного процесу, підвищення ефективності та якості аудиторних та самостійних занять здобувачів із метою попередження відрахування їх із вузу:

- а) об'єктивності;
- б) системності;
- в) тематичності;
- г) диференційованої оцінки;
- д) індивідуального характеру?

51. Який принцип контролю та оцінювання знань передбачає визнання певних рівнів засвоєння знань:

- а) об'єктивності;
- б) системності;
- в) тематичності;

- г) диференційованої оцінки;
- д) індивідуального характеру?

52. Який принцип вимагає здійснення контролю протягом усього терміну навчання, використовуючи різноманітні види та форми контролю:

- а) об'єктивності;
- б) системності;
- в) тематичності;
- г) диференційованої оцінки;
- д) індивідуального характеру?

53. Який принцип контролю та оцінювання знань передбачає урахування особистості учня:

- а) об'єктивності;
- б) системності;
- в) тематичності;
- г) диференційованої оцінки;
- д) індивідуального характеру?

54. Вимоги до контролю:

- а) об'єктивність, індивідуальний характер, систематичність, гласність, усебічність;
- б) індивідуальний характер, делікатність, демократичність, зрозумілість;
- в) гласність, оптимальність, фронтальність; етичність, відповідальність.

55. Найперспективніші методи контролю:

- а) усний та письмовий, графічний та практичний, тестовий, самоконтроль;
- б) опитування, індивідуальна бесіда, семінар;
- в) постереження викладача, усне та письмове опитування, програмований контроль, метод практичних робіт;
- г) письмовий контроль, контрольна робота, диспут;
- д) тестування, рецензування, взаємний контроль.

56. Виховання – це:

- а) процес постійного духовного збагачення, удосконалення особистості;
- б) процес підготовки здобувача до життя і праці;
- в) процес озброєння людиною певних знань, умінь і навичок;
- г) формування світогляду, необхідних знань і здібностей здобувача;
- д) цілеспрямований і організований вплив на розум, почуття, волю вихованця з метою формування всебічно і гармонійно розвиненої його особистості.

57. З перерахованих альтернатив виберіть ті, які визначають основні напрями виховного процесу в ЗВО є:

а) національне;	з) виробниче;
б) професійне;	и) соціально-правове;
в) індивідуальне;	ж) художньо-естетичне;
г) моральне;	і) екологічне;
д) біологічне;	ї) фізичне;
є) розумове;	й) колективне.

58. Принципи виховання —це:

- а) основні положення, які визначають навчально-виховний процес;
- б) керівні ідеї виховної роботи у вищій школі;
- в) основні закономірності, які дозволяють викладачу досягти кращих результатів розвитку особистості здобувача;
- г) вихідні положення, що визначають загальні вимоги до процесу виховання особистості учня, до його змісту, організації, форм, методів і прийомів;
- д) керівні положення, які відображають взаємодію викладача та здобувачів.

59. До основних принципів виховання відносять:

- а) систематичність, доступність, наочність, комплексність, наполегливість;
- б) створення позитивного мікроклімату в колективі, вимогливість викладача, гуманізм, рішучість;
- в) цілеспрямованість, планомірність, системність, моральний вплив;
- г) народність, демократичність, гуманізм, неперервність, систематичність, єдності виховання і життєдіяльності, індивідуалізації;
- д) створення сприятливих умов для виховання, демократизм, наполегливість викладача, міцність засвоєння навичок поведінки?

60. Методи виховання — це:

- а) комплекс прийомів, які використовує викладач для наведення порядку;
- б) сплановані й розраховані заздалегідь виховні ситуації та проблеми;
- в) сукупність способів та прийомів, які використовує викладач для досягнення виховної мети;
- г) сукупність прийомів та засобів, які використовує викладач для підвищення свідомості й активності здобувачів; прийоми вольового впливу на здобувачів, які вчаться і поводять себе дуже погано.

61. Засоби виховання – це:

- а) різноманітні види діяльності викладача та здобувачів;
- б) знання, уміння, навички викладача;

в) норми і правила поведінки;
г) наочні посібники, книги, телебачення, радіо;
д) засоби мистецтва, слово викладача, ігри, громадська робота, фізкультурно-спортивна робота, самодіяльність, наочні посібники, книги, телебачення, радіо.

62. До якого принципу виховання належить правило: «оволодіння духовними багатствами свого народу: мовою, традиціями, звичаями, національно-етнічною культурою; шанобливе ставлення до національних надбань тих народів, які мешкають в Україні»:

- а) демократичності;
- б) гуманізації;
- в) етнізації;
- г) народності;
- д) природовідповідності?

63. Принцип індивідуалізації та диференціації передбачає:

а) врахування багатогранної природи людини, особливостей її анатомо-фізіологічного і психічного розвитку;

б) врахування у навчально-виховному процесі особливостей фізичного, психічного і соціального розвитку особистості; застосування засобів впливу на особистість з урахуванням її особливостей;

в) забезпечення певного впливу на особистість здобувача з урахуванням вікових можливостей і розвитку, поступово розширювати систему вимог до діяльності; забезпечувати доцільну єдність вимог до вихованця зі сторони вихователів.

64. Який принцип потребує виховання особистості як вищої природної і соціальної цінності; подолання авторитарного стилю виховання; забезпечення співробітництва вихователів і вихованців формування колективу на засадах волі і прагнень його членів; в цілому формування вільної особистості:

- а) демократичності;
- б) гуманізації;
- в) етнізації;
- г) народності;
- д) природовідповідності?

65. Який принцип передбачає виховання у молоді почуттів милосердя, добротності, глибокої поваги до людини; визнання природного права кожної особистості на свободу та соціальний захист:

- а) демократичності;
- б) гуманізації;
- в) етнізації;
- г) народності;
- д) природовідповідності.

66. Принцип послідовності і систематичності вимагає:

а) врахування багатогранної природи людини, особливостей її анатомо-фізіологічного і психічного розвитку;

б) врахування у навчально-виховному процесі особливостей фізичного, психічного і соціального розвитку особистості; застосування засобів впливу на особистість з урахуванням її особливостей;

в) забезпечення певного впливу на особистість учня з урахуванням її вікових можливостей і розвитку, поступово розширювати систему вимог до діяльності; забезпечувати доцільну єдність вимог до вихованця зі сторони вихователів.

67. Основними компонентами процесу виховання є:

а) цільовий; операційно-діяльнісний; змістовний;

б) змістовний; інтелектуальний, операційно-діяльнісний; цільовий, змістовний; аналітико-результативний.

в) операційно-діяльнісний; цільовий, змістовний; аналітико-результативний.

68. Національне виховання передбачає формування таких рис особистості:

а) громадянин, патріот, гуманіст;

б) інтелектуал; патріот, гуманіст;

в) патріот; гуманіст, естет.

69. Шляхами втілення напрямів виховання у життя здобувачів можуть бути:

а) ілюстративний, гуманістичний, діяльнісно-практичний;

б) національний, ілюстративний, декларативний, гуманістичний, діяльнісно-практичний;

в) декларативний, ілюстративний, діяльнісно-практичний.

70. У чому полягає сутність діяльнісно-практичного шляху втілення напрямів виховання здобувачів:

а) здобувачі повинні наочно бачити реалізацію соціальних норм у поведінці людей навколо, особливо тих, з якими вони зустрічаються у стінах ЗВО;

б) вербалізація норм, роз'яснення сутності правил, аргументація їхньої значущості;

в) організація зусиль педагогічного колективу на втілення норм і правил у життя, на виховання поведінки здобувачів, на виховання їхніх вчинків?

71. У чому полягає сутність ілюстративного шляху втілення напрямів виховання здобувачів:

а) здобувачі повинні наочно бачити реалізацію соціальних норм у поведінці людей навколо, особливо тих, з якими вони зустрічаються у стінах ЗВО;

б) вербалізація норм, роз'яснення сутності правил, аргументація їхньої значущості;

в) організація зусиль педагогічного колективу на втілення норм і правил у життя, на виховання поведінки здобувачів, на виховання їхніх вчинків?

72. У чому полягає сутність декларативного шляху втілення напрямів виховання здобувачів:

а) здобувачі повинні наочно бачити реалізацію соціальних норм у поведінці людей навколо, особливо тих, з якими вони зустрічаються у стінах ЗВО ;

б) вербалізація норм, роз'яснення сутності правил, аргументація їхньої значущості;

в) організація зусиль педагогічного колективу на втілення норм і правил у життя, на виховання поведінки здобувачів, на виховання їхніх вчинків?

73. З перерахованих альтернатив виберіть ті, які складають сутність понять громадянин, патріот, гуманіст:

а) доброта;

б) громадська свідомість;

в) сприйняття української ідеї;

г) толерантність, щирість;

д) взаємодопомога, принциповість;

е) готовність до захисту держави;

є) дотримання конституції;

ж) громадська активність;

з) громадський обов'язок;

и) повага до історичної пам'яті;

і) сумлінність, справедливість;

ї) любов до рідної культури і мови;

й) громадська гідність.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІНФОРМАЦІЇ

1. Асиркіна Г.П., Мельникова І.М., Удалова О.Ю. та ін. Соціально-педагогічна адаптація студентів: навч.-метод. посіб. Київ, 2015.
2. Барбашова І. А. Загальні основи педагогіки: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. 2-ге вид., випр., допов. Донецьк: Ландон-XXI, 2011. 126 с.
3. Барбашова І. А. Дидактика: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. 2-ге вид., випр., допов. Донецьк: Ландон-XXI, 2011. 228 с.
4. Белікова О.В., Дитюк С.О., Ігнатова В.В. Психологія та основи риторики: навчальний посібник. Харків: Видавництво Іванченка І.С., 2018. 183 с.
5. Вітвицька С.С. Основи педагогіки вищої школи: Підручник за модульно-рейтинговою системою навчання 2-ге вид. Київ: Центр учб. літ., 2011.
6. Гладуш В. А., Лисенко Г.І. Педагогіка вищої школи: теорія, практика, історія: навч. посіб. Дніпропетровськ, 2014. – 416 с.
7. Зайченко І., Теслюк В., Каленський А. Основи педагогічної майстерності та етика викладача вищої школи : підручник. Київ: Лира-К, 2018. 484 с.
8. Калашнікова Л. М., Жерновникова О.А. Педагогіка вищої школи у схемах і таблицях: навчальний посібник. Харків, 2016. 260 с.
9. Коваленко Е. Э., Королева Н.В., Беликова В.В. Методика професійного навчання: дидактическое проектирование : учеб. пособие для иностр. студ. инж.-пед. спец. Харьков, 2014. 96 с.
10. Креч Т.В., Дитюк С.О. Педагогіка вищої школи: навчальний посібник. Харків: Видавництво Іванченка І.С., 2017. 144 с.
11. Кузьмінський А.І., Омеляненко В.Л. Педагогіка: підручник. Київ: Знання-Прес, 2008. 447с.
12. Ортинський В. Л. Педагогіка вищої школи: навч. посіб. - Київ: Центр учбової літератури, 2019. 472 с
13. Підласий І.П. Педагогіка: Новий курс: підручник для здобувачів вищих навчальних закладів. Книга 1: Загальні основи. Процес навчання/І.П. Підласий. Москва: Гуманітарний видавничий центр ВЛАДОС, 2010. 576 с.
14. Симонов В.П. Педагогіка и психология высшей школы. Инновационный курс для подготовки магистров: уч. пособие / В.П. Симонов. Москва: Вузовский учебник: НИЦИНФРА - М, 2015
15. Столяренко Л.Д. Психология и педагогика высшей школы: учебник. Ростов-на-Дону: Феникс, 2015. 510с.

Зміст

ПЕРЕДМОВА	3
Розділ 1. ПЕДАГОГІКА ЯК НАУКА НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ	3
1.1. Педагогіка вищої школи на сучасному етапі	4
1.2. Принципи організації системи народної освіти в Україні. Види вищої освіти	6
1.3. Педагогіка вищої школи та суміжні науки	8
1.4. Криза освіти. Шляхи реформування вищої освіти в Україні	8
Практичні завдання до розділу 1	11
Розділ 2. ДИДАКТИКА ВИЩОЇ ШКОЛИ	12
2.1. Поняття і функції дидактики	12
2.2. Базові поняття дидактики	13
2.3. Сутність, структура та рушійні сили процесу навчання	14
Практичні завдання до розділу 2	19
Розділ 3. ЗАКОНОМІРНОСТІ ТА ПРИНЦИПИ НАВЧАННЯ	21
У ВИЩІЙ ШКОЛІ	21
3.1. Характер педагогічних законів, їх зміст та найважливіші функції	21
3.2. Основні педагогічні принципи та їх роль в організації навчального процесу у вищій школі	23
Практичні завдання до розділу 3	27
Розділ 4. МЕТОДИ ТА ФОРМИ ОРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАННЯ	30
У ВИЩІЙ ШКОЛІ	30
4.1. Методи навчання: сутність та класифікація	30
4.2. Сутність поняття «форми організації навчання»	33
4.3. Види форм організації навчання у вищій школі	34
Практичні завдання до розділу 4	36
Розділ 5. СУЧАСНА ЛЕКЦІЯ У ЗАКЛАДІ ВИЩОЇ ОСВІТИ	38

5.1. Із історії питання про виникнення лекції у вищій школі.....	39
5.2. Лекція як форма організації та метод навчання. Завдання, переваги та недоліки лекційного навчання.....	40
5.3. Сучасні проблеми лекційного навчання.....	41
5.4. Основні дидактичні вимоги до лекційного курсу.....	422
5.5. Проблемне викладання у структурі лекційного курсу.....	43
5.6. Структура академічної лекції.....	43
Практичні завдання до розділу 5	46
Розділ 6. СЕМІНАРСЬКІ, ПРАКТИЧНІ ТА ЛАБОРАТОРНІ ЗАНЯТТЯ У ВИЩІЙ ШКОЛІ.....	49
6.1. Види та методика проведення семінарських занять.....	49
6.2. Дискусія як метод навчання у вищій школі	51
6.3. Методика організації та проведення практичних занять у вищій школі ..	52
6.4. Методика організації та проведення лабораторних занять у вищій школі	53
Практичні завдання до розділу 6	55
Розділ 7. ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ОСНОВИ ПІДГОТОВКИ ТА ПРОВЕДЕННЯ ЗАНЯТЬ У ВИЩІЙ ШКОЛІ.....	56
7.1. Особливості підготовки викладача до проведення аудиторного заняття .	56
7.2. Використання раціональних шляхів управління пізнавальною діяльністю здобувачів у процесі проведення заняття	58
7.3. Особливості підготовки та проведення лекційних занять.....	59
7.4. Особливості підготовки до проведення семінарських та практичних занять	65
Практичні завдання до розділу 7	67
Розділ 8. КОНТРОЛЬ І ОЦІНЮВАННЯ ЗНАНЬ ТА ВМІНЬ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ	68
8.1. З історії питання про контроль і оцінювання знань здобувачів вищої освіти	69
8.2. Основні принципи контролю та оцінювання знань.....	70

8.3. Методи та форми організації контролю знань, шляхи їх удосконалення.	71
8.4. Види перевірки навчальної роботи здобувачів вищої освіти	72
8.5. Критерії та норми оцінювання знань	75
Практичні завдання до розділу 8	77
Розділ 9. ОРГАНІЗАЦІЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ У ЗАКЛАДІ ВИЩОЇ ОСВІТИ	80
9.1. Самостійна робота здобувача як основний засіб оволодіння навчальним матеріалом у час, вільний від обов'язкових занять.	80
9.2. Види самостійної роботи.....	82
9.3. Умови ефективності організації самостійної роботи	84
9.4. Самостійна робота під час лекційного заняття та відпрацювання лекції ..	86
9.5. Самостійна підготовка здобувача до семінарських, практичних і лабораторних занять	87
Практичні завдання до розділу 9	89
Розділ 10. НАВЧАЛЬНО-ДОСЛІДНА ТА НАУКОВО-ДОСЛІДНА РОБОТА ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ	92
10.1. Основні компоненти навчально-дослідної роботи здобувачів.....	93
10.2. Сутність та види науково-дослідної роботи у закладі вищої освіти	94
Практичні завдання до розділу 10	96
Розділ 11. ОРГАНІЗАЦІЯ ВИХОВНОЇ РОБОТИ У ЗАКЛАДІ	98
ВИЩОЇ ОСВІТИ	98
11.1. Психологічні особливості віку здобувачів вищої освіти і проблема виховання у вищій школі	98
11.2. Сутність та зміст процесу виховання учнівської молоді	99
11.3. Основні напрямки виховної роботи у закладах вищої освіти	102
Практичні завдання до розділу 11	104
Розділ 12. ВИМОГИ ДО ПРОФЕСІЇ ПЕДАГОГА. СКЛАДОВІ ПЕДАГОГІЧНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ	109

12.1. Сутність, зміст та функції педагогічної діяльності викладача вищої школи.....	110
12.2. Специфіка предмета діяльності педагога	112
12.3. Педагогічна культура викладача	114
12.4. Педагогічне спілкування як творчий процес	117
Практичні завдання до розділу 12	121
додаток А.....	125
ДИДАКТИЧНІ ТЕСТИ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ	125
СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІНФОРМАЦІЇ.....	140

Навчальне видання

КРЕЧ Тетяна Василівна,
ДИТЮК Світлана Олексіївна

ПЕДАГОГІКА ВИЩОЇ ШКОЛИ

**Навчально-методичний посібник
до самостійного вивчення дисципліни
для здобувачів вищої освіти усіх спеціальностей**

Роботу до видання рекомендував В.В. Шилін
Відповідальний за випуск Т.В.Креч
Редактор Л.І.Христенко

План 2020 , поз.27

Підп. до друку 14.05.20

Riso-друк. Гарнітура Times New Roman.

Тираж 50 прим.

Формат 60x84 1/16 Папір друк., № 2.

Ум.-друк., арк. 9,5

Зам. № 6076 Безкоштовно.

ХНУБА, 61002, Харків, вул. Сумська, 40

Підготовлено та надруковано РВВ Харківського національного університету
будівництва та архітектури